

T.C.

UFUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRKİYE VE RUSYA ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

REYHAN JUMAKULYYEVA

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. GÜLEN ELMAS ARSLAN

ANKARA

2020

T.C.
UFUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRKİYE VE RUSYA ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

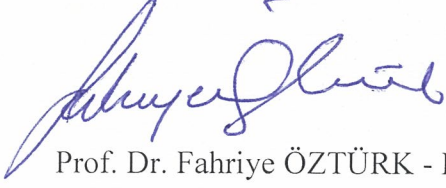
REYHAN JUMAKULYYEVA

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. GÜLEN ELMAS ARSLAN

ANKARA
2020

KABUL VE ONAY

Reyhan Jumakulyyeva tarafından hazırlanan ‘‘Türkiye ve Rusya Arasındaki Ticari İlişkiler’’ başlıklı bu çalışma, 07.05.2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Fahriye ÖZTÜRK - Başkan

Prof. Dr. Gülen ELMAS ARSLAN - Danışman

Doç. Dr. Güner KOÇ AYTEKİN - Üye

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Mehmet TOMANBAY
Enstitü Müdürü

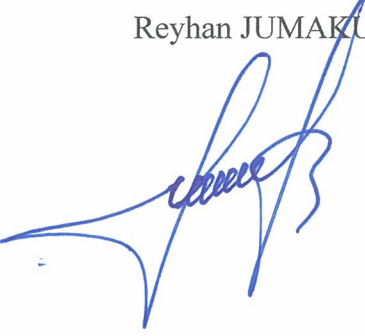
BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklamasına izin verdiğimi onaylarım:

Tezimin tamamı her yerde erişime açılabilir.

07/05/2020

Reyhan JUMAKULYYEVA

ÖZET

JUMAKULYYEVA, Reyhan. Türkiye ve Rusya Arasındaki Ticari İlişkiler, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020.

Genel anlamda dış ticaret ile, bir devletin diğer devletler ile olan mal ve hizmet alım ve satım ilişkileri ifade edilmektedir. Kısacası dış Ticaret, üretilen malların ve hizmetlerin ulusal sınırların dışına akışıyla ilgilidir. Dış ticaret alım satım işlemlerinin teslimi açısından ithalat ve ihracat olmak üzere iki şekilde gerçekleşir. Ülke ekonomisinin kalkınmasında ise ihracat önemli bir yere sahiptir. Kalkınmanın finansmanı için en sağlıklı kaynak ihracat fazlası ile net döviz girişi sağlanarak yaratılır. Bu nedenle dış ticaret fazlası için; ihracatın artırılması ve ithalatın kontrol altına alınması kalkınma sürecindeki ülkeler açısından önemli hedefler arasındadır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ile Rusya arasındaki dış ticareti teorik çerçeveye de sadık kalarak detaylarıyla analiz etmektir. Türkiye ile Rusya arasındaki dış ticaretin günümüze kadar nasıl geliştiği, Türkiye ile Rusya arasındaki dış ticari ilişkiler ele alınırken, Türkiye açısından ortaya çıkmakta olan dış ticaret açığının kapatılması/kapatılabilmesi için ileri sürülen görüşler değerlendirilecektir.

“Türkiye ve Rusya Arasındaki Ticari İlişkiler” konulu tez çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, önce Osmanlı İmparatorluğunun üç kıtaya yayıldığı ve Karadeniz’in bir Osmanlı - Türk gölü haline dönüştüğü 17. Yüzyıldan itibaren o dönemlerde Rus Çarlığı olarak adlandırılan Rusya Devleti arasındaki ilişkiler özetlenmektedir. İkinci bölümde ise, dış ticaret konusunun teorik çerçevesi incelenmektedir. Üçüncü bölümde, “Uluslararası Ticarete Türkiye - Rusya Arasındaki Dış Ticaret ve Analizi” başlığı altında; Rusya hakkındaki genel bilgiler derlenecek, Türkiye-Rusya ticaret ilişkileri ile iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik nitelikteki anlaşmalar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya Federasyonu, Ticaret, Dış Ticaret, Dış Ticaret Açığı, İthalat, İhracat.

ABSTRACT

JUMAKULYYEVA, Reyhan. International Trade Relations Between the Russian and Turkey, M.Sc., Ankara, 2020.

In general, with foreign trade; Purchase and sale of goods and services of a state with other states are expressed. In short, foreign trade is related to the flow of goods and services produced outside the national borders. In terms of delivery of foreign trade transactions, it takes place in two ways, namely import and export. Export has an important place in the development of the country's economy. The healthiest source for financing development is created by providing a net foreign currency inflow with an excess of exports. Therefore, for foreign trade surplus; Increasing exports and decreasing imports are among the important targets for countries in the development process. The purpose of this study, foreign trade between Turkey and Russia is adhering to analyze in detail the theoretical framework. Until today, the foreign trade between Turkey and Russia, how it evolves, external commercial relations when discussing Turkey emerging in terms of closing the trade deficit between Turkey and Russia / arguments put forward to be considered closed.

“Foreign Trade Relations Between Turkey and Russia” on our thesis consists of three parts. The first part of the study summarizes the relations between the Russian State, which was called the Russian Tsarist at that time, since the 17th century, when the Ottoman Empire spread over three continents and the Black Sea turned into an Ottoman – Turkish lake. In the second part, the theoretical framework of foreign trade is examined. In the third chapter, “International Trade in Turkey – Trade between Russia and Analysis” under the heading; General information will be compiled on Russia, Turkey and agreements on trade-economic characteristics between the two countries and trade relations with Russia will be discussed.

Keywords: Turkey, Russian Federation, Trade, Foreign Trade, Foreign Trade Deficit, Import, Export.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

BİLDİRİM.....	i
TEŞEKKÜR	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	v
KISALTMALAR DİZİNİ	vii
TABLolar DİZİNİ.....	ix
GRAFİKLER DİZİNİ	x
HARİTA DİZİNİ	xi
RESİMLER DİZİNİ	xii
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM: TÜRKİYE VE RUSYA ARASINDAKİ EKONOMİ İLİŞKİLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	4
1.1. OSMANLI DÖNEMİ.....	5
1.1.1. XVII. Yüzyılında Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya İlişkileri	6
1.1.2. XVIII. Yüzyıl Başında Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya İlişkileri	6
1.1.3. Lehistan Meselesi ve Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya Savaşı (1768 - 1774)7	
1.2. CUMHURİYET İLK YILLARINDA SSCB İLE İLİŞKİLER 1923-1940	10
1.3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ 1947-1991..	11
1.4. SSCB DAĞILMASINDAN BUGÜNE KADAR OLAN İLİŞKİLER	12
1.4.1. SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye ile Ekonomik ve Siyasal İlişkiler	12
1.4.2. Türkiye ve Rusya Arasında Bavul Ticareti.....	14
2. BÖLÜM: TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	18
2.1. DIŞ TİCARET TEMELİNDE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ.....	18
2.1.1. İthal İkameci Sanayileşme	19
2.1.2. İhracata Yönelik Sanayileşme	20
2.2. KALKINMANIN FİNANSMANINDA DIŞ TİCARETİN ÖNEMİ.....	21
2.3. DIŞ TİCARETTE SERBESTLEŞME VE EKONOMİK SONUÇLARI.....	23

2.4. YENİ ULUSLARARASI TİCARET TEORİLERİ	25
2.4.1. Nitelikli İş Gücü Teorisi	25
2.4.2. Teknoloji Açığı Teorisi.....	26
2.4.3. Ürün Dönemleri Teorisi	27
2.4.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi.....	28
2.4.5. Ölçek Ekonomileri Hipotezi	29
2.4.6. Monopolcü Rekabet Teorisi.....	30
3. BÖLÜM: TÜRKİYE İLE RUSYA ARASINDAKİ DIŞ TİCARET VE ANALİZİ	32
3.1. ULUSLARARASI TİCARET VE TÜRKİYE	32
3.1.1. Türkiye'nin İhracatının Sektörel Analizi.....	34
3.1.2. Rusya Federasyonu'nun Dış Ticareti	37
3.2. TÜRKİYE – RUSYA ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLER	44
3.3. TÜRKİYE – RUSYA ARASINDAKİ ENERJİ TİCARETİ	53
3.3.1. Doğal Gaz Anlaşması.....	54
3.3.2. Trans Balkan Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı).....	55
3.3.3. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı (BTC) ve Trans Hazar Doğalgaz Boru Hattı	55
3.3.4. Türk-Güney ve Mavi Akın Projeleri	57
3.3.5. NABUCCO Doğal Gaz Boru Hattı.....	59
3.3.6. TANAP ve Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı.....	61
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	67
KAYNAKÇA	69

KISALTMALAR DİZİNİ

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AET:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
BDT:	Bağımsız Devletler Topluluğu
DTÖ:	Dünya Ticaret Örgütü
EFTA:	Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (European Free Trade Association)
GATT:	Uluslararası Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade)
GSMH:	Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH:	Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
ICC:	Uluslararası Ticaret Odası (International Chamber of Commerce)
IMF:	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
ITO:	Uluslararası Ticaret Örgütü (International Trade Organisation)
İKÖ:	İslam Konferansı Örgütü
KEİ:	Karadeniz Ekonomik İş birliği
NATO:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
MTO:	Milletlerarası Ticaret Odası
OECD:	Kalkınma Teşkilatı İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SWTR:	Rusya Dış Ticaret İstatistikleri (Russian Foreign Trade Statistics)
TCMB:	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TÜİK:	Türkiye İstatistik Kurumu

WB/IBRD: Dünya Bankası (World Bank)

WCO: Dünya Gümrük Teşkilatı

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1: 1774 - 1787'da Karadeniz'e Geçiş yapan Rus Tüccarları ve Ticaret Gemileri...09	09
Tablo 2: 2016 - 2018 Türkiye İhracat Göstergeleri34	34
Tablo 3: Dünya Mal İhracatı İçinde Türkiye'nin Payı35	35
Tablo 4: 2018'de En Çok İhracat Yapan İlk 5 Sektör36	36
Tablo 5: 2018'de İhracatını En Çok Artıran İlk 3 Sektör36	36
Tablo 6: 2018'de En Çok İhracat Yapılan İlk 5 Ülke37	37
Tablo 7: 2012 - 2017 Yılları Arasında Rusya Dış Ticaret Göstergeleri.....38	38
Tablo 8: Rusya'nın 2015-2017 Döneminde İhraç Ettiği Malların Yapısı.....40	40
Tablo 9: Rusya'nın 2015-2017 Döneminde İthal Malların Yapısı42	42
Tablo 10: Türkiye - Rusya Dış Ticaret Değerleri45	45
Tablo 11: Türkiye'nin Rusya'ya İhracatında Başlıca Ürünler.....47	47
Tablo 12: Türkiye'nin Rusya'dan İthalatında Başlıca Ürünler49	49

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1: 1998 - 2018 Yıllarında Bavul Ticaret Göstergeleri.....	15
Grafik 2: Bavul Ticareti ve Türkiye'nin Toplam İhracatının Gelişimi.....	16
Grafik 3: Türkiye Toplam ve Sanayi Malı Ortalama İhracat Birim Fiyatları	35
Grafik 4: Rusya'nın 2015-2017 Döneminde İhracat ve İthalat Dinamikleri.....	39
Grafik 5: Rusya'nın 2015-2017 Döneminde İhracat Yaptığı Ülkeler.....	41
Grafik 6: Rusya'nın 2015-2017 Döneminde İthalat Yaptığı Ülkeler.....	43

HARİTA DİZİNİ

Harita 1: 18.Yüzyılda Osmanlı ve Rus İmparatorluğu'nun Sınırları.....	7
Harita 2: Doğalgaz Boru Hatları.....	53
Harita 3: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı.....	56
Harita 4: Türk-Güney ve Mavi Akın Projeleri.....	57
Harita 5: Nabucco Doğalgaz Boru Hattı Projesi.....	60
Harita 6: TANAP ve Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı.....	62

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1: Akkuyu Nükleer Santral Projesi.....	63
---	----

GİRİŞ

Uluslararası ticaret, diğer ülkeler ile ya da serbest bölgeler kapsamında gerçekleştirilen mal ve hizmet alışverişlerinin gerçekleşmesidir. Dış ticaret her hangi ülke içindeki gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYH) içinde önemli bir yere sahiptir. Küresel ticaret, tüketicilere ve ülke pazarlarına yeni ürünlerin alım-satım işlemlerini yapma fırsatı vermiştir. Küresel neo-liberal ekonominin hâkim olduğu dönemde hüküm süren uluslararası ticaret dünyamızı büyük ölçüde değiştirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasındaki dış ticaretin gelişiminin kökleri tarihsel olarak çok eskilere dayanmaktadır. Türklerin Anadolu'ya yerleştikten sonra, tarihin en uzun ömürlü ve büyük bir imparatorluğunu kurdukları dönemlerden itibaren kuzey komşusu Rusya Devleti ile bu süreçte inişli çıkışlı askeri, siyasi, kültürel ve özellikle de ekonomik ilişkileri olmuştur. Günümüzde de bu ilişkiler bazı noktalarda inişli çıkışlı olsa da gelişerek devam etmektedir. Rusya Federasyonu, Türkiye'nin dış ticaret alanında en önemli ortaklarından biri konumundadır. Belirli bir zaman içerisinde iki devlet arasındaki ticari ilişkiler farklı sektörlerde ve alanlarda gelişmeler göstermiştir. Bu alanlar, nükleer enerji ve boru hatları gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin enerji ihtiyacını giderecek alanları da içermektedir. İki ülke arasında yapılan devletlerarası anlaşmalar ise, geleceğe yönelik olarak daha sağlam ve uzun vadeli ekonomik ilişkilerin yolunu açmıştır. Sonuç olarak; iki devlet arasındaki önemli boyutunu oluşturan dış ticaret ilişkilerinin başta enerji ve gıda maddesi ticareti olmak üzere incelenmesi yer almaktadır.

Türkiye - Rusya arasındaki ticari ilişkileri analiz etmeyi amaçladığımız bu çalışmanın ilk bölümünde, önce Osmanlı İmparatorluğunun üç kıtaya yayıldığı ve Karadeniz'i bir Osmanlı - Türk gölüne dönüştüğü 17. Yüzyıldan itibaren o dönemlerde Rus Çarlığı olarak adlandırılan Rusya Devleti arasındaki ilişkiler özetlenmektedir. Bu bölümde tarihsel bir perspektifle şu inişli çıkışlı Osmanlı-Rusya ilişkilerine değinilmiştir. Yaşanan ihtilaflar, savaşlar ve ardından yapılan çok sayıda anlaşma ile dış ticaret ilişkileri kimi zaman kesintiye uğramış, kimi dönemlerde de Karadeniz limanları üzerinden önemli dış ticaret akımlarının ortaya çıkması gözlenmiştir. İşte bu ekonomik ve siyasi gelişmeler bu ilk bölümde irdelenmiştir. Osmanlı - Rus Savaşlarının yoğunluk kazandığı 19.Yüzyılda, savaşlara rağmen, ticari ilişkilerin devam ettiğini görmekteyiz. Bu durumun başlıca nedeni, her iki ülkenin de sahip oldukları geniş coğrafyalardan dolayı, doğal kaynak zenginliklerine sahip olmalarıdır. Buna rağmen, siyasi alandaki ihtilafların, dış ticaretin yeterince gelişmesine izin vermediği ise not edilmelidir.

Birinci Dünya Savaşı, iki ülke arasındaki ticari ilişkilere çok büyük bir darbe vurmuştur. Katılan tüm ülkeleri büyük kayıplara uğratan 1. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti ve Rusya'yı da ekonomik ve siyasal anlamda büyük değişimlere uğratmıştır. Osmanlı Devleti'nin ve Çarlık Rusya'sının yıkılması, ticari ilişkilerde yeni bir döneme Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği kurulması ile girmiştir. 1923 yılından İkinci Dünya Savaşına kadar olan dönemin ilk yıllarında, özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması aşamasında, Rusya'dan önemli miktarlarda yardımlar ve krediler alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında Sovyet Rusya'nın önemli katkıları olmuştur. 1930'lara gelindiğinde, Rusya birinci beş yıllık kalkınma planını başarıyla yürütmektedir. Rusların ekonomik başarısına, yüksek büyüme performansına özenmiş olan Türkiye, 1932 yılında Rus ekonomi uzmanlarından yardım istemiştir. Rusların teknik yardımı kabul etmesiyle birlikte iki ülke arasında güçlü bağlar oluşmuştur. Birinci ve ikinci sanayi planları kapsamında Türkiye Cumhuriyetinde yapılması planlanan sanayi yatırımlarının bazılarında Sovyetler Birliğinin teknik, teknolojik ve maddi katkıları önemli bir rol oynamıştır. Türk ve Rus ekonomi uzmanlarının iş birliği ile Türkiye'de kurulan dokuma fabrikaları hâlihazırda Türk tekstil sektörünün en önemli birikimini ve altyapısını oluşturmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye'nin NATO'ya girmesi ve SSCB ekonomi politikasını reddetmesiyle birlikte, Rusya ile ilişkileri bozulmuş, ideolojik olarak iki ülke arasında derin bir yarıma olmuştur. Soğuk Savaş adlandırılan bu dönemde, temel paradigmaları ayırışan, dünyadaki duruşu değişen bu iki ülke arasında dış ticareti de önemli ölçüde etkilenmiş ve dolayısıyla çok azalmıştır.

SSCB'nin dağılması ile Türkiye ve yeni kurulan Rusya Federasyonu ilişkileri yavaş yavaş tekrar canlanmaya başlamıştır. Başlangıçta bavul ticareti olarak başlayan dış ticaret, zamanla çok mal ve sektör ekseninde çeşitlenmiş, hacim olarak büyümüştür. Günümüzde Türkiye devletinin dış ticaretinde Rusya sahip olduğu yeri ile önem kazanmaktadır. Rusya, Türkiye devletinin ithalatında birinci sıradayken, ihracatında ise 4. Sırada yer almaktadır. Yıllardan yıla iki ülke arasındaki ticaretin artması, aynı zamanda ekonomik, siyasi ve kültürel gelişmesinden ötürü Rusya, Türkiye'nin çok önemli bir ticaret ortağı konumuna yükselmiştir.

Bu tez çalışmasının ikinci bölümünde ise; öncelikle dış ticaret temelinde sanayileşme stratejileri ve kalkınma dış ticaret ilişkisi incelenmiştir. Bu bölümün ikinci önemli konusu da günümüzde tartışılan yeni dış ticaret teorilerinin incelenmesi şeklinde belirlenmiştir. Türkiye ve Rusya temelinde dış ticaretin bu ülke ekonomilerine katkısını irdelemek hedefi nedeniyle ilk

olarak kalkınma dış ticaret ilişkisini bu bölümde ele almamızı gerektirmiştir. Bu bölümde yeni teorilerin incelenmesinde ana hedef ise; incelenen yeni teoriler ekseninde Türkiye ve Rusya dış ticaretinin niteliğini irdelemektir.

Tezin son bölümünde ise; istatistikler ve tablolar ve enerji anlaşmaları ele alınarak Türkiye, Rusya dış ticareti her yönüyle çok boyutlu olarak incelenecektir. İkinci bölümde ele alınan teorik çerçeve temelinde ise üçüncü bölümde Rusya ve Türkiye'nin dış ticaretinin niteliği analiz edilecektir.

1.BÖLÜM: TÜRKİYE VE RUSYA ARASINDAKİ EKONOMİ İLİŞKİLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye – Rusya ilişkilerinin temelleri 15.yüzyılda Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sı arasında başlayan ilişkilerine dayanmaktadır. 600 seneyi aşan süre bu iki devletin arasındaki ilişkileri çeşitli iniş ve çıkışlarla günümüze kadar gelişerek devam ettiği gözlenmiştir. Bu uzun 600 yılı aşkın bir süreci kapsayan dönem boyunca iki devlet arasında savaşlar, barışlar, ittifaklar; sonrasında ise Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasında karşılıksız/karşılıklı yardımlar, dostluklar ve soğuk savaş gibi olaylar yaşanmıştır.

Krendeleva (2015, s. 3-4), “Rusya coğrafi konumuna bakıldığında, ülkenin sıcak denizlere çıkışı olmadığını görülmektedir. Rusya, Kuzeyinde Arktik Okyanus ve buzlarla kaplı Barents Denizi, Kara Denizi, Laptev Denizi, Doğu Sibirya Denizi ve Kamçatka Denizi; Doğusunda ise yine soğuk sulu Ohotsk Denizi ve Bering Denizi ile çevrilidir. Güneyinde bulunan Karadeniz ise günümüzde yabancı devletlerin, fakat 18.yüzyılda sadece Osmanlı İmparatorluğun denetimi altındaydı. İki ülke arasındaki ilişkilerin başlangıcında, kuzeyindeki denizlerin yılın büyük bir kısmında buzlarla kaplı olması ve Karadeniz'in ise başka bir devletin denetiminde bulunması nedeniyle, Rusya'nın ticarete uygun limanları bulunmamaktaydı. Sıcak sularda büyük limanların bulunmaması ve deniz ticaretinin geliştirilememiş olması, Rusya için önemli bir engel oluşturmaktaydı. 17.Yüzyılda tahta çıkan Rus hükümdarı I. Petro ülke büyümesi ve kalkınması için ticaretin önemli yer tuttuğu ve Rusya'nın ticarete uygun limanların olmaması büyük engeller oluşturulduğunu anlamıştır. Sıcak denizlerde büyük ticaret limanlarına ihtiyaç olduğunu anlayan I. Petro, Karadeniz'de mutlak hâkimiyeti kuran Osmanlı Devleti'ni zayıflatıp, onun sahibi olduğu coğrafi bölgelerin ele geçirebilmek için çeşitli politikaları geliştirmiştir. Dolayısıyla, ondan sonra gelen halefleri de aynı politikayı benimseyerek Rusya'nın Karadeniz ve boğazlar üzerinden sıcak denizlere inebilme politikasını yani Osmanlı'nın zayıflatılması politikasını aynen sürdürmüşlerdir” ifade etmektedir.

Dış ticaret hacmini ve çeşitliliğini sürekli geliştiren Rusya, sahip olmadığı deniz yolları ve limanlar nedeniyle büyük sıkıntılar çekmekteydi. Bu koşullar nedeniyle ülkenin sanayileşme ve kalkınma süreçleri yavaşlatıyordu. Rus İmparatorları Büyük Petro bu gerçeği anlamıştır. Büyük Petro İmparatoru'ndan sonra tahta çıkan Rus İmparatorları bu amaç doğrultusunda Karadeniz politikasını yürütmüşlerdir. Fakat sürdürülen politikalar başarılı olamamıştır. Sivastopolve, Libya limanları hariç Rusya deniz ticaretine uygun bir liman elde edememiştir.

Diğer taraftan, ilkbahar aylarının yarısına kadar Archangel, Kronşad ve Reval limanları karlarla kaplı olduğundan; Hocabey (Odesa), Nikolayef ve Rostov gibi limanlar ise kış aylarında kapalı olduğundan, ticaret için elverişli değillerdir. Boğazlara açılan Karadeniz ve Baltık Denizi ise yabancı devletlerin hâkimiyetinde olduğundan dolayı Rusya deniz ticareti için kapalıdır. Ayrıca, barış dönemlerinde Rusya'nın sadece tüccar gemileri İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından geçirebilmektedir. Rusya'nın siyasi olarak bir hâkimiyeti olmayan Akdeniz'de de donanması için tüccar gemilerini koruyamamıştır. Dolayısıyla, Rusya'nın Akdeniz'e donanma gönderebilmesi için Baltık Deniz'e çıkışı olan yabancı bir devletin yardımına ihtiyacı vardır. Savaş zamanında Rusya'ya İstanbul ile Çanakkale Boğazları kapandığından dolayı, ülkenin deniz yolu ticareti neredeyse tamamen donmuş durumundaydı. Asya bölgelerinde Rusya'nın ihracat ve ithalatının miktarı yükseldikçe, dış ticareti için deniz yollarına sahip olabilme çabası artmaktaydı (Krendeleva, 2015, s. 4).

Rusya zamanla ele geçirmiş topraklarında tarımsal üretim oldukça yüksek seviyedeydi. Fakat bunları ihraç edecek limanın olmaması Rusya için büyük bir sıkıntı oluşturuyordu. Bulgaristan, Galiçya ve Sırbistan'ın elde edilmesi ile Rusya, bu konudaki problemini bir ölçüde çözmüştü. Yine de, her mevsimde ticarete açık ve savunmaya elverişli limanın ele geçirilmesi konusu büyük bir öneme sahiptir.

1.1. OSMANLI DÖNEMİ

Osmanlı - Rus ilişkilerinin, ilk olarak 15.Yüzyılda, ticari faaliyetlerin başlanması ile kurulduğu bilinmektedir. Fakat gerçek anlamda diplomatik ilişkiler 1497 yılında Rus elçisinin İstanbul'a gelmesiyle başlar (Başbuğ, 2007, s. 305).

1700'deki İstanbul Antlaşması ile ise Rusların İstanbul'da sürekli elçiliğe sahip olmaları ile Türk - Rus ilişkileri, diplomatik süreklilik kazanmıştır. Bu antlaşma, Çarlık Rusya'sının "Sıcak Denizlere İnme" politikasının gerçekleştirmesinde ilk başarılı adım olmuştur. Azak kalesini almasıyla, tarihinde ilk kez Rusya'nın Karadeniz'de kıyısı olmuştur. 1700 yılında oluşturulmuş İstanbul Anlaşmasındaki yazılara göre:

- Yıkılmak koşulu ile Azak Kalesi Rusya'ya verilecektir.
- Rusya İstanbul şehrinde sürekli elçi bulundurabilecektir.

1.1.1. XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya İlişkileri

II. Bayezid Dönemi'nde Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında ilk ciddi ilişkiler görülmüştür. Tarihe baktığımızda iki devlet arasında XVII. yüzyıl sonlarında savaşlar başlamıştır. XVII. yüzyılda Osmanlı - Rus Savaşında Dnyeper Kazakları sorunu etkili iz bırakmıştır. İki devlet arasında Bahçesaray Antlaşması imzalanmıştır (1681). Ortak noktayı bulmaya yardım eden Bahçesaray Antlaşması Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki ilk resmi antlaşmadan sonra, iki ülke arasında deniz taşımacılığı ile desteklenen karşılıklı bir ticaret akımı doğmuştur.

1.1.2. XVIII. Yüzyıl Başında Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya İlişkileri

XVII. yüzyıl sonlarında güç kazanan Rusya, tarihi amaçlarına odaklanarak onları gerçekleştirmek için çalışmalara başlamıştır. 1700 İstanbul Antlaşmasını imzalayarak Azak kalesini ele geçiren Rusya, bu antlaşma ile Karadeniz'e ulaşmayı başarmıştır. Rusya Kırım'ı alarak Karadeniz'de etkili olmak ve Balkanlarda ki Ortodoks halkları himaye altına almak istemekteydi. Bu şekilde sıcak denizlere açılarak gücünü arttırmak istiyordu. Kaybettiği toprakları geri almak ve Rusya'nın tarihi amaçlarını engellemek için Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıl başında Rusya'ya savaş açmıştır. Savaşı kaybeden Rusya, Osmanlı Devleti Prut Antlaşması (1711) imzalamıştır. Prut antlaşmasından sonra, Karadeniz'deki limanlarını Rusya'nın kaybetmiş olması, Osmanlı - Rus ticaretini olumsuz yönde etkilemiştir. Osmanlı ile Rusya arasında Karadeniz'deki Rus tüccarların pozisyonu ilgilendiren ilk antlaşma 1739 tarihli Belgrad Antlaşması'dır. Rus tüccarlarının Karadeniz sularında ticaret yapabilmesine imkân vermekte, ancak ticaret yapabilmelerine Osmanlı gemilerini kullanmak zorunluluğu getirmektedir. O yıllarda Rus tüccarları bu maddeden yararlanarak Karadeniz'deki ticaretlerini geliştirmişlerdir. Ancak bu antlaşmayla Rusya'nın Azak'ta harp ve ticaret gemisi bulundurmayacağı teyit edildiğinden Karadeniz'in tamamen Osmanlı hükmünde olduğu Rusya tarafından da kabul edilmiş oldu (Krendeleva, 2015).

1.1.3. Lehistan Meselesi ve Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya Savaşı (1768 - 1774)

Lehistan, Osmanlı Devleti ile Rusya İmparatorluğu sınırları arasında kalan bir bölgeydi. Dolayısıyla, Lehistan meselesi savaşın esas nedeniydi. XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkilerinde Lehistan meselesi önemli paya sahip olmuştur. Osmanlı Devleti bölgenin Rus nüfuzu altına girmesini tehlike olarak görmüştür. Buna rağmen Ruslar Lehistan Kralınının 1763 yılında vefatından sonra bölgenin içişlerine karışmaya başlamıştır. Dolayısıyla, bölgenin Leh milliyetçiler akımını bu durum ayaklandırdı. Ruslar ayaklanan akımı cezalandırmak için bölgeye asker gönderdi.

Aşağıdaki Harita 1'de 18.Yüzyılda Osmanlı ve Rus İmparatorluğu'nun sınırlarını gösterilmektedir:

Harita 1: 18.Yüzyılda Osmanlı ve Rus İmparatorluğu'nun Sınırları

Kaynak: Krendeleva, “Türkiye ve Rusya Federasyonu Arasındaki Dış Ticaretin Sektörel Analizi”.

Özgür’ün (2009, s. 359-382) kendi yazılarında belirttiği gibi: “Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması Osmanlı - Rus ilişkilerinde önemli bir yeri vardır. Yabancı devletlerin

eskiden beri süregelen, Karadeniz'de serbest ticaret yapma yönündeki talepleri Osmanlılar tarafından XVII. yüzyılın sonlarına kadar olumlu bir karşılık bulmamıştır. Fakat 1768 yılında Osmanlı-Rus savaşı başlamıştır. Zaferi Ruslar elde etmiş ve Osmanlılar oldukça güç şartlar altında Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalamıştır. Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticari ilişkiler 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması ile aktif gelişme göstermişti. Bu anlaşmaya göre:

1. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ortodoksların himayesi Rusya'ya verilecektir.
2. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun istediği her yerde konsolosluk açabilecek ve İstanbul'da sürekli elçi bulundurabilecektir. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 2 ve 3 maddeleri ile;
 - Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmasına ortam hazırlanmıştır.
 - Osmanlı imparatorluğu Rusya'nın etkisine açık hale gelmiştir.
 - Osmanlı imparatorluğu 'unda yaşayan Ortodoksların isteklerini Rusya'ya iletme imkânı doğmuştur.
4. Rusya diğer Avrupa devletlerinin yararlandığı kapitülasyonlardan faydalanacaktır.
5. Rusya Karadeniz'de donanma bulundurabilecek ve Rus ticaret gemileri Karadeniz ve Akdeniz'de serbestçe dolaşabilecektir.

Bu antlaşma ile;

- Karadeniz, Türk gölü olma özelliğini kaybetmiştir.
- Rusya tarihinde ilk defa İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını geçerek sıcak denizlere çıkma imkânı elde etmiştir.

Küçük Kaynarca Antlaşması ile birlikte Karadeniz üzerinden yapılan ticaret hacmi artış trendi göstermektedir”.

Aşağıdaki Tablo 1'de 1774-1787 yılların'da Karadeniz'e Geçiş yapan Rus Tüccarları ve Ticaret Gemileri ile ilgili istatistikler yer almaktadır:

Tablo 1: 1774-1787 Yılların'da Karadeniz'e Geçiş Yapan Rus Tüccarları ve Ticaret Gemileri

Sene	Rus Bandırası	Osmanlı Bandırası	Sene	Rus Bandırası	Osmanlı Bandırası
1774	1	1	1781	22	3
1775	22	9	1782	35	-
1776	19	-	1783	40	-
1777	22	4	1784	56	-
1778	2	3	1785	68	-
1779	5	14	1786	76	-
1780	16	4	1787	60	-
Toplam				445	38

Kaynak: Bostan (Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu) göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

1853-1856 yıllarında yaşanmış Kırım Savaşı dönemlerinde Osmanlı İmparatorluğu Rusya güçlerine karşı İngiltere ve Fransa ile ittifak kurmuştur. Her bir ülke kendi çıkarlarını doğrultusunda savaşıyorlardı.

Kırım Savaşı 1856 yılında bitikten sonra Rusya barış istemek zorunda kalmıştır. Kırım Savaşı sonra 30 Mart 1856 tarihinde Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ve Birleşik Krallık arasında Paris Barış Antlaşması imzalanmıştır. Paris Antlaşması ile Karadeniz tarafsız ve silahsız bir hale getirilmiştir. Bu durum ticaretin gelişmesine yardımcı olmuştur.

XIX. yüzyılın başından itibaren Birinci Dünya Savaşı başlayana kadar Rusya ve Avrupa Osmanlı İmparatorluğun hükümeti üzerinde söz sahibi olabilmesi için bir yarış içerisindeydiler. O dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretinde daha erken sanayileşen Avrupa ülkeleri büyük paya sahipti. Bu nedenle, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu pazarına yapılan ihracatı doğal kaynaklar, şeker, un ve mineral yağlardan ibarettir. Avrupa ile yapılan ticaret kadar çeşitli ve vaz geçilmez değildir. 1 Ağustos 1914 tarihinde Almanya Rusya'ya savaş ilan edilmiştir. Ardından Osmanlı Devleti ile Almanya arasında bir ittifak imzalanmış. Böylece Osmanlı Rus ilişkilerinde yeni bir dönem başlamış, Osmanlı İmparatorluğu Rusya ile yeniden savaşmaya başlamıştır.

1.2. CUMHURİYET İLK YILLARINDA SSCB İLE İLİŞKİLER 1923-1940

Birinci Dünya Savaşı döneminde bir birlerine hasım olan Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında Brest-Litovsk Anlaşması imzalanmıştır. Savaş sonrası Rusya, devlet içinde rejimi sağlamlaştırmaya ve güçlendirmeye çalışırken, Osmanlı İmparatorluğu dağılmış ve yeni bir dönem olarak milli mücadele dönemini başlamıştır. Ankara Hükümeti, ekonomik destek arama çabasında iken, diğer taraftan Rusya'yı Batılı devletler bir denge unsuru olarak kullanmaya çalışmıştır.

1919 yılında başlamış Kurtuluş Savaşı döneminde Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki diplomatik ilişkileri olumlu gelişerek savaş sırasında maddi ve manevi olarak Rusya yardımıda bulunmuştur. Ardından 1921 yılında iki devlet arasında Dostluk antlaşması imzalanarak ilişkileri resmileşmiştir. 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin ile Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Bey aralarında dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalamıştır (Gürün, 1997). Dolayısıyla, Türkiye ile Sovyet Rusya siyasi yönden sözleşmeler yaparak devletlerarası ticari ilişkilerinde geliştirmeye çalışmışlardır. Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması 11 Mart 1927 tarihinde imzalanarak Rusya'nın ve Türkiye'nin bazı bölgelerinde ticari temsilciler diplomatik dokunulmazlık elde etmişlerdir. Aynı zamanda, iki devlet karşılıklı olarak ülkeler arasında, dış ticareti oluşturan mallarının gümrüğe tabi olmadan serbestçe geçmesi üzerinde anlaşmışlardır. 1929 yılında dış ticaret sonuçları imzalanmış anlaşmaların ve alınmış kararların olumlu sonucunu gösteriyor. Türkiye'nin toplam ithalatında Rusya'nın payı %6 civarında iken, Rusya'ya ihraç edilen mallar ise toplam ihracatında yaklaşık %3,5'lik bir paya sahiptir. 1931 yılında Türkiye ve Sovyet Rusya temsilcileri 1927 Ticaret Anlaşması sona ermesiyle yeni bir ticaret anlaşması imzalamışlardır. Yeni anlaşmaya göre, Rusya yıllık 15 milyon dolarlık mal Türkiye'den alacaktır ve Türkiye Batı ve Doğu ülkelerine transit geçiş hakkı kazanmıştır. O dönemde Türkiye ve Rusya arasında sadece ticari anlamda değil destek yardım konularında da gelişmiştir. Türkiye'ye Ruslar 20 yıllık vadesi olan tutarı 16 milyon liralık bir kredi desteğinde bulunmuşlar. Kredinin geri ödemesi de Rusya'nın istediği mallar olarak anlaşmışlardır (Cumhuriyet Gazetesi, 1932). Türkiye krediyi sanayi kuruluşlarının finansmanı için kullanmıştır. 1932 yılında Rusya, ekonomi uzmanlar heyetini göndermiştir. Türk Rus uzmanları beraber Türkiye'nin Eskişehir, Kayseri, Malatya, İzmir gibi illerinde en uygun yerlerinde pamuklu dokuma fabrikaları kurmak için tespit etmeye çalışmışlardır (Cumhuriyet Gazetesi, 1932). Rus uzmanlar Türkiye'nin kendi kumaşlarını üretebilmeleri

için altyapı ve üretim araçları ile ilgili ayrıntılı önerileri sunmuşlardır. Türkiye devleti Rusya'nın destek amaçla verdiği kredi ile Kayseri'de bir dokuma ve Nazilli Basma fabrikalarını kurmuştur. 1936 yılında Konya ilçesi Ereğli'de bir dokuma fabrikası daha açılmıştır. Dolayısıyla, Türkiye'de sanayi gelişimi ile istihdam gelişimini sağlamıştır.

1936-1938 yılları arasında Sivas-Erzurum-Kars demiryolu hattının inşasının tamamlanması için gerekli inşaat malzemelerini Rusya'dan satın almıştır. Türkiye Cumhuriyeti, kurulmasından İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte sanayi planlara ve hedeflere ulaşmakta ve kalkınmakta Rusya'nın yardımı büyüktür. Dolayısıyla, bu dönemde dış ticaret hacminin sürekli artmasına bakarak da benzer sonuçları söyleyebiliriz.

1.3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ 1947-1991

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra SSCB ilişkiler de yavaş yavaş soğumuş, II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş yıllarında da gerilmiştir. Savaştan sonra ise Türkiye Batı Bloğuna yaklaştıkça Rusya ile ilişkilerde soğuma ve uzaklaşma yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan itibaren hiçbir daha Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarındaki sıcak ilişkilere bir daha dönülemez. Aşağıda bu konuya ilişkin ayrıntılar yer alacaktır.

Kazgan ve Ulçenko'nun (2003) ifade ettiği gibi: *"İkinci Dünya Savaşı yıllarında (1939-1945) ve özellikle de savaş sonrası Rus-Türk ilişkilerinin soğuduğu görülmektedir. Bu dönemde, Türkiye hükümetinde, hızlı bir modernizasyonun kapalı bir ekonomik yapıda gerçekleştirilemeyeceği düşüncesi ağır basmıştır. Bu da Türkiye'nin, ülkenin kalkınma konseptinin yeniden gözden geçirilmesi, Rusya tecrübelerden vazgeçme ve Batı ile iş birliğine yönelme çabalarını tetiklemiştir. Savaş yıllarında Ankara'nın tarafsız kalmasından ve özellikle Türkiye'nin 1952'de NATO'ya girmesinden hoşnut olmayan Moskova'yla politik ilişkilerin kötüleşmesi de buna yardımcı olmuştur"*. Dolayısıyla, dönem-dönem yaşanmış oldukları siyasi ilişkilerde başlayan soğukluk iki devlet arasındaki ekonomik ilişkilerine yansımıştır. Her ne kadar yukarıda bahsettiğimiz gibi ilişkilerde soğuma yaşandıysa da, 1960'lı yıllarda Türkiye-Rusya arasındaki siyasal ilişkilerinin boyutu mesafelilik eğiliminde sürdürse de ekonomik alanlardaki devletlerin iş birliği süreci tekrar canlanmıştır.

1984 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya arasında Doğal Gaz Anlaşması imzalanmıştır. Dolayısıyla, Doğal Gaz Anlaşması anlaşma ile iki ülke arası ekonomik ilişkileri ön plana çıkarmıştır. İki ülke de, siyasi ideolojik karşıtlıkları unutarak yeniden bir yakınlaşma sürecine

girmiştir. Bu yakınlaşma süreci de 1991 SSCB'nin dağılmasına kadar devam etmiştir. Doğu Bloğunun dağıldığı bu dönemde (1989-1991) Türkiye – Rusya ilişkilerine başka bir boyuta girmiştir.

1.4. SSCB DAĞILMASINDAN BUGÜNE KADAR OLAN İLİŞKİLER

Bu bölümde SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye ile olan ekonomik ve siyasal ilişkilerin gelişmesine yönelik genel bir perspektif çizmektir. Bu amaçla ekonomik ve siyasal ilişkilerin gelişimine genel olarak ilk başlıkta yer verilecek, ikinci başlıkta ise bavul ticareti özel olarak ele alınacaktır.

1.4.1. SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye ile Ekonomik ve Siyasal İlişkiler

1989'dan itibaren Doğu Bloğunun dağılması onların piyasa ekonomisine adaptasyon sürecini başlatmıştır. Batı Bloğu için tekrar dünyanın öbür yarısı tekrar Pazar haline gelirken, Doğu Bloğu bir yandan yeni bir ekonomik yapılanma ve ekonomik toparlanma bir yandan da batı ülkeleri ile ticari ilişkileri kurma ve geliştirme arayışlarına girmişlerdir. Özellikle tarihi geçmişi de olan coğrafi açıdan yakın komşu olan Rusya ve Türkiye arasında da hızlı dış ekonomik ilişkilere ilişkin arayışlar başlamıştır.

Pala (2007, s. 6), “Sovyetler Birliğinin dağılmasını ve Rusya Federasyonu'nun kuruluşunu takip eden erken dönemde sıkıntılı bir biçimde başlayan Türk - Rus ilişkileri 1990'ların ikinci yarısından itibaren yavaş yavaş da olsa normalleşmiştir. Yeni kurulan Rusya Federasyonu ile diplomatik ilişkileri, 1992 yılının Ocak ayında Türkiye Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Rusya'ya ziyarette bulunmasıyla başlamıştır. Ardından yapılan karşılıklı resmi ziyaretlerle birlikte, Türk - Rus diplomatik ilişkilerinin kuruluşunun 500. yıl dönümü olan 1992'de artık ikili ilişkilerin yeni temelleri atılmaya başlanmıştır. 1992 yılının baharında dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in Rusya ziyareti sırasında imzalanan “Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkındaki Anlaşma”, Sovyetler Birliği sonrası dönemdeki ikili ilişkilerin meşru zeminini ve çerçevesini belirleyerek ilişkilere bugünkü boyutunu kazandıran sürecin başlangıcı kabul edilmektedir” ifade etmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve sonrası iki ülke başlangıçta yeni bir stratejik çekişme dönemine girmiştir. Türkiye Kafkaslar ve Orta Asya'ya ilgi göstermiştir. Türkiye ile Rusya

arasındaki siyasi ilişkileri gerilim bir şekilde 2000 yılına kadar devam etmiştir. 2000 yılı tekrar iyileşmeye başlamıştır ve günümüzde dünyanın dikkatini çekmektedir. Ancak yüksek gerilim ve yoğun rekabetin rastlandığı dönemde dahi, ekonomik ilişkiler herhangi bir olumsuz gelişime uğramamıştır. Gelişen iki devlet arasındaki ilişkiler yalnızca büyüyen enerji ticareti hacminden oluşmamaktadır. Faaliyetler içinde, “bavul” (veya “mekik”) ticaretinin yanı sıra, Türkiye’de ev içi yardım ve vasıflı iş gücü olarak çalışan Rusların ve Sovyet Cumhuriyeti vatandaşlarının kurduğu gayri resmi (informal) “endüstri” de dâhildir.

1984 yılında imzalanan Doğal Gaz Anlaşması ticaret ve yatırım bağlarının geliştirilmesinin önünü açmıştır. Türk özel sektörü Sovyet pazarlarına girmek için büyük bir çaba sarf etmiş ve Doğal Gaz Anlaşması’nın sunduğu nimetlerden yararlanmıştır. Anlaşmanın müzakere edilme şekli, Türk firmalarına, SSCB’nin katı şekilde düzenlenmiş ve kısıtlayıcı ekonomik ortamında manevra kabiliyeti sağlamıştır (Yılmaz ve Ziya, 2013).

Özel ve Uçar’ın (2019:s.3) raporundaki yazılara katılarak: *“Bu açılım ve Türkiye’nin büyük doğal gaz iştahı, enerji ilişkilerini ekonomik etkileşimlerinin merkezine koyacak ve Türk müteahhitlik firmalarının Rus pazarında hâkim duruma gelmesine zemin hazırlayacaktı. İkili ilişkiler açısından enerjinin önemi, bir Rus SU-24 savaş uçağının bir Türk F-16’sı tarafından düşürülmesi ve pilotlardan birinin paraşütle inmeye çalışırken Suriye’deki Türkmenlerle birlikte savaşan bir Türk milliyetçisi militan tarafından öldürülmesi sonrasında çok daha belirgin hale gelmiştir. Rus hükümeti tarafından Türkiye’ye uygulanan ağır yaptırımlar Türkiye’ye sağlanan gaz miktarında ufak bir azalmayı dahi içermemiş ve boru hatlarıyla ilgili yürürlükteki anlaşmaların yanı sıra nükleer santral inşaatını da bir nebze etkilememiştir. Devlete ait Türk gaz devi BOTAŞ ile Gazprom arasındaki görüşmelerin askıya alınmasına yol açan, fiyatlandırma konusunda ciddi tartışmalar oldu. Ve gerçekte, erteleme Temmuz 2015’te, yani Rus savaş uçağının düşürülmesinden dört ay önce gerçekleşti”.*

Günümüzde Türkiye devletinin güvenilir ve bol enerji kaynağı ile dünyada en çok doğalgaz rezervine sahip olan Rusya’ya ihtiyaç duyduğu gibi, Rusya’nın dış ticaretinde Almanya’dan sonra ikinci sırada gelen Türkiye devleti pazarlarının sağlam olmasına ihtiyacı vardır. Rusya’nın Ukrayna üzerinden Avrupa’ya gaz tedarikinde bağımlılığını ortadan kaldıracak yol arayan Rusya alternatif bir güzergâh olarak Türkiye önemli bir rol oynamıştır (Çelikpala, 2017).

Türkiye devletinin dış ticaret hacminin büyük bir kısmını Rusya’dan yaptığı gaz ithalatları meydana getirmektedir. Ticaret ile aynı anda ekonomik ilişkiler sanayi ve inşaat yatırımları

ile turizmde söyleyebiliriz. İki devlet arasında ekonomik ilişkilerinde gözden kaçırılan bir unsurda; Perestroika döneminde başlayan ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ve neo-liberal ekonomik politikaların öne çıkmasından etkilenen Rus ekonomisinin 1990'lı yıllarda öne çıkan Türkiye ile olan “bavul ticareti” hususudur. Moskova tarafından uygulanan kısıtlayıcı önlemler sonucu yıllar içerisinde kademeli olarak tesirini kaybeden ve ödemeler bilançosuna yansıyan bu ticaret türü yine de 2014 yılında Türkiye'den Rusya'ya yaklaşık 8,5 milyar \$ tutarında ihracata tekabül etmiştir.

1.4.2. Türkiye ve Rusya Arasında Bavul Ticareti

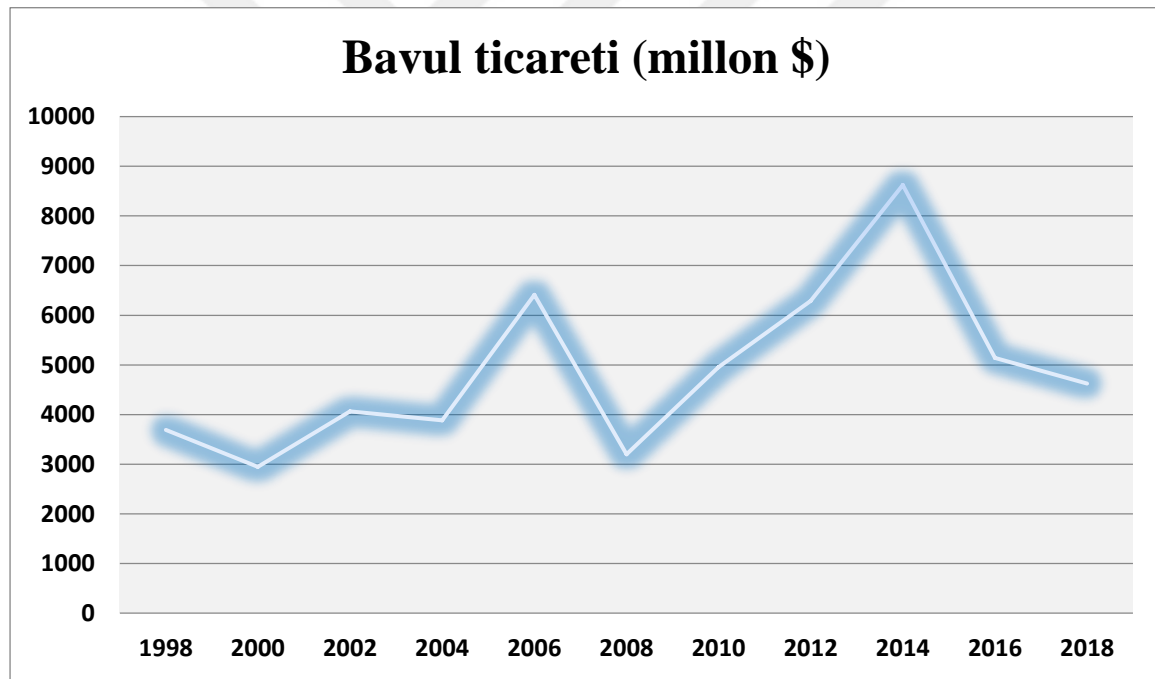
SSCB'nin dağılmasından sonra ülkeler arasındaki ticari ürünleri fiyat farklılıklarından faydalanılarak genelde küçük işletmeler ve çoğunlukla da kadınlar tarafından yapılan bavul ticareti olarak karşımıza çıkmaktadır. 1990 senesinin öncesine baktığımızda Türkiye devletinde bavul ticareti tek taraflı olarak gelişmemiştir. 1960 - 1980'li yıllarda Batı Avrupa ve Kuzey Kıbrıs'tan seyahatçilerin yanında mal getirilmesi ise Türkiye'nin bavul ticareti ithalatçısı olduğunu da göstermektedir. İhracatçı olarak ta 1970'lerden sonra Doğu Avrupa ülkelerinde yurtdışı seyahat kısıtlamalarının kaldırılması ile Macarların, Yugoslavların, Çekoslovakların ve Polonyalıların alışverişi için İstanbul'a geldiklerini göstermektedir.

1991 yılda SSCB'nin dağılımından sonra Ruslar başta olmak üzere eski blok ülkeleri ve Türkiye devleti arasında olan ticari ilişkilerinin arttırması bavul ticaretinin gelişmesini etkilemiştir. Özel ve Uçar'ın (2019, s. 7-8) fikirlerine katılarak : *“Türkiye - Rusya ikili ilişkilerinin ekonomik boyutu 1990'lı yıllar boyunca çok etkileyici bir dönemden geçmiştir. Bavul Ticareti ikili ekonomik ilişkilerin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bavul ticareti Perestroika döneminde başlamış ve Rus ekonomisinin hem Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ve neoliberal ekonomik politikaların öne çıkmasından mustarip olduğu 1990'lı yıllarda öne çıkmıştır. Moskova tarafından uygulanan kısıtlayıcı tedbirler sonucu yıllar içerisinde kademeli olarak etkisini kaybeden bu kayıt dışı ticaret türü, yine de 2014 yılında Türkiye için yaklaşık 8,5 milyar \$ tutarında bir ihracat değerine tekabül edebilmiştir. 1980'li yılların sonlarında, Laleli orta kalitedeki otelleri, küçük ile orta büyüklükteki dükkânları ve düşük kaliteli malların olduğu bir ilçe ismini kazanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve eski Sovyet cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki sınırların açılması bavul ticaretinin önünü açmış ve yeni bir sınırlar arası kayıt dışı ticaret ağı ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin bu kayıt dışı ağ vasıtasıyla Rusya'ya ihracat yapması Rus tüketiciler tarafından çok iyi karşılanmıştır çünkü söz konusu tüketiciler günlük yaşamlarını etkileyen büyük çaplı*

bir ekonomik krizin hüküm sürdüğü bir zamanda, görece daha ucuz ürünler alma olanağı yakalamıştır. Bu bağlamda, Bavul ticareti Rusya'daki 1998 mali krize kadar, Türkiye'nin Rusya'yla ticaretinin gelişmesine katkıda bulunmaya devam etmiştir. Söz konusu kriz, İstanbul'un Laleli ilçesindeki esnafları ve Türkiye'nin çeşitli illerindeki tedarikçilerini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bu ticaret ağında satılan mallar çoğunlukla tekstil, deri ve ev eşyaları gibi tüketim malzemelerinden oluşmaktadır. Zirveye çıktığı 1995 yılında, bavul ticareti hacminin 10 milyar \$'a ulaştığı tahmin edilmektedir ve Türkiye'nin aynı yıl boyunca Laleli'deki yaklaşık 5.000 dükkân vasıtasıyla kabaca 5 milyar dolarlık satış yaptığına inanılmaktadır (Grafik 1). 1998 yılındaki ruble krizinden sonra dahi, bavul ticareti; Rusya'nın dış ticaret cirosunun yüzde 10,3'ünü teşkil etmiştir”.

Aşağıdaki Grafik 1'de Bavul ticaret göstergeleri yer almaktadır:

Grafik 1: 1998-2018 Yıllarında Bavul Ticaret Göstergeleri (Milyon \$)

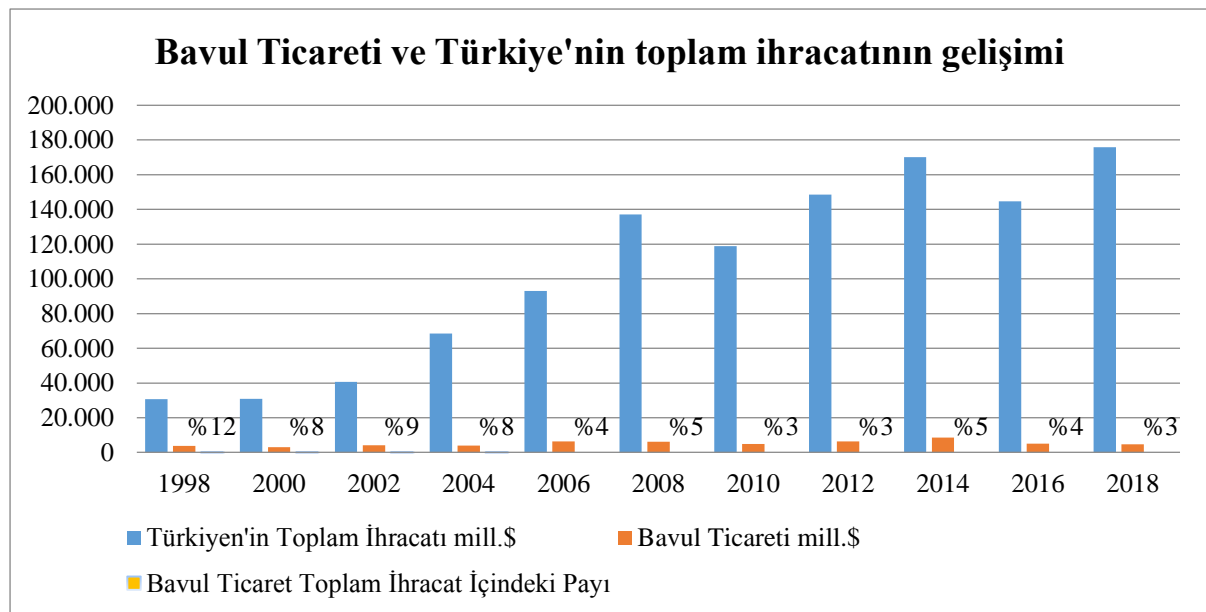
Kaynak: TCMB (2019) verilerine göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafikte gördüğümüz üzere, farklı aktörler ve sürekli değişen gümrük rejimlerinin yaşanmasına rağmen, oldukça dirençli ağlar hale gelmiştir. Bavul ticaretinin merkezi olarak bilinen Laleli semti ticaret ağı tüccarlar için çalışmalarını yirmi yıldan uzun bir süre devam ettirmiştir. Bavul ticaretini gerçekleştiren kişiler yoksulluk ve yeterli işlerinin bulunmaması, esnaflar tarafından bakıldığında iç talep ve pazarların yeterince olmaması bu unsurların en önde gelenleri arasındadır. 1980'li yıllarda kendisini tanıtan ticaret 1990'lı yıllarda izleme

nedeniyle, Türkiye devleti ekonomisi doğrudan yabancı yatırımlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla, öz sermaye akışlarını düzenleyici önünde duran engelleri kademeli olarak kaldırmaktadır. Ekonomi zemininde kayıt dışı ekonomi hazırlayan bir ortam meydana gelmiştir. Kırım'ın eklemeye edildiği ve yaptırımların uygulandığı yıl olan 2014'te satışlar azalarak 8,6 milyar \$'a gerilemiştir. Sonraki yıl ise, daha büyük bir gerileme görülmüş ve satışlar 5,5 milyar \$'a gerilemiştir (Özel ve Uçar, 2019, s. 9).

Aşağıdaki Grafik 2'de Bavul Ticareti ve Türkiye'nin toplam ihracatının gelişimi göstergeleri yer almaktadır:

Grafik 2: Bavul Ticareti ve Türkiye'nin Toplam İhracatının Gelişimi

Kaynak: TCMB (2019) verilerine göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti ekonomisine doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak söyleyebileceğimiz bavul ticaretinden sağlanan döviz geliri Türkiye'nin dış ticaret açığında önemli bir paya sahiptir. Grafik 2.'deki göstermiş rakamlarının sonuçlarına bakarak 2000-2001 krizi sonucu olarak reel sektördeki daralma ihracat rakamları etkilemiştir. Bu nedenle dış ticaret açığı da daralmıştır. Bavul ticaretinde yaşanan büyüme sonuçları 2001 yılında dış ticaret açığını karşılama oranı %90,4 gibi çok yüksek bir oranda gerçekleşmiştir. 2008 krizinin ekonomide etkilerinin hissedildiği bir dönemdir ve 2009 yılı için de geçerlidir. Başka bir ifade ile bavul ticareti, Türkiye'de büyük etkileri olan iç ve dış krizler sırasında dış açığın finansmanını kolaylaştıran bir unsur olmuştur. Bavul ticareti / dış ticaret açığı oranı, ele alınan dönemde, dalgalanmakla beraber, genel olarak azalma trendinde olsa da 2000 yılında

%8,8 ve 2011 yılında kırılan dış ticaret açığı rekoruna rağmen %4,9 oranında gerçekleşmiş olması, bu ticaret şeklinin Türkiye açısından önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

2. BÖLÜM: TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. DIŞ TİCARET TEMELİNDE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

Kalkınmada kaynak dağılımı çerçevesinde uygun yatırımların yöneleceği dalların belirlenmesiyle ilgilidir. Bu kıstaslardaki hedef, kaynakların israfına izin vermeden ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmektir. Uygun yatırım kıstaslarının belirlenmesinde ekonomi politik tercihler ise; üretim teknolojisi, faktör donanımı ve verimlilik gibi konular daha çok belirleyicidir. Öncelikle tercihlerin ne yönde oluşturulacağı belirlenmelidir: Dengeli ve dengesiz kalkınma tercihi, altyapı ve üstyapı önceliği, tarım-sanayi önceliği belirlenmeli ve öncü sektörler seçilmelidir. Kaynak dağılımında, belirli sektörlerin geliştirilmesine öncelik verilen stratejiler dengesiz, sektörlerin birlikte geliştirilmesini öneren stratejiler ise dengeli kalkınma yaklaşımlarının bir uzantısıdır. Dış ticaret temelinde sanayileşme ithal ikamesine dayalı ve ihracata yönelik sanayileşme stratejileri olarak iki ayrı başlıkta ele alınmaktadır. Politik yatırım kıstasları çerçevesinde ihracata yönelik sanayileşme stratejisi dengesiz kalkınma yaklaşımları içerisinde değerlendirilmelidir. Belirli kıstaslar doğrultusunda bu stratejide öncelik verilecek sektörler belirlenirken, aynı zamanda bu sektörlerde yapılacak yatırımlar için de ayrı kriterler belirlenebilmektedir. Örneğin, ihracata dayalı sanayileşmede döviz kazandırıcı etkisi olan yüksek projeler veya ithal ikamesi stratejisinde döviz tasarrufu sağlayan projelerine öncelik verilmektedir. (Egeli, 1997, s. 151-152)

Seyidoğlu (1988, s. 432-433), “ *Gelişmekte olan birçok ülke sanayileşme sürecinin ilk aşamasında ithal ikameci politikalara yönelmiştir. İçe dönük olan bu politikalarda yerli sanayi dalları ithalat karşısında ithal yasakları, yüksek gümrük tarifeleri ve kota kısıtlamaları ile korunmaktadır. Dışa açılarak kalkınmayı gerçekleştiren ülkeler ise ihracatı özendirici teşvikler uygulamışlardır. Bu teşvikler arasında; gerçekçi döviz kurunun belirlenmesi, uygun vergi koşulları, ihracatı özendirici sübvansiyonlar sağlanması ve ihracatın finansmanında kullanılan faiz hadlerinin piyasa düzeyinin altında tutulması sayılabilir. Sanayi döneminde İngiltere ve son zamanlarda Hong-Kong hariç, günümüz ülkelerinin tamamı sanayileşmelerinin başlangıcında ithal ikamesi politikalarıyla yerli üretimi korumuşlardır. Dışa dönük sanayileşme ise 1950’lerden itibaren Güneydoğu Avrupa’daki bir dizi Akdeniz ülkesinde (Yugoslavya, Portekiz, İspanya, Yunanistan, vb.), 1960 başlarından itibaren de Uzakdoğu ülkelerinde (G. Kore, Tayvan, Singapur), Brezilya ve*

Arjantin başta olmak üzere birçok Latin Amerika ülkesinde değişik aralıklarla uygulamaya konmuştur” ifade etmektedir.

Yani ithal ikameci sanayileşme sanayileşmenin başlangıç aşamasında iç talebi yerli üretimle karşılanması ithalate başvurulmaması hedeflenir. Tüm sektörlerde topyekün kalkınma hedeflenir. Koruyucu politikalar uygulanır. İlk aşamada temel tüketim malları ikinci aşamada da ara ve yatırım mallarının iç üretiminin gerçekleştirilmesi hedeflenir. İhracata yönelik sanayileşmede piyasa mekanizmasının işlemesi hedeflenir, fiyatlara müdahale yoktur, koruyucu politikalardan vaz geçilir ve öncelikli sektör (İhraç endüstrileri) teşviki vardır.

Aşağıdaki iki başlıkta dış ticaret temelinde şekillenen her iki sektörün de ayrıntılarına yer verilecektir.

2.1.1. İthal İkameci Sanayileşme

İthal ikamesinin kelime anlamı olarak, daha önce ithal edilen bir malın sonrada yurt içinde üretilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Bugün çoğu gelişmekte olan ülkede geçmişte kalmakla birlikte, ithalat ikamesi, önceleri ithalatla karşılanan yurtiçi piyasa talebinin, koruyucu ve özendirici önlemler uygulanarak yerli üretimle karşılanmasını öngören bir kalkınma stratejisidir. Yurtiçi piyasaların yabancı üreticilerden devralınmasını öngörür. Bunun içinde yoğun bir devlet müdahalesini gerektirir (Seyidoğlu, 2017, s. 569). Büyük bir çoğunlukla düşük gelir, geri teknoloji ve küçük piyasa çerçevesi içinde çalışan gelişmekte olan ekonomiler, sosyo-ekonomik yapılarını değiştirerek sanayileşmeyi amaçlamaktadırlar.

Hızlı bir ekonomik kalkınmayı amaç edinen bu ülkelerin, hedeflerini gerçekleştirebilmek için uyguladıkları stratejilerden birisi de ithal ikamesine dayalı sanayileşmedir. İthal ikamesi birçok ülkede, ekonomik yapıyı çağdaşlaştırmanın ve gelişmiş ülkelerdekine benzeri bir sanayi yapısı oluşturmanın etkili bir aracı olarak görülmüştür. Uluslararası piyasalarda rekabet edilebilir seviyeye gelinceye kadar yurtiçi üretimin dış ticaret politikaları ve çeşitli parasal ve mali araçlarla korunmasını hedeflenen bu strateji, aynı zamanda içe dönük bir sanayileşme politikası olarak da kabul edilmektedir. Daha önce yurt dışından ithal edilen bir malın yurt içinde üretilmesini öngören bir sanayileşme stratejisi olarak tanımlanan (Korum, 1977, s. 27) ithal ikameci sanayileşme stratejisinde, kurulan sanayiler dış ticaret ve döviz kuru politikalarıyla dış piyasanın rekabetinden korunmaya çalışılır. Bu hedefle alınan tedbirlerin başlıcaları ithalata konan gümrük vergileri, ithalatı sınırlayıcı kotalar ve bazı

mallara konan ithal yasakları ve kambiyo kontrolleridir. İthal ikamesi stratejisi genellikle iki aşamada gerçekleştirilmektedir. Birinci aşamada tüketim mallarının, ikinci aşamada ise ara ve yatırım mallarının yurtiçi üretimine geçilmektedir. Getirilen kısıtlamalar ile genellikle imalat sanayisinde yeni yatırım alanlarının doğacağı kaynakların bu yeni sanayi dallarına kayarak zamanla ekonomide yapısal bir değişimin gerçekleşebileceği ileri sürülmektedir. Çeşitli politikalar ile kurulan yeni sanayilerin az zamanda sermaye birikimine gidebileceğine ve bu fonların yeniden yatırıma dönüştürüleceğine, böylece de yatırım hacim değerinin yükseleceğine inanılmaktadır. İthal ikamesi, ekonomik gelişme ve yapı değişikliğinin bir sonucu olarak kendiliğinden oluşacağı gibi, büyümeyi ve ekonomik yapı değişikliğini hızlandırmak amacı ile uygulanan ekonomi politikasının bir aracı ve sonucu da olabilir. Birinci durumda, kendiliğinden oluşan ithal ikamesi, ikinci durumda ise, planlı ithal ikamesi söz konusudur (Egeli, 1997, s. 151). İthal ikameci sanayileşme de başka bir hedef de dış ticaret dengesini sağlama ve döviz kanaklarını korumak adına ithalatı sınırlandırmaktır. Böylece dışa bağımlılıktan ve dış borçtan da korunmak mümkün olacaktır.

2.1.2. İhracata Yönelik Sanayileşme

İhracata yönelik sanayileşme stratejisi ülkelerin serbest ticaret koşullarında, karşılaştırmalı üstünlüğü elde ettikleri alanlarda üretim yapmalarını sağlamaktır. Diğer bir ifadeyle, sanayinin sadece gelişme potansiyeline sahip ve dış rekabette şansı olan sektörler teşvik edilmeye çalışılır. Bu nedenle ülke ekonomisini dünya ticaretinden uzaklaştırmayacak bir ticaret düzeni izlenmesi gerekmektedir. Ayrıca ülke kaynaklarının, salt iç talep tarafından değil, uluslararası talep tarafından da belirlenmesine izin verilmesinin zorunlu olduğu ifade edilmektedir (Kazgan, 1985, s. 32-38).

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda ithal ikamesi politikalarının ekonomik kısıtlamalar yaratması, neo-klasik iktisatçıları, bu ülkelere ihracata dayalı sanayileşme stratejilerini önermeye itmiştir. Özellikle Hong-Kong, G. Kore, Tayvan, Singapur gibi ülkelerin sanayi malları ihracatında elde ettikleri başarı ve ekonomik büyüme, bu ülkelerin diğer ülkelere örnek gösterilmesine neden olmuştur. Dışa yönelik bu stratejide uygulanan politikalar arasında; gerçekçi kur politikası, reel faiz uygulaması, kamu tarafından üretilen mal ve hizmetleri fiyat uygulamasının piyasanın gerektirdiği şekilde olması, firmalara sağlanan ithalat kolaylıkları ve ihracat destekleri sayılabilir. İhracata yönelik sanayileşme izleminin gerçekleştirilebilmesi başlıca iki faktörün varlığına bağlıdır. Bunlardan birincisi, ihrac

edilebilecek mal ve hizmet fazlasının sağlanabilmesi, ikincisi ise elde edilen bu fazlanın dünya piyasalarında cari olan rekabet ve fiyat çerçevesi içinde satış olanaklarının bulunmasıdır. İhracata yönelik sanayileşmenin uygulandığı ekonomilerde döviz kurlarının oluşumuna dikkat etmek ve özellikle aşırı değerlenmiş kur politikasından kaçınmak gerekmektedir. Çünkü böyle durumda dövizin hakiki fiyatı yansıtılmamakta ve yerli paraya yabancı para karşısında kendi ekonomik değerinden daha yüksek bir değer biçilmektedir. Bu ise; ithal mallarının değerinin suni olarak düşük, ihraç mallarının değerinin yüksek tutulmasına yol açmaktadır. Aşırı değerlenmiş döviz kuru ithalat için sübvansiyon, ihracat için vergi halini almaktadır (Egeli, 1997, s. 153-154).

Yani ithal ikameci sanayileşmenin olmazsa olmaz koşulu gerçekçi kur politikasıdır. Gerçekçi kur politikası uygulamaz iseniz; örneğin ulusal paranız aşırı değerlenirse, bu durumda ithal ürünler yapay olarak çok ucuzlar ve ithalat patlar. Bu arada ucuz ithal ürünlerle rekabet edemeyen yerli üretici de üretimden çekilmek zorunda kalır. Öte yandan ihracat da karlı olmaktan çıkacağından azalma eğilimine girecektir. Bu aşırı değerli ulusal para politikası uzun süre uygulanırsa başta ihracat sektörleri olmak üzere ithal mallarına bağımlılık artar. Bu bağımlılık nedeniyle kur politikası maliyet enflasyonu ve üretmemelik riski oluşacağından uygulanamaz hale gelir. Süreç nihayetinde kronik dış açık ve ağır borçlanma süreciyle yapısal ekonomik bir sorun halini alır (Elmas Arslan, 2019)

2.2. KALKINMANIN FİNANSMANINDA DIŞ TİCARETİN ÖNEMİ

İç ve dış olmak üzere kalkınmanın iki temel finansman kaynağı vardır. İç finansman kaynakları olarak: vergiler, sermaye piyasası, iç borçlanma, gönüllü bireysel ve kurumsal tasarruflar ile diğer finansman kaynaklarını söyleyebiliriz. İç finansman kaynakları bireyin yapıp yapmamasına göre gönüllü ve zorunlu tasarruflar ayırımına tutulabilir. Yapılan tasarruflara vergiler zorunluluk esasına göre bir örnek oluştururken, iç borçlar ve sermaye piyasası genelde gönüllülük esasına göre yapılan tasarruflara da gönüllü tasarruflara örnek oluşturmaktadır. İç finansman kaynakları içerisinde vergiler kalkınmanın en önemli finansman kaynağını oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler için vergiler kalkınmanın zorunlu bir finansman kaynağıdır. Ancak kalkınma amacıyla etkin bir vergi politikası oluşturmak bu ülkelerin içinde bulunduğu yapısal nedenler dolayısıyla oldukça güçtür. Kalkınmayı gerçekleştirebilmek için gelişmekte olan ülkelerde iç finansman kaynakları yetersiz kaldığından dolayı, bu ülkeler şiddetle dış finansmana ihtiyaç duymaktadırlar. Kalkınmanın

dış finansman kaynakları olarak: dış borçlar, yabancı özel sermaye ve dış yardımlardan oluşmaktadır. Kullanılacak iç ve dış kaynaklar, kamu veya özel kesim tarafından farklı şekillerde ülkedeki mevcut kurumsal yapı çerçevesinde ekonomik şartların belirlediği koşullara göre kullanılabilir (Şen & Saruç)

Küresel ekonominin hüküm sürdüğü günümüzde dışa açık ülkeler açısından en sağlıklı kaynak yaratma, döviz kazancı sağlama yolu şüphesiz dış ticaret fazlasıdır. Bunun yanı sıra iç tasarrufları artırmak da kalkınmanın bir başka kaynağıdır. Sözünü ettiğimiz bu kaynak yaratma ve sermaye birikim sürecini ülkeler gerçekleştiremezlerse dış kaynaklara, yani borçlanmaya ihtiyaç duyarlar. Ülkeler zaman zaman dış finansman ihtiyaç duyulmaktadır. Dış ticaretin önemi, devletlerin dışa açılmasıyla ekonomide de artmıştır. Bir taraftan dış ticaretin serbestleşmesi ile ülkelerde mevcut sermayenin dışa kaçması süreci yaşanırken, diğer taraftan da ithalat yoluyla ülkelerin mal talebinin karşılanması söz konusu olmuştur. Rusya açısından Son yıllarda hammadde ihracatının, yapılan toplam mal ithalatına kıyasla yüksek olması da, dış ticaret dengesinin pozitif olması ve dış ticaretin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. İki ülke arasında dış ticaret dengesinde Türkiye aleyhine bir durum söz konusudur. 1998 yılındaki kriz sonrasında Türkiye ve Rusya arasındaki ticari ilişkiler büyük düşüş göstermiştir. Daha sonra tekrar yükselme trendine girmiş olmakla birlikte Türkiye'nin Rusya'ya olan ihracatı ile Rusya'nın Türkiye'ye ihracatı arasında büyük fark bulunmaktadır.

Türkiye ile Rusya arasındaki dış ticarete Türkiye'nin aleyhine söz konusu bu açığın oluşmasında belirli faktörler etkili olmaktadır. 1984 yılında SSCB ile Türkiye arasında Doğalgaz Anlaşması imzalanmış ve alınan doğal gazın %70'inin mal ve hizmetler karşılığı ödenmesi konusunda anlaşılmıştır. Dış ticaret fazlası yoluyla döviz kazancı yaratmanın hem serbest dış ticareti benimseyen Türkiye ve hem de kapitalist üretim ilişkisini tercih eden Rusya için çok önemlidir ve sağlıklı kaynak yaratmanın en güvenilir yoludur.

Türkiye Rusya arasındaki ticarete Türkiye açık vermektedir. Ancak burada dikkate almamız gereken konu ülkelerin kendi içlerindeki ticaret dengesi değil, genel dış ticaretlerinde fazla yaratmak doğrultusunda politikalar geliştirmeleridir. Daha çok ve daha ekonomik üretim, daha fazla ihracat her iki ülke için de kaynak yaratmak, kalkınmanın finansmanı için sermaye birikim sürecini oluşturmanın en maliyetsiz ve en güvenilir yoludur ve bu konuda yol kat etmek gerekmektedir. Bu sorguyu irdelemek için aşağıda dış ticarete serbestleşmenin ekonomik sonuçları ele alınacaktır.

2.3. DIŞ TİCARETTE SERBESTLEŞME VE EKONOMİK SONUÇLARI

Dünya ticaretinin serbestleştirilmesi, ödemeler bilançosu dengesizliklerine çözümler getirmesi adına 1944 yılında gerçekleştirilen Bretton Woods Konferansı ile somut adımlar atılmıştır. Bu konferans ile birlikte dünya ekonomisi Uluslararası Para Fonu, Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası şeklinde üç kurum etrafında organize edilmiştir. Uluslararası Para Fonu, kalıcı olmayan dönemsel mali sıkışıklıkları gidermek yönünde attığı adımlar ile uluslararası ekonomik tıkanmaları giderici rol oynamış, bu sayede global ticari tıkanmaların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ve dünya ticareti için istikrarlı bir ortam sağlanması amacıyla bir teşkilatlanmaya gidilmesi ve uluslararası farklılık gösteren tarifelerin engellenmesi fikri ile hareket edilmesi neticesinde ITO'nun kurulması gündeme gelmiştir.

1929 yılında Dünya Ekonomik Krizinin ardından kısıtlayıcı dış ticaret politikalarının tüm ülkeleri olumsuz yönde etkilemesi, dış ticaret üzerindeki kısıtlamaların azaltılması konusunda geniş bir fikir birliği yaratmıştır. Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) 1947-1948 yıllarında Havana'da toplanan elli kadar ülkenin temsilcisi bu örgütün kuruluş yasasını hazırlamışlardır. Sanayi devrimini tamamlamış olan bazı ülkeler tarafından ve başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Uluslararası Ticaret Örgütü onay görmemiştir. Bu durum ITO'nun kurulup faaliyete geçmesini engellemiştir. Bunun sonucu olarak da 1947 yılında, ITO'nun faaliyetlerini kısmen ikame edecek olan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması imzalanmıştır.

1960'ların ikinci yarısından itibaren gelişmekte olan ülkeler dışa açık büyüme yönünde önemli adımlar atmışlardır. İkinci Dünya Savaşından 1970'li yıllara kadar geçen dönemde ise, dünya ekonomisinde benzeri görülmemiş bir ekonomik gelişme görülmüştür. Savaş ekonomisinin yarattığı sermaye birikimleri sanayileşmiş devletlerin uluslararası pazarlara açılım iştahını artırmış, gelişmekte olan ülkelerin savaş sonrası ekonomik durumlarını düzeltmek için ihtiyaç duydukları sermaye bu yolla temin edilerek küresel bir ekonomik gelişim sağlanmıştır. Söz konusu dönemin genel olarak dünya ticaretinde liberalleşme eğilimlerinin güç kazandığı önemli bir dönem olduğu söylenebilir.

Bretton Woods ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) kurumlarının 1945 yılından sonraki kırk yıl içerisinde ekonomik faaliyetin dünya çapında yayılmasını ticaretin liberalleşmesine ilişkin birtakım uygulamalar yapılmış ve bununla birlikte ticaret ve ödemeler

için uluslararası bir ekonomik sistem geliştirmelerdir. İkinci dünya savaşından sonraki kırk yıl içerisinde bu süreç ulus devletlerin eşgüdümü ve kontrolü ile yürütülmüştür. Ürün ve hizmetlerin değiştirilmesi 1950 ile 1960 yılları arasındaki süreçte ise karşılıklı ekonomik bağımlılık esas alınarak yapılmıştır. Ara ve nihai ürünlerin karşılıklı değişimi ülkeler arasında teknoloji transferi ve diğer soyut ekonomik değerlerin transferi büyük şekilde olmuştur. 1960'lı yıllara kadar özellikle gelişmekte olan ülkeler ithal ikamesine yönelik korumacı politikalar izlemiştir. 1980 sonrasında ise öncelikli olarak ihracata yönelik ticaret politikalarının izlenmesi için gerekli adımlar atılmıştır. Bunun sonucu olarak da gümrük vergilerinde büyük ölçüde indirim sağlanmış, ithal ürünlerde uygulanmakta olan sınırlayıcı kotalar kaldırılarak ulusal ekonomiler serbest kambiyo rejimine açılmıştır.

1990'lı yıllarla birlikte uluslararası ticaretin hızlı artışı ve liberalleşme ile ekonomik anlamda tek bir dünya ekonomisine gidiş olarak algılanan küreselleşme en dikkat çekici gerekçe ve göstergelerinden birisi olmuştur. Dünya ticaretinin asıl büyüme dalgası İkinci Dünya Savaşından sonra başlamıştır. Dış ticaretin ortalama büyüme oranlarının artış hızı 1980 sonrasında zayıflamış ve dünya ihracatı 1980 yılında 1.989 milyar dolar olmuş, 1990 yılında ise 3.387 milyar dolar olmuştur. Dünya ihracatı, 1990'lı yıllardan sonra ise artış oranının yeniden hız kazandığı dönem olmuş ve aynı zamanda önemli bir yapısal bir değişikliğe uğramıştır. Ekonomistlerin büyük çoğunluğunun ortak görüşü, gelişmiş ülkelerin arasında artmakta olan ekonomik bütünleşme sürecinin dünya çapında ekonomiyi uzun vadede büyümeye teşvik ettiği yönündedir. Mal ve hizmetlerin ülkeler arasındaki serbest ticaret şartlarından faydalanarak dolaşım hızının artması katma ekonomik değerler yaratarak ticaret hacminin büyümesine destek olmaktadır.

Dünya ticaretinin değişen koşullarına uyum sağlayabilmek gayesiyle 1986 ile 1994 yılları arasında Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) kuralları ve tamamlayıcı anlaşmaları Uruguay Round Ticaret görüşmelerinde güncelleştirilmiştir. Uruguay Round' dan önce yapılan görüşme ve müzakerelerde gümrük vergilerinin azaltılması hedeflenmiş ancak dünya ticaretindeki kural ve ticaret disiplinlerin güçlendirilmesine yönelik Uruguay Round'da bu üye tüm ülkelerinde taraf olduğu 29 anlaşma, bir bütün halinde kabul edilmiştir. Bu anlaşmalar ve Uruguay Round'da alınmış olan kararlar sonucunda GATT 1947 olarak bilinmektedir. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) 15 Nisan 1994 tarihli Nihai Senet ile kurulmuştur. Dünya Ticaret Örgütünün kurulması ile birlikte GATT'ın yerini almıştır. Dünya ekonomisi ileriye doğru Uruguay Round'un tamamlanmasıyla birlikte düşünülecek olunur ise çok önemli bir atılım gerçekleştirilmiştir.

2.4. YENİ ULUSLARARASI TİCARET TEORİLERİ

İkinci Dünya Savaşından sonra dünya ticaretinde gözlenen bazı değişiklikler ve bunların üzerine çok sayıda ampirik çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşından sonra dünya ticaretinde serbestleşme çalışmaları başlatılmış ve kurumsal yapılar oluşturulmaya başlanmıştır. Dış ticaretin gelişmesine ilişkin yapılan araştırmalar ve ampirik çalışmalar bir birlerine yakın olan ekonomiler arasındaki ticaretin gelişmesi ve sanayi malları endüstri-içi ticaretinin yanı sıra bilgi yoğun ticaret payının da artış göstermesi şeklinde değişik sonuçlar vermektedir. Geleneksel faktör donatımları teorisi endüstriler içi ticareti farklı faktör donanımları bazında karşılaştırmalı üstünlüğe dayanarak anlatmıştır. Bundan yola çıkarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki endüstriler arası ticareti açıklarken genel olarak dünya ticaretini ele alma konusunda bu teori yetersiz kalmaktadır. Leontief savaş sonrası ABD'nin dış ticaret verileri üzerinden geleneksel faktör donatım teorisinin geçerliliğini test etmiş ve beklenenin aksine bir sonuca ulaşmıştır. Bu yüzden bu teste ilişkin yapılan çalışma Leontief paradoksu olarak anılmaktadır. Leontief paradoksu ortaya çıktıktan sonra faktör donatımları teorisini yetersizliği kanıtlanmıştır. Faktör donatım teorisinin bir sonucu olarak 1960'lı yılların başında yeni dış ticaret teorileri ve yeni gözlemler üzerinde başka açıklamalara yönelik çeşitli çalışmalar geliştirilmiştir. Yeni teorilerin gelişim süreci ise oldukça zaman almış, dünya ticareti geliştikçe yeni ortaya çıkan durumlar araştırmalara konu olmuştur. Yeni dış ticaret teorileri dış ticaret kazançlarının yeni kaynakları ve maliyet farklılıklarının nedenleri üzerine yoğunlaşmıştır (Çambel, 2014, s. 24).

2.4.1. Nitelikli İş Gücü Teorisi

Nitelikli İşgücü Teorisi Keasing ve Kenen tarafından öne sürülmüştür. Hecksher –Ohlin teorisi, W. Leontief'in ABD rakamları ile bu teoriyi test etmesi sonucunda başka açıklamaların yapılması arayışı üzerine ortaya atılmıştır ve ortaya çıkan bazı çelişkili durumlar sonucunda nitelikli işgücü teoremi geliştirilmiştir. Teoride emeğin kalitesinin Dünya'nın her yerinde aynı olmadığından bahsederek, bazı ülkelerde emeğin kalitesinin daha iyi olduğunu fakat bazı ülkelerde ise emek kalitesinin düşük olduğunu dile getirmiştir. Emek kalitesi beraberinde verimliliği de getirmektedir. Ona göre, işgücü niteliği yükseltilerek ve sermaye yatırımları arttırılarak ülkeler daha kaliteli mallar üretebilmektedirler. Bu da dış ticaret açısından ülkelerin olumlu yönde etkilenmesini sağlamaktadır (Çambel, 2014, s. 24).

Faktör Donatımı Teorisi ile Nitelikli İşgücü Teorisi mantık olarak birbirine paralel oldukları, dikkat çekmektedir. Fiziki sermayenin yaratılması ve işgücünün eğitilmesi, bir birikim gerektirmektedir. Emek yoğun mallarla sermaye yoğun malların üretim teknikleri ülkeler arasında benzerlik göstermektedir (Seyidoğlu H. , 1988, s. 87). Keesing'e göre, ayrı bir üretim faktörü olarak ele alınması için nitelikli işgücünün iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi, nitelikli işgücünün endüstrinin kuruluş yerini ve ticareti etkileyebilmesidir. İkincisi de, mal ve hizmet üretim miktarının artışında yani ekonomik büyümeyi açıklamada önemli bir rol oynamasıdır. Dolayısıyla, dış ticaret ile ekonomik büyüme birbirleriyle zincir olarak bağlı oldukları için nitelikli işgücü aynı zamanda hem ticareti hem de ekonomik büyümeyi etkileyebilecektir. Faktör Donatımı Teorisi'nde ülkeler arası faktör hareketliliği olmadığı zamanında Keesing'in modelinde ise doğal kaynaklar dışında diğer faktörlerden sermaye ile nitelikli ve niteliksiz işgücünün hareketli oldukları varsayılmaktadır (Deviren, 2004, s. 81).

Keesing'in (Keesing, s. 16-17) çalışmasının sonuçları, dikkat çeken özellikleri belirtmektedir. Birinci özellik: *“ABD, Almanya, İngiltere, Japonya ve Fransa'yı kapsayan ilk beş endüstri ülkesinin sekiz meslek grubunun tamamında net ihracatçı konumunda olmasıdır. Geriye kalan İtalya, Belçika, İsviçre, İsveç ve Hollanda gibi ülkeler ise bazı meslek grupları dışında net ihracatçı durumundadır. İkinci özellik; ABD, Almanya ve İngiltere gibi ilk üç ülkenin Keesing'in birinci meslek grubu olarak tanımladığı bilim adamı ve mühendislerin istihdamını gerektiren endüstri dallarında yapılan ihracatın yaklaşık %95,4'ü gibi önemli bir paya sahip olmasıdır. Aynı meslek grubu için ABD'nin payı ise %48,5 olarak hesaplanmıştır. Keesing, yaptığı bu çalışma sonucunda birçok endüstri ülkesinin ihracatının nitelikli işgücü yoğun olduğunu bulmuş ve bu nedenle nitelikli işgücünün uluslararası ticareti açıklamada modellere ayrı bir üretim faktörü olarak girmesi gerektiğini belirtmiştir”*.

Sonuç olarak “Nitelikli İşgücü Teorisi” bağlamında; işgücünün niteliğinin artırılmasına yönelik beşeri sermaye yatırımlarının yapılması, işgücünün sermaye ile donatılması, insan gücü ve eğitim planlaması gibi faktörler, ülkelerin nitelikli işgücü yönünden zenginleşmelerine ve bu avantajlı durumu uluslararası ticarete yansıtmalarına yol açabilecektir.

2.4.2. Teknoloji Açığı Teorisi

1961'de Posner tarafından “Teknoloji Açığı Teoremi” geliştirilmiştir. Bu teoreme göre, mal ilk olarak icat edildikten sonra başkaları tarafından taklit edilmesi ile bu ikisinin arasında

geçen süre burada esas önemli olandır. Buna “gecikmeli taklit hipotezi” de denmektedir. Sanayileşmiş ülkeler arasında meydana gelen ticaretin büyük bir kısmı yeni mal ve üretim süreçlerine dayalıdır. Bunlar genellikle fazla sanayileşmiş ülkelerin yenilikçi firmaları tarafından meydana getirilmektedir (Çambel, 2014, s. 25).

Teknoloji Açığı Teorisi’ne göre; endüstrileşmiş ülkeler arasındaki dış ticaretin önemli bir kısmı, yeni ürün ve üretim süreçlerinin büyümesine bağlıdır. Sanayileşmiş ülkelerdeki üretim sektöründe yeniliğe yönelik kendini geliştiren firmalar, söz konusu ürün ve üretim süreçleri nedeniyle dünya piyasalarında geçici tekel gücüne sahip olurlar. Bu geçici tekel olma durumu, telif hakları ve patent sürelerinin dolmasına kadar sürmektedir. Dolayısıyla, Teknoloji Açığı Teorisi bağlamında sanayileşmiş ülkeler başlangıçta söz konusu ürünlerin ihracatçısı konumundadır. Daha sonra tekel güçlerinin ortadan kalkması ve teknolojinin taklit edilmesine bağlı olarak bu ürünler, emek ve doğal kaynak yönünden üstünlüklere sahip gelişmekte olan ülkeler tarafından üretilmeye başlanır. Böylece rekabet üstünlüğü, gelişmekte olan ülkelere geçerken söz konusu ülkeler yeni ürün ve üretim süreçlerini ihraç etmeye endüstrileşmiş ülkeler de ithal etmeye başlamaktadırlar. Teknoloji Açığı Teorisi, ticaretin belirleyicisi olarak teknolojik değişmeyi analize katmakla dış ticaret teorisine dinamik bir nitelik kazandırmasına karşın teknoloji açığının ortaya çıkma nedenleri ve büyüklüğünü açıklamada yeterince başarılı olamamıştır. Daha sonra R. Vernon, Ürün Dönemleri Teorisi’ni geliştirerek Teknoloji Açığı Teorisi’nin eksikliklerini tamamlamaya çalışmıştır (Deviren, 2004, s. 81).

2.4.3. Ürün Dönemleri Teorisi

R. Vernon, 1966 yılında Teknoloji Açığı Teorisi’nin bir uzantısı ve genelleştirilmiş şekli olarak görülen Ürün Dönemleri Teorisi’ni ileri sürmüştür. Bu teori, bilgi yoğun ürünler üzerindeki karşılaştırmalı üstünlüklerin dinamik teorisini sunmaktadır. Vernon, Ürün Dönemleri Teorisi uyarınca yeni ürünlerin gelişimi sırasında birçok aşamadan geçtiğini ve karşılaştırmalı üstünlüğün ürün dönemleri boyunca değiştiğini ortaya koymakta ve yeni ürünlerin icadının ABD gibi ülkelerde yoğunlaştığını öne sürmektedir. Teknoloji Açığı Teorisi, taklit etme sürecindeki gecikmeyi vurgularken Ürün Dönemleri Teorisi ise standardizasyon sürecini vurgulamaktadır. Ürün dönemleri boyunca dinamik karşılaştırmalı üstünlüklerin değişimi sürecini geçiren ürünler arasında tekstil, radyo, televizyon, petrokimya

ürünleri, deri ürünleri, hesap makinaları, otomobil, ofis makinaları, mikroçipler ve özellikle elektronik ürünler yer almaktadır.

Günümüzde teknolojik gelişmelerin hız kazanması, üretimin çok uluslu şirketler yoluyla uluslararası olması ve küresel piyasaların ön plana çıkması gibi gelişmelere paralel olarak Ürün Dönemleri Teorisi'nin geçerliliğini araştıran çalışmalar hız kazanmıştır. John Cantwell (1995), Ürün Dönemleri Teorisi'nin ilk versiyonlarıyla ilgili iki hipotezi tekrar gözden geçirmeye dayalı bir çalışma yapmıştır. İlk hipotez, yeniliklerin daima ana şirketin ülkesinde yapılmasına ilişkindir. Söz konusu hipotez, ABD Patent Ofisi'nin verilerinden elde edilen kanıta göre reddedilmektedir. Teknolojik faaliyetlerin teknoloji liderleri tarafından yapıldığına dayanan ikinci hipotez ise, tarihsel olarak geçerlidir.

Ürün Dönemleri Teorisi, sanayi malları üzerindeki ticareti dinamik karşılaştırmalı üstünlükler ile açıklamaya çalışmasına karşın teknolojinin ve üretimin küreselleşmesine paralel olarak gittikçe geçerliliği tartışılmaya başlanan bir teori niteliğindedir.

2.4.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

Tercihlerde Benzerlik Teorisi, 1961 yılında Steffan B. Linder tarafından ortaya atılmıştır. Linder'e göre, Faktör Donatımı Teorisi sanayi mallarının ticaretini açıklamada yeterli olmamaktadır. Söz konusu teori, sanayi malları ticaretinin büyük ölçüde benzer gelir düzeyleri ve tercihlere sahip ülkeler arasında ortaya çıktığı görüşüne dayanmaktadır. Bu bağlamda, talep yönlü bir nitelik taşıyan Tercihlerde Benzerlik Teorisi arz yönlü Faktör Donatımı Teorisi'nden önemli bir ayrılığa işaret etmektedir. Linder'e göre, bir malın ihraç edilebilmesi için öncelikle yurtiçi piyasa talebinin olması gerekir. Söz konusu talebe, temsili talep adı verilmektedir. Yerli üreticiler, başlangıçta sadece iç piyasada kârlı gördükleri malları üretmekte ve daha sonra iç piyasanın doyum noktasına ulaşması ile beraber ihracat arayışlarına girmektedirler. Dolayısıyla bu aşamada başlayan ihracat, benzer talep yapılarına sahip ülkelerin piyasalarına doğru yapılmaktadır. Linder'e göre, bir ülkenin potansiyel ihraç malları potansiyel ithal mallarının ana belirleyicisi, yurtiçi talep olmaktadır. Ayrıca, potansiyel ticaretin gerçekleşen ticarete dönüşmesi sürecinde üreticilerin piyasaya girmeleri önem kazanmakta ve uzaklık, taşıma giderleri gibi faktörler ile gümrük tarifeleri, kotalar gibi ticarete yönelik kısıtlamalar, gerçekleşen ticaret düzeyini belirleyebilmektedir. Linder, ülkelerin tercihleri ne kadar çok birbirine benzer ise ülkeler arasındaki sanayi malları ticaretinin büyük olacağını vurgulamakta ve gelir düzeyleri ile tercihler arasında güçlü bir

ilişki olduğu için, kişi başına düşen gelir düzeylerinin benzerliğini dikkate almaktadır. Linder, benzer gelir düzeylerine sahip ülkelerin benzer malları tükettikleri ve benzer malların ticaretini yaptıkları için aralarındaki sanayi malları ticaretinin fazla olacağını ileri sürmektedir. Linder'in bu görüşü, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde sanayi malları ticaretindeki hızlı artışın gelişmiş ülkeler arasında olduğu gözlemiyle uyumaktadır (Deviren, 2004, s. 82).

2.4.5. Ölçek Ekonomileri Hipotezi

Ölçek Ekonomileri Teorisi'ne göre; geniş bir iç piyasayı elde eden ülkeler, ölçek ekonomilerinden yararlanarak üretimde düşük maliyetler elde etmektedirler. Söz konusu ülkeler, ölçek ekonomilerinin tesirli olduğu malları ihraç etmekte ve diğer malları ithal etmektedir. Ölçek ekonomileri içsel ve dışsal olarak iki gruba ayrılmaktadır. İçsel ölçek ekonomileri, bir firmanın diğer firmaların üretim ölçeklerinden bağımsız olarak sadece kendi üretim ölçeğinin büyümesi durumunda ortalama maliyetlerin azalmasını ifade etmektedir. İçsel ölçek ekonomilerinin bulunduğu endüstrilerden biri, otomobil endüstrisidir. Otomobil endüstri dikkate alındığında, büyük ölçekte üretim yapan firmaların ortalama maliyetlerinin küçük ölçekte üretim yapan firmalarına göre daha düşük olduğu görülmektedir. Yönetimde artan etkinlik, kitlesel üretim teknolojisinin kullanılması ve işgücünün uzmanlaşması gibi faktörler, içsel ölçek ekonomilerinin ortaya çıkmasında büyük rol oynamaktadır. Diğer yandan, dışsal ölçek ekonomileri ise firmanın bağlı olduğu endüstrideki üretim ölçeğinin bir bütün olarak artmasıyla her bir firmanın ortalama maliyetlerinde ortaya çıkan düşme şeklinde tanımlanır. Dışsal ölçek ekonomilerinin olduğu endüstriler arasında, bilgisayar endüstrisi ve yarı geçişken çip imalatı yer almaktadır. Endüstrinin gelişmesi; girdilerin sağlanması ve nitelikli işgücünün yetiştirilmesi amacıyla sürekli ve etkin kaynakların ortaya çıkarılması için uygun ortam yaratarak, endüstrideki bireysel firmalar bazında ortalama maliyetlerin düşmesinde etkili olmaktadır.

Ölçek ekonomilerinin tamamen dışsal olduğu bir endüstride, küçük firmalardan oluşan tam rekabet piyasası hâkim olacaktır. Görüldüğü gibi, büyük firmalar bundan kazanç sağlayamayacaktır. İçsel ölçek ekonomileri ise tam tersi olarak, büyük firmalara maliyet üstünlüğü sağlarken tam rekabet yerine eksik rekabetçi bir piyasa meydana getirmektedir. Ölçek ekonomileri teorisi özellikle son yıllarda endüstri içi ticarete yoğunlaşmış ve monopolcü rekabet teorisine birçok katkı sağlamıştır (Çambel, 2014, s. 25-26).

2.4.6. Monopolcü Rekabet Teorisi

Günümüzde uluslararası ticaret teorisinin en etkin alanı, ölçeğe göre artan getiriler ile eksik rekabet piyasalarının ticaret şekillerine girmesidir. Başlangıçta ölçeğe göre artan getirilere duyulan ilgi, temelde bu unsurun Faktör Donatımı Teorisi'nin çerçevesi için gerekli bir değişiklik olduğu inancından kaynaklanırken son yıllarda eksik rekabet piyasalarına yönelik bağ, endüstri-içi ticarete gözlenen artışı açıklama isteğinden yüze çıkmaktadır. Bu bağlamda, iktisatçılar 1933 yılında Edward H. Chamberl'in tarafından geliştirilen Monopolcü Rekabet Teorisi'ni dış ticarete uygulamışlardır. Monopolcü Rekabet Teorisi, analizinde gerçekçi hipotezler kullanmaktadır. Bu nedenle; ölçeğe göre artan kazançlar, monopolcü rekabet piyasaları ve ürün farklılaştırması önem kazanmakta ve teknolojik değişmeler olasılığını hesaba katılmaktadır. Üretim faktörlerinin, ülkeler arasında mobil oldukları varsayılmakta ve taşıma giderleri, analize dâhil edilmektedir. Uluslararası fiyatın kesin olarak bilinir kılan, monopolcü rekabet piyasalarında çalışma gösteren firmalar olmaktadır. Ülkeler, endüstri-içi ticaret nedeniyle bir malın hem ihracatçısı hem ithalatçısı oldukları için karşılaştırmalı üstünlüklere göre uzmanlaşmaya gidememektedirler. Monopolcü Rekabet Teorisi, sanayi malları endüstri-içi ticaretini ürün ayırmaştırması ve ölçek ekonomileri ile açıklamaktadır. Monopolcü Rekabet Teorisi, Bertrand fiyat rekabeti ve ürün ayırmaştırmasına dayanmaktadır. Bertrand fiyat rekabetinde her bir firma, diğer firmaların fiyatlarını veri kabul ederek karları maksimize eden bir fiyat belirlemektedir. Bununla beraber, söz konu firmalar ya var olan rakip firmaların mallarına ya da piyasaya yeni giriş yapacak firmaların mallarına tam ikame olmaması için ürün ayırmaştırmasını yapmaktadır. Bu şekilde, her bir firma farklılaştırdığı mal üzerinde monopolcü bir firma gibi davranabilmektedir.

Ürün ayırmaştırmasında amaç, malın tüketici gözünde diğer mallardan farklı olduğu izlenimini yaratmaktır. Ürün farklılaştırması sonunda malların yakın ikame durumunda olması, aynı mal grubunda kalmalarına yol açmaktadır. Ürün farklılaştırması ile birbirine yakın ikame malı haline gelen mallar kalite, model, kapsam veya reklam ve marka yönünden ayırmaştırmaktadır.

Endüstriler-arası ticaret, farklı endüstrilerin ürettiği birbirinden tamamen farklı ürünlerin ticaretini ifade etmektedir. Endüstri-içi ticaret ise aynı endüstrinin veya geniş ürün grubunun ayırmaştırılmış ürünlerinin ticaretine işaret etmektedir. Örneğin: Türkiye'nin Almanya'ya fındık ihraç etmesi karşılığında Almanya'dan optik aletleri ithal etmesi, endüstriler-arası ticarete

girmektedir. Almanya'nın ürettiği otomobilleri Fransa'ya ihraç etmesi ve Fransa'dan farklı marka otomobilleri ithal etmesi, endüstri-içi ticarete örnek olarak söylenmektedir.

Sonuç olarak; ele aldığımız bu kuramlardan hareketle Türkiye ve Rusya arasındaki ticari ilişkinin niteliğini analiz etmek amaçlanmıştır. Bu amaçla bu teorik bilgiler ışığında aşağıda Türkiye ve Rusya arasındaki ticari ilişkilerin ayrıntısına yer verilecek ve niteliği analiz edilmeye çalışılacaktır.

3. BÖLÜM: TÜRKİYE İLE RUSYA ARASINDAKİ DIŞ TİCARET VE ANALİZİ

3.1. ULUSLARARASI TİCARET VE TÜRKİYE

Osmanlı döneminde gittikçe artan kapitülasyonlar nedeniyle ekonomi yarı bağımlı hale getirilmiş, yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti de, her alanda olduğu gibi dış ticaretin ülke yararına gelişmesi yolunda da çok büyük çaba sarf etmiştir. Bu amaçla, 1923 yılında, daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce İzmir İktisat Kongresi toplanmış ve Kongrede ülkenin dışa bağımlılığının azaltılması için milli sanayinin korunması ve geliştirilmesi yönünde önemli kararlar alınmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayileşme özel girişime bırakılmış, fakat özel kesim sermaye ve deneyim yetersizliği nedeniyle bu işi gereği gibi yapamamıştır. Bu arada da 1929 büyük buhran patlak verdiğinden devletin ekonomiye müdahalesine ihtiyaç doğmuştur. 1923-1929 yılları arasında liberal ekonomi politikası uygulanmış olmasına karşılık, 1930'dan sonra devlet eksenli kalkınma stratejisinin uygulanmasına başlanmıştır. Bu şekilde Türkiye'ye has bir devletçi kalkınma modeli ortaya çıkmıştır. Bu model literatürde "Karma Ekonomik Model" olarak anılmaktadır. İktisadi Devlet Teşekküllerinin çekirdeğini oluşturan Etibank, Sümerbank vs. bu dönemde kurulmuştur. Ekonomik buhran ile birlikte kendi kendine yetebilmeyi amaçlayan bu kalkınma stratejisinde, dış ticarete de müdahaleci bir dış ticaret politikası takip edilmiştir. İthalatta sınırları geniş kontenjan esasını kabul etmiş ve ithal yasakları getirilmiş, döviz işlemleri üzerinde sert bir kontrol uygulamaya başlamış, takas ve kliring rejimlerini uygulamaya sokmuştur. Dış Ticaret alanındaki gelişmeler bazı yıllar itibariyle Tablo 1 de verilmiştir. İhracatın dönem başlarında önemli artışlar göstermesine karşılık, 1930'ların başlarında azalmasının nedeni, Türkiye'nin ihracatında önemli yeri olan ülkelerin ekonomik buhrandan çok fazla etkilenmesidir (Sezgin, 2009, s. 176).

Türkiye'nin NATO'ya 1950-1952 yılları arasında katılması ile birlikte Türkiye'de kısa süreli bir liberal politika uygulamıştır. 1960 ila 1980 yılları arası ise Türkiye'de ithal ikameci sanayileşme süreci izlemiştir. Türkiye 1980 yılından itibaren liberalleşme sürecine hız vermiş yine bu dönemde üretim ve sanayileşme hedefleri tam olarak gerçekleştirilememiş ve kriz dönemleri ile karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'de 1990'lı yıllarda dış finansal serbestleşme ile birlikte para ikamesinin kırılabilmesi için faiz oranlarını yükseltmek zorunda kalmıştır. İlk Türkiye 1994 yılında bir ekonomik kriz yaşamıştır. 1998 tarihinde ise meydana gelen Rusya Krizi ile birlikte bu durum Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir. Faiz oranları ise %100'ün

üzerindeki seviyeye ulaşması sebebiyle döviz girişinin devamını sağlamak için bu yüksek faiz oranlarını uygulamışlardır. Dolayısıyla, yüksek faiz oran etki sonucu bu dönemde sanayi üretimindeki artış hızını azaltmıştır. Böylece piyasanın rekabetçi yapısı da olumsuz etkilenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti; GATT ve Dünya Ticaret Örgütü üyeliği süreci nedenleriyle mevcut tarifelerini ve koruma düzeylerini zamanla azaltmış, bununla birlikte liberalleşme yoluna giderek ticaretin serbestleşmesi ile sanayi ve tarım hizmetlerine ağırlık vermiş tarife indirimleri ve ticari engellerin kaldırılması sağlanmıştır. Bunun yanında Türkiye 1996'da Avrupa Birliğine katılım sürecine yönelik Gümrük Birliği'ne katılmıştır. Birliğe üye olmayan öbür ülkelere karşı Ortak Gümrük Tarifelerini uygulamaya başlamıştır. Böylece Türk sanayisinin uluslararası ticarete rekabete açılması sonucunu doğurmuştur. Bununla beraber ticaret hacmi ile birlikte ithalat ve ihracat kalemlerinde birlikte artış olmuştur. Anca bu ithalatın daha hızlı artmış olması nedeniyle dış ticaret açıklarının büyümesi sonucunu yaratmıştır.

Gençosmanoğlu'nun (2014, s. 295) ifade ettiği gibi: "Türkiye'nin ithalatı güçlü bir endüstri içi ticarete işaret etmektedir. Çünkü motorlu araçlar, demir ve çelik ile makina sektörlerinde ara mallar ithal edildikten sonra üretim sürecinden geçmekte ve sonrasında ihraç edilmektedir. Ülkelerinden Almanya, İngiltere, İtalya, Fransa, ABD ve Irak Türk malları için ana pazar olma özelliğini sürdürmekle beraber, bu pazarların toplam içindeki payı azalmıştır. Bu gelişme Türkiye'nin ihracatta uyguladığı komşu ülkeler politikasının bir sonucudur. Nitekim söz konusu dönemde ihracatın başta Irak, Rusya Federasyonu, BAE, İran, Çin, Mısır, Suudi Arabistan, Azerbaycan ve Libya olmak üzere, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Asya ülkelerine kaydığı görülmektedir".

Türkiye coğrafi konumu nedeniyle iki büyük kıta olan Avrupa ve Asya topraklarına köprü vazifesi gören ve geçiş yolları açısından merkezde bir ülke konumundadır. Türkiye'nin bulunmuş olduğu bu coğrafyada bölgesindeki siyasi ve ekonomik yakın gelişmelerle yakinen ilgili olmak durumundadır. Türkiye'nin de bulunmuş olduğu bu coğrafi havzada ileriki dönemlerde de 26 dış ticaret ve büyüme yönünden gelişmeye müsaittir. Sonuç olarak Türkiye'nin bulunmuş olduğu bu bölge cazip yatırım alanı olarak ortaya çıkmaktadır.

3.1.1. Türkiye'nin İhracatının Sektörel Analizi

Türkiye 24 Ocak 1980 kararları ile ihracata yönelik sanayileşme stratejisini benimsemiştir. 1989 yılına kadar uyguladığı etkin döviz kuru politikasının, teşviklerin ve kurulan dış ticaret otganizasyon şirketlerinin etkileri ile ihracatı ithalatından daha hızlı artmış, o tarihten sonra süreç tersine dönmüştür. Aşağıda ihracatın gelişmesine ilişkin ayrıntılar verilecektir.

Türkiye'nin ihracatının günümüzdeki görünümü Türkiye İhracatlar Meclisi'nin (2019, s. 9) Yeni Yol Haritası İhracat Raporundaki bilgilere dayanarak alıntıda yer almıştır: *“Türkiye'nin ihracatı 2016 yılında yüzde 0,9 gerileyerek 142,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılındaki gerilemenin ardından 2017 yılında yeniden yükselmiş, yüzde 10,2 artışla 157 milyar dolara ulaşmıştır. 2018 yılında ise ihracat sonuçları 168,1 milyar dolara ulaşarak Cumhuriyet tarihi rekoru kırılmıştır. Bu kapsamda 2018 yıl genelinde Haziran ve ağustos ayları hariç 12 ayın 10'unda Türkiye Cumhuriyeti tarihinin aylık olarak ihracat rekorları kırılmıştır. Mart ayında 15,5 milyar ile ilk defa 15 milyar doları sınırı aşmış Ekim ayında bu rekor 15,7 milyar \$'a taşınmıştır”*.

Aşağıdaki Tablo 2'de 2016-2018 Türkiye İhracat Göstergeleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır:

Tablo 2: 2016 - 2018 Türkiye İhracat Göstergeleri

	2016	2017	2018
İHRACAT (MİLYAR \$)	142,6	157,0	168,1
MAL TİCARETİ BÜYÜMESİ (%)	-0,9	10,2	7,1

Kaynak: (Türkiye İhracatlar Meclisi , 2019, s. 9) .

Türkiye dünya mal ticaretindeki büyümeye son üç yılda paralel bir ihracat başarı göstermektedir. 2016 yılında dünya mal ihracatı içindeki Türkiye'nin payı yüzde 0,90 iken, 2017 yılında bu pay yüzdesi 0,89 olmuştur. 2018 yılındaki payı ise yüzde 0,90 olarak gerçekleşeceğini tahmin etmektedirler.

Aşağıdaki Tablo 3'te 2016-2018 Dünya Mal İhracatı İçinde Türkiye'nin Payı ile ilgili bilgiler yer almaktadır:

Tablo 3: Dünya Mal İhracatı İçinde Türkiye'nin Payı

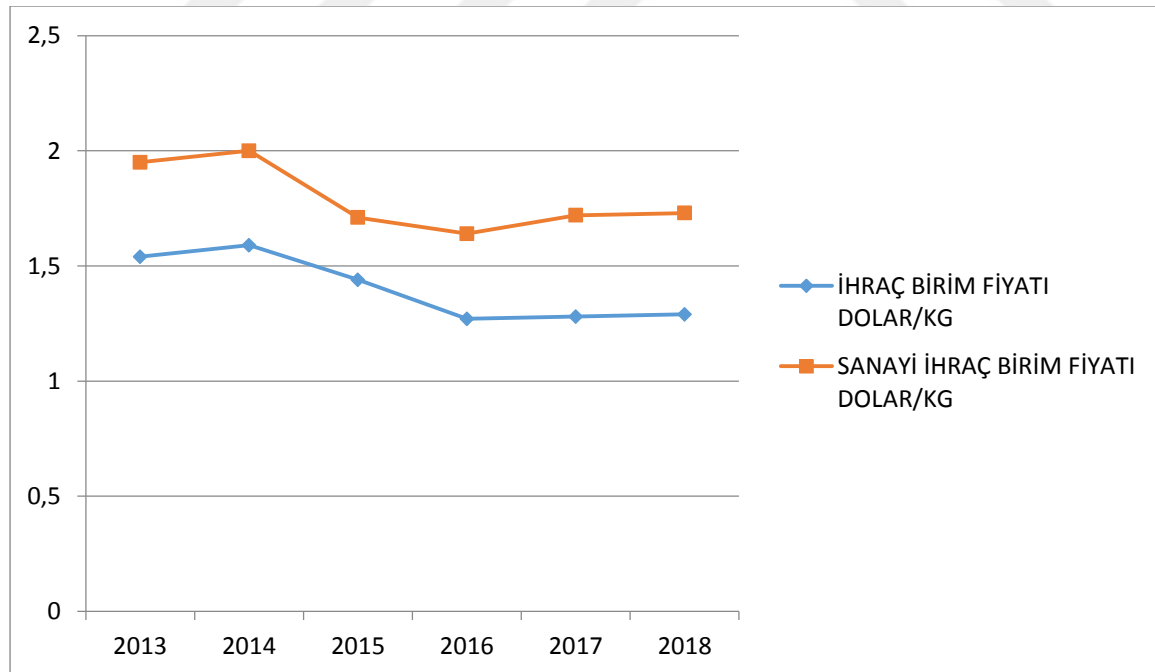
	2016	2017	2018
<i>TÜRKİYE İHRACAT (MİLYAR \$)</i>	142,6	157,0	168,1
<i>DÜNYA MAL İHRACATI (MİLYAR \$)</i>	15.879	17.546	18.750*
<i>TÜRKİYE PAY %</i>	0,90	0,89	0,90

Kaynak: (Türkiye İhracatlar Meclisi , 2019, s. 9).

Son üç yıldır Türkiye ihracatının ortalama birim fiyat sonuçları zayıf bir performans ile karşımızdadır. 2016 yılında dünyadaki fiyatlarda görülen gerilemeye bağlı olarak sektörlerin yaklaşık ihracat birim fiyatları yüzde 11,9 gerilemiştir. 2017 ve 2018 yıllarının ramaklarına bakarak şunu söyleyebilir ki ortalama ihracat birim fiyatları yüzde 0,43 ve yüzde 0,90 artış göstermiştir.

Aşağıdaki Grafik 3'te Türkiye Toplam ve Sanayi Malı Ortalama İhracat Birim Fiyatları ile ilgili bilgiler yer almaktadır:

Grafik 3: Türkiye Toplam ve Sanayi Malı Ortalama İhracat Birim Fiyatları

Kaynak: (Türkiye İhracatlar Meclisi , 2019, s. 9) göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

2018 yılındaki rakamlara bakarak en çok ihracat yapılan ilk 5 sektörleri ayıra biliriz. Onlardan, otomotiv endüstrisi, hazır giyim ve konfeksiyon, kimyevi maddeler ve mamulleri, çelik, elektrik ve elektronik dallarını oluşturmaktadır. 2018 yılında bir önceki seneye göre Türk otomotiv endüstrisi yüzde 11 artışla 31,6 milyar dolarlık ihracat rakamları ile imza atarak, kendi dalında ise Cumhuriyet tarihinin en üst derecesini oluşturmuştur.

Aşağıdaki Tablo 4'te 2018'de En Çok İhracat Yapan İlk 5 Sektör ile ilgili bilgiler yer almaktadır:

Tablo 4: 2018'de En Çok İhracat Yapan İlk 5 Sektör

SEKTÖR	2017	2018	DEĞ.
<i>Otomotiv Endüstrisi</i>	28,5 milyar \$	31,6 milyar \$	10,7%
<i>Hazır giyim ve Konfeksiyon</i>	17 milyar \$	17,6 milyar \$	3,6%
<i>Kimyevi Maddeler ve Mamulleri</i>	16 milyar \$	17,4 milyar \$	8,3%
<i>Çelik</i>	11,4 milyar	\$ 15,6 milyar \$	36,1%
<i>Elektrik, Elektronik</i>	10,5 milyar \$	11,3 milyar \$	7,9%

Kaynak: (Türkiye İhracatlar Meclisi , 2019, s. 10).

Çelik, mücevher, zeytin ve zeytinyağı sektörleri 2018 yılında ihracatını en çok artıran ilk 3 sektörler olarak kayıtlarda yerini almıştır. Çelik sektörü ihracatını %36, mücevher sektörü ihracatını %34,5 ve zeytin ve zeytinyağı sektörü ise ihracatını %23,7 artırmıştır.

Aşağıdaki Tablo 5'te 2018'de İhracatını En Çok Artıran İlk 3 Sektör ile ilgili bilgiler yer almaktadır:

Tablo 5: 2018'de İhracatını En Çok Artıran İlk 3 Sektör

SEKTÖR	2017	2018	DEĞ.
<i>Çelik</i>	11,4 milyar \$	15,6 milyar \$	36,1%
<i>Mücevher</i>	3,3 milyar \$	4,4 milyar \$	34,5%
<i>Zeytin ve Zeytinyağı</i>	323 milyon \$	400 milyon \$	23,7%

Kaynak: (Türkiye İhracatlar Meclisi , 2019, s. 10).

Sıradaki tablomuzda ise 2018 yılında en çok ihracat yapılan ilk 5 ülkeler sıralamasını görebiliriz. Onlar Almanya, İngiltere, İtalya, Irak ve ABD devletlerinden oluşturmaktadır. Bu 5 ülke içerisinde Almanya, İngiltere ve İtalya'ya ihracat artış gösterirken, Irak ve ABD'ye ihracat düşüş kaydetmiştir.

Aşağıdaki Tablo 6'de 2018'de En Çok İhracat Yapılan İlk 5 Ülke ile ilgili bilgiler yer almaktadır:

Tablo 6: 2018'de En Çok İhracat Yapılan İlk 5 Ülke

ÜLKE	2017	2018	DEĞ.
ALMANYA	15,1 milyar \$	16,2 milyar \$	7,0%
İNGİLTERE	9,6 milyar \$	11,1 milyar \$	15,8%
İTALYA	8,5 milyar \$	9,6 milyar \$	12,9%
IRAK	9,1 milyar \$	8,4 milyar \$	-7,7%
ABD	8,7 milyar \$	8,3 milyar \$	-3,9%

Kaynak: (Türkiye İhracatlar Meclisi , 2019, s. 10).

Türkiye İhracatlar Meclisi'nin (2019, s. 58) Yeni Yol Haritası İhracat Raporundaki bilgilere dayanarak: “Türkiye'nin 2018 ihracatı 168,1 milyar dolar ile Cumhuriyet tarihinin rekorunu kırmış, 2018 yılının 10 ayında ihracatta aylık rekorlara imza atılmıştır. 2018 yılında 1 milyar dolar üzeri ihracat yaptığımız ülke sayısı 39'a, 1 milyar dolar üzeri ihracat yapan il sayısı 17'ye yükselmiştir. 2018 yılında 23 sektör 1 milyar dolar ihracatı aşmış, 15.743 firma bu yıl ilk defa ihracata merhaba demiştir. Diğer taraftan; 10 sektör, 2018 yılında tüm zamanların rekorunu kırmıştır. Çelik sektörü yüzde 36, Mücevher yüzde 35, Zeytin ve Zeytinyağı yüzde 24, Makine sektörü de yüzde 20 ile ihracatta en çok artış kaydeden sektörler olmuştur. Cari açığın finansmanında ihracat tarihsel bir görev üstlenmiş ve büyümenin yarısı da ihracatla sağlanmıştır”.

3.1.2. Rusya Federasyonu'nun Dış Ticareti

Rusya'nın dış ticaret ilişkileri petrol ve doğal gaz ihracatı üzerine Avrupa, Anadolu, Kafkasya ve Asya ile oluşmaktadır. Dış ticaretinde, Rusya devleti petrol ve doğal gaz ihracatında Avrupa'ya %60 oranını gerçekleştirmektedir. Bu durum Avrupa'nın hem

ekonomik ve kültürel hem de Jeopolitik sebeplerle de yakınlaşmasına Rusya için yol açmasını sağlamaktadır. Ulaştırma sektörü açısından Rusya gelişme eğilimindedir. Büyümeye özellik göstermiş olduğu güney kısmında bulunan limanların kapasitelerini arttırma yoluna gitmiştir. Bunlar: Novorsissyk, Soçi, Sivastopol ve Kavkaz limanlarıdır. Dünyada giderek hızla artan ve daha da artacak petrol ihtiyacını karşılamak amacıyla Rusya Federasyonu kuzey limanlarının da kapasitelerini arttırmaktadır. Son dönemde Çin'in ekonomi büyüme hızı ile petrol ihtiyacının daha da artması ve petrol boru hattı çalışmaları Japonya'ya devletine yönelik çalışmalar yaşanmaktadır (DEİK, 2012).

Aşağıdaki Tablo 7'de 2012-2017 Yılları Arasında Rusya Dış Ticaret Göstergeleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır:

Tablo 7: 2012 - 2017 Yılları Arasında Rusya Dış Ticaret Göstergeleri (milyar \$).

YILLAR	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İhracat	524,8	527,3	497,8	343,9	285,5	357,1
İthalat	316,2	314,9	286,6	182,7	182,6	226,9
Denge	208,6	212,4	211,2	161,2	103,2	130,1
Hacim	841,0	842,2	784,4	526,6	468,1	584,0

Kaynak: (Kocaeli Ticaret Odası, 2019, s. 15-16)

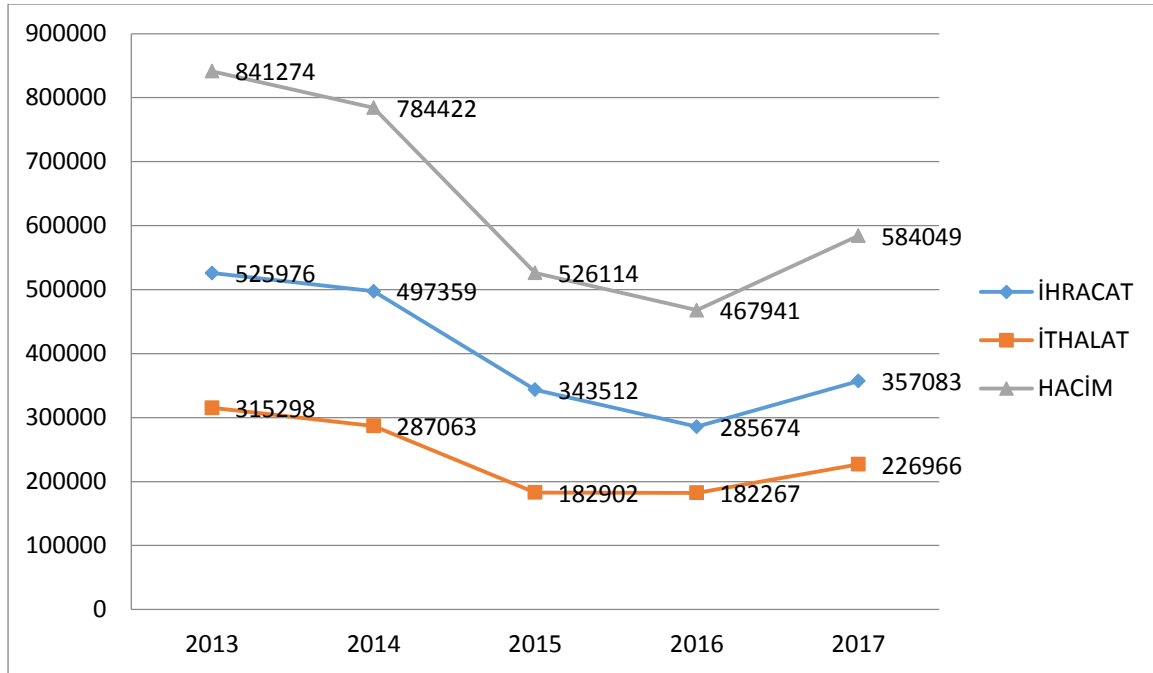
Kocaeli Ticaret Odası'nin (2019, s. 15-16) Rusya Federasyonu Ülke Raporundaki bilgilere dayanarak: “2013 yılında ülkenin dünyaya ihracatı yalnızca %0,3 artış kayıtlarda bulunmaktadır. Aynı dönemde dünyadan ithalat ise %0,5 oranında artmıştır. Petrol fiyatlarının düşmesi ile Ruble'nin değer kaybı nedeni ile dış ticaret hacmi 2014 yılında %8 oranına inmiştir. Dünyadan ithalatı ülkenin % 10,3, dünyaya ihracatı %6,7 daralmıştır.

- 2015 yılındaki dış ticaret rakamları sert düşüşler yaşandığını göstermektedir; ülkenin dış ticaret hacmi 526,6 milyar Dolar olmuştur.
- 2017 ihracatı 357.083.135 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Trademap (geçen yıla göre %25 artış).
- 2017 yılı ithalatı 226.966.395 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (geçen yıla göre %25 artış).

- 2017 yılında Türkiye Cumhuriyeti, Rusya'nın ihracatında 5, ithalatında ise 16 sıradadır.
- 2017 yılı verilerine göre Rusya'nın ihracatında ilk 5 ülke, Çin, Hollanda, Almanya, Belarus ve Türkiye Cumhuriyeti. Rusya'nın ithalatında ilk 5 ülke ise, Çin, Almanya, ABD, Belarus ve İtalya'dır.
- 2017 yılı verilerine göre, Rusya'nın ihracatında ilk sıralarda, ham petrol yağları ve bitümlü minerallerden elde edilen ham yağlar, petrol yağları ve minerallerden elde edilen yağlar, taşkömürü; taşkömüründen elde edilen briketler, toprak ve benzeri katı yakıtlar, demir/çelikten yarı mamuller, buğday ve mahlût, işlenmemiş alüminyum yer almaktadır.
- Rusya'nın ithalatında ise, tedavide/korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış), telli telefon-telgraf için elektrikli cihazlar, kara taşıtları için aksam, parçaları, ısı değişikliği yöntemi ile maddeleri işlemek için cihazlar, otomobil, steysin vagonlar, yarış arabaları, otomatik bilgi işlem makineleri, üniteleri ilk sıralarda bulunmaktadır”.

Aşağıdaki Grafik 4'te Rusya'nın ithalat ve ihracat hacimlerinin dinamikleri, daha ayrıntılı olarak sunulmaktadır:

Grafik 4: Rusya'nın 2015-2017 Döneminde İhracat ve İthalat Dinamikleri.

Kaynak: Bocharova, (2018).

2017 yılı dış ticaret istatistiklerine göre, 2017 -% 50'de Rusya Federasyonu'nun mal ihracatında en büyük paya sahip maden ürünleri,% 50'sinde metal ve onlardan gelen ürünler talepte ikinci sırada, toplam ihracattaki payları ise % 10,7'dir. Bu ürün gruplarının çalışma dönemi için paylarının neredeyse aynı düzeyde kaldığı ve önemli ölçüde değişmediği unutulmamalıdır. Bu nedenle, Rusya'nın ihracatı halen doğal gaz, kömür, ham petrol gibi hammadde satışlarını hedeflemektedir.

Aşağıdaki Tablo 8'de 2012-2017 Yılları Arasında Rusya'nın ihraç ettiği malların yapısı ile ilgili bilgiler yer almaktadır:

Tablo 8: Rusya'nın 2015-2017 Döneminde İhraç Ettiği Malların Yapısı (Milyar \$).

Ürün Grubu	2015	pay	2016	pay	2017	pay
1 Mineral ürünler	177,40	51,60%	134,90	48,5%	178,40	50,00%
2 Metaller ve metal ürünleri	32,90	9,60%	29,50	10,6%	38,20	10,70%
3 Makine, Ekipman ve nakliye	16,12	4,60%	13,98	5,00%	17,48	4,90%
4 Kimya endüstrisi ürünleri	18,00	5,20%	13,70	4,90%	16,60	4,60%
5 Gıda maddeleri	16,20	4,60%	16,77	6,00%	20,50	5,60%
6 Mücevher	7,89	2,30%	8,87	3,20%	10,70	3,00%
7 Ahşap ve ahşap ürünler	6,32	1,80%	6,48	2,30%	7,75	2,20%
8 Diğer mallar	68,78	20,2%	53,97	19,50%	67,15	18,90%

Kaynak: Bocharova, (2018).

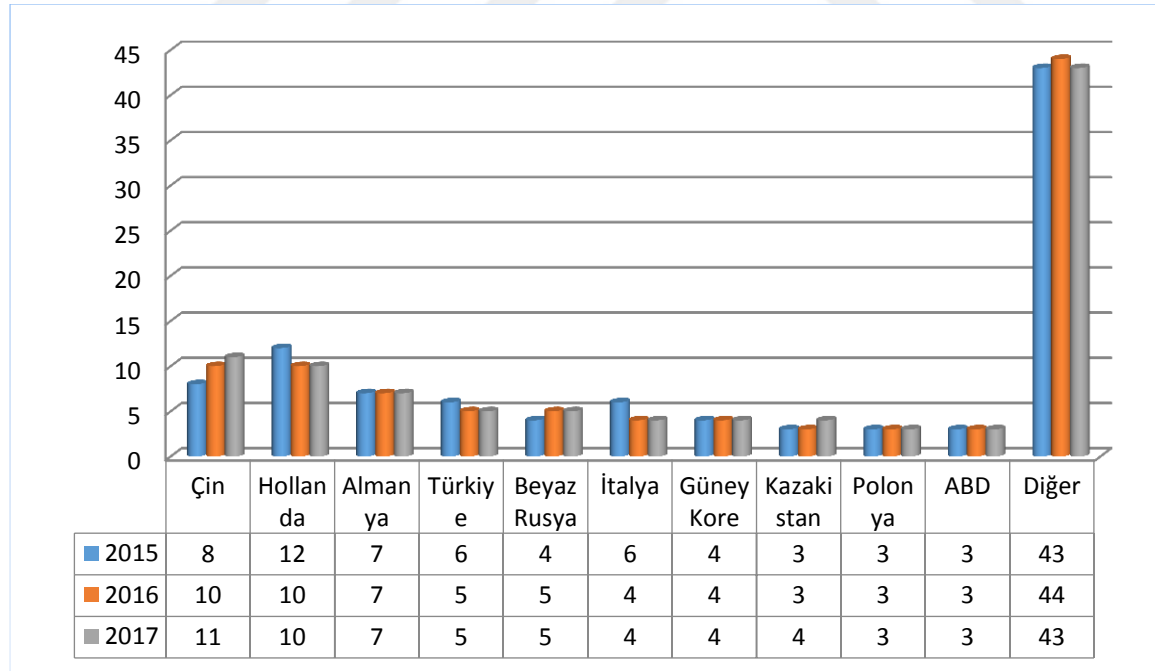
Emtia dışı ihracat yurtdışında satılan malların yaklaşık yarısını oluşturuyor, bunlar arasında ana pay metaller ve bunlardan elde edilen ürünler, otomobiller ve araçlar, kimyasal ürünler, gıda ürünleri, mücevherler, vs. 2017 yılında makine, ekipman ve ulaştırma ihracatının payı 2016 yılına göre bir miktar azalmış ve %4,9 olarak gerçekleşmiştir, buna rağmen, makine ihracatı 2017 yılında artmaya devam etmekte olup, bu mal grubunun büyüme oranı %25,03 olmuştur. Makine ve teçhizatın ihracat hacmi, devletin bilimsel ve teknik seviyesinin göstergelerinden biridir, bu göstergenin büyümesi, araştırma faaliyetlerinde, inovasyonun etkin uygulanmasında, bilimsel ve teknolojik gelişmede bir artışa işaret edebilir (Volgina, 2018, s. 274).

Kimya ürünleri ihraç edilen malların ana gruplarından biridir, 2017 yılında payları % 4,6'dır. Kimya endüstrisinin gelişimi, hem mühendisliğin gelişimi hem de öncelikli ve ilerici bir yöndür, çünkü bir modern endüstri petrokimya ve kimyasal bölümler olmadan yapamaz, bu nedenle, modern dünyada bu tür ürünlere olan talep yüksek düzeydedir, ancak Rus kimyasal ürünlerinin ihracatı yüksek düzeydedir. Dünyanın birçok ülkesinde Rus kimyasal ürünlerine uygulanan karantina veya anti-damping vergileri dahil bir dizi kısıtlamayla karşı karşıyadır. Bu nedenler piyasayı daraltmaktadır. Rus kimyasal ürünlerinin ana satış alanları BDT ülkeleri, AB ve Asya-Pasifik bölgesidir (APR). Tüm ihracatın yaklaşık % 80'ini oluşturuyorlar (Bocharova, 2018, s. 4).

Rusya, ürünlerinin çoğunu, Avrupa Birliği'nin seçilmiş ülkelerine ve Çin Halk Cumhuriyeti'ne ihraç ediyor.

Aşağıdaki Grafik 5'te Rusya'nın 2015-2017 döneminde mallarının ihracat yaptığı ülkeler, daha ayrıntılı olarak sunulmaktadır:

Grafik 5: Rusya'nın 2015-2017 Döneminde İhracat Yaptığı Ülkeler.

Kaynak: Bocharova, (2018).

Aşağıdaki Tablo 9’de Rusya’nın 2015-2017 döneminde ithal malların yapısı, daha ayrıntılı olarak sunulmaktadır:

Tablo 9: Rusya’nın 2015-2017 Döneminde İthal Malların Yapısı (Milyar \$).

Ürün Grubu		2015	Pay	2016	Pay	2017	Pay
1	Makine, Ekipman ve nakliye	72,3	39,5	74,3	41,3	93,2	42,2
2	Kimya endüstrisi ürünleri	23,6	12,9	23,2	12,9	27,7	12,5
3	Gıda maddeleri	26,58	14,6	24,26	13,4	28,34	12,8
4	Metaller ve metal ürünleri	11,7	6,4	11,1	6,2	15,1	6,8
5	Plastik, kauçuk ve lastik	10,4	5,7	10,2	5,6	12,1	5,5
6	Tekstil	8,31	4,5	8,3	4,6	9,92	4,5
7	Aletler ve cihazlar, saatler	5,46	3	5,45	3	6,47	2,9
8	Diğer mallar	24,49	13,4	23,73	13	28,51	12,9

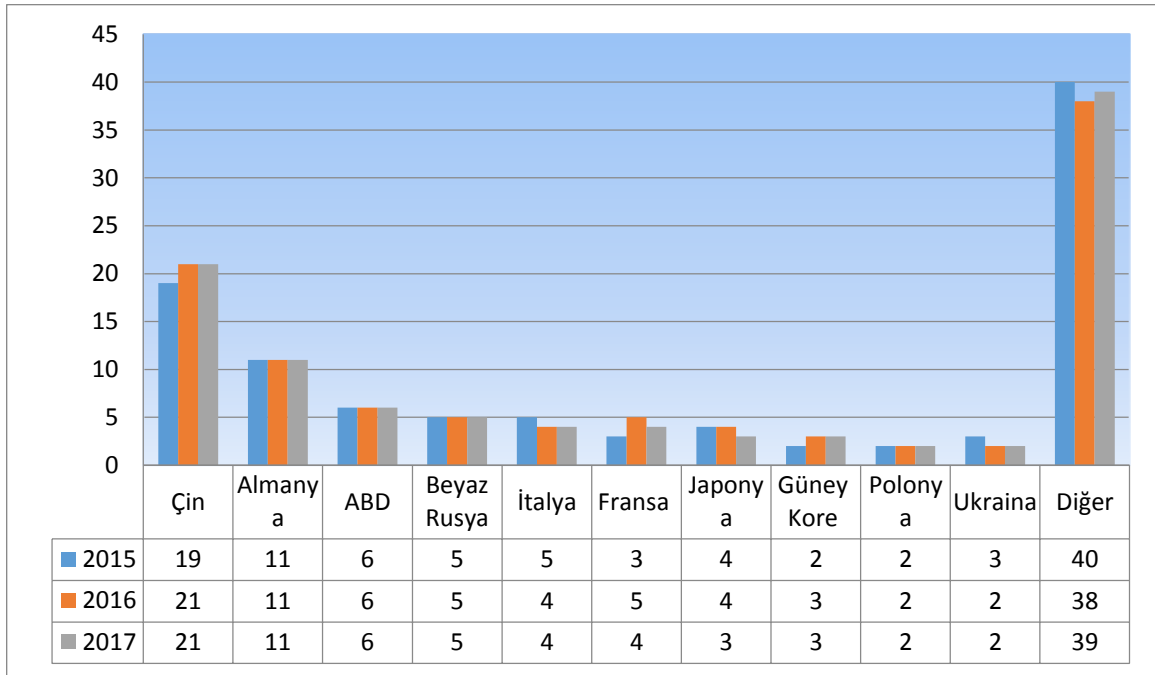
Kaynak: Bocharova, (2018).

Tabloda gösterdiği gibi İhracatın aksine, 2017 yılında ithal edilen malların yapısı sırasıyla % 42.20 ve % 12.50 olan makine, donanım, nakliye ve kimyasal ürünlerin en büyük payını oluşturuyordu.

Rusya'nın ithalatındaki 2017 yılında 2016 yılına göre en büyük artış şu ürün grupları için kaydedilmiştir: metaller ve ürünler-%36,03, makine, ekipman ve araçlar-%25,44, tekstil ürünleri-%19,51.

Aşağıdaki Grafik 6’de Rusya’nın 2015-2017 döneminde ithalat yaptığı ülkeler, daha ayrıntılı olarak sunulmaktadır:

Grafik 6: Rusya'nın 2015-2017 Döneminde İthalat Yaptığı Ülkeler.

Kaynak: Bocharova, (2018), Trademap göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

Rusya'nın ana ticaret ortağı, daha önce olduğu gibi, Çin Halk Cumhuriyeti olarak kalır, Rusya ithalatındaki payı% 21'dir. AB ülkeleri de önemli bir paya sahiptir -% 38, bunun% Almanya'sı -% 11, İtalya -% 4, Fransa -% 4 vb.

Şunu söylememiz gerekiyor ki Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) dışı ülkelerin ithalat ve ihracat paylarının son üç yılda artmakta olduğunu, BDT ülkelerinden farklı olarak, ticaretin 2014 yılından sonra gerilemesi dikkat çekiliyor.

Rusya'nın dış ticareti, kabul edilen kısıtlamalara rağmen, büyümekte ve gelişmektedir. Rusya Federasyonu'nun dış ticaret durumu aşağıdaki özelliklerle karakterize edilebilir:

- İthalat artış oranları ihracat artış oranlarını aşıyor;
- Ana ticaret ortakları Çin ve AB ülkeleridir;
- İhraç edilen malların ana grupları mineraller, metaller ve bunlardan elde edilen ürünlerdir;
- 2015-2017 dönemi ihracat hacimleri ithalat hacmini aşmaktadır;
- İthal edilen ürünlere kimyasalların yanı sıra makine, takım ve araçlar hâkimdir.

3.2. TÜRKİYE – RUSYA ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLER

Soğuk savaş sonrasında uluslararası sistemin değişmesi ve dünyanın artık tek kutuplu sisteme geçmesi ile Türkiye- Rusya ilişkileri de yeni bir boyuta geçmiştir. İki ülke arasında ticaret alanında işbirliği artmış, 90'lardan itibaren Rusya, Türkiye'nin en önemli ticari Partneri konumuna gelmiştir. Fakat Türk-Rus ticari ilişkilerinde Türkiye açısından geleneksel hale gelmiş bir dengesizlik söz konusudur. İki devler arasındaki ticari ilişkiler oranlarına baktığımızda, yani ithalat ve ihracat sonuçları Türkiye'nin yaptığı ithalat sonuçları fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bu da Türkiye ekonomisinde artan bir dış ticaret açığını oluşturmaktadır (Özbay, 1992 -2010, s. 39).

Türkiye ve Rusya ilişkilerinde soğuk savaş dönemine baktığımızda, soğuk savaş döneminin sonlarına kadar çok uzun bir süre ekonomik ilişkilerin geri planda kaldığı bir başka deyişle ihmal edildiği söylenebilir. Bunun sebebi ise siyasi sorunlar ve güvenlik kaygılarıdır. Bu sorunlar ve kaygılar her iki tarafın kendi içerisindeki meselelerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi iki ülke arasında yaşanan siyasi sorunlar, güvenlik kaygıları ve diğer olumsuzluklar ekonomik ilişkileri etkilememiştir.

12 Eylül askeri yönetimi uluslararası ticarete ve ekonomik işbirliğine önem veren bir bakış açısı getirmiştir. Bu yeni bakış açısı ile Türkiye ve Sovyet ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiştir. 1984 yılında imzalanan doğalgaz antlaşması bunun bir örneğidir. Antlaşmada söz konusu olan doğalgaz alımı 1987 yılından itibaren başlaması yanı sıra bunun gerçekleşme koşullarında Türk Müteahhitlerinin ve İhracatçılarının Sovyet pazarına girmelerinin kolaylık sağlanması gibi sistemler eklenmiştir.

Uludağ'ın (1992, s. 440) ifade ettiği gibi: “17 Eylül 1984 tarihinde Türk ve Sovyet devlet kuruluşları BOTAŞ ve VVO arasında imzalanan Doğalgaz Antlaşması, ilk vadede 25 yıllık bir dönemi kapsamaktaydı. SSCB'nin ekonomik sıkıntılar içerisinde olduğu bir dönemde doğalgaz karşılığında Türk ithal malları ve hizmetleri ile takas edilmesi konusunda Moskova ve Ankara karşılıklı uzlaşmaya varmışlardı. Söz konusu antlaşma, Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne ilk kez Müteahhitlik hizmetlerinin verilmesine olanak tanırken, yarattığı döviz teşviki ile Sovyet pazarının Türk mallarına yönelmesini ve Türk-Sovyet ortak yatırım alanlarının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Doğalgaz antlaşması ile ekonomik işbirliği süreci başlamıştır. Bu antlaşmadan sonra Türk Müteahhitler Alman hükümetleri tarafından desteklenen ve finanse edilen gayrimenkullerin inşaat ihalelerini kazanmıştır. Türk şirketlerin

Rusya’da yaratmış olduğu işgücü alanı ve yatırımlar Rusya hükümeti nezdinde destek bulmuştur. Türk şirketlerin belirli bölümü, Rusya’da ki iktisadi lobilerin faaliyetlerinin de içerisinde yer almıştır. Fakat 90’lı yılların sonlarına doğru Rusya’nın gümrük kısıtlamalarından dolayı ve ödeme hacminin düşmesinden ötürü inşaat projelerinin de sayısı düşüş göstermiştir. Doğalgaz ve Müteahhitlik alanlarındaki gelişmelere ek olarak sınır ve ticaret alanlarında geliştirilen işbirliği ve SSCB’ de kurulan bankalar ve ortaklık işletmeleri, ortak girişimler ve yatırımlar olmuştur. Tüm bunlar da Türkiye - Rusya arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin çeşitlilik kazanmasında katkıda bulunmuştur. 1987 yılında kurulmuş olan Türk Eximbank’ın 1989’dan itibaren SSCB’ye ihracat, yurtdışı Müteahhitlik hizmetleri ve yatırımlarını desteklemek amacıyla açtığı alıcı kredilerden dağılma sürecine kadar 555 milyon dolarlık bir bölüm Moskova tarafından kullanılmıştır”.

İki ülke ilişkilerinin temelleri Sovyetler Birliği döneminde atılmıştır. Dolayısıyla, iki ülke arasında ticari iş birliği sağlanmıştır. İki devletlerarasındaki ilişkiler Sovyetler Birliği’nin dağılmasında da aksatma söz konusu bile olmamıştır. Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti olarak arasında devam etmiştir. Tabii dönem-dönem iki ülkenin kendi içlerindeki sorunlardan dolayı yaşanan krizler meydana gelmiştir. 1993 ve 1997 yılları arasında istikrarlı bir şekilde artış gösteren ikili dış ticaret ilişkileri 1998’de Rusya’da cereyan eden krizden sonra tersi durumda azalma göstermiştir. Bu azalmadan her ne kadar Rusya etkilenmiş gibi gözükse de ticari partneri olan Türkiye daha fazla etkilemiştir.

Türkiye ve Rusya arasındaki ticari ilişkileri daha iyi anlamamız açısından iki ülkenin dış ticaret verilerine bakmamız gerekir.

Aşağıdaki Tablo 10’de Türkiye-Rusya Dış Ticaret Değerleri, daha ayrıntılı olarak sunulmaktadır:

Tablo 10: Türkiye - Rusya Dış Ticaret Değerleri (milyar \$).

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1997	2.056.542	2.174.258	4.230.800	-117.716
1998	1.347.533	2.154.994	3.502.527	-807.461
1999	586.589	2.371.856	2.958.445	-1.785.267

2000	643.903	3.886.583	4.530.486	-3.242.680
2001	924.107	3.435.673	4.359.780	-2.511.566
2002	1.172.039	3.891.722	5.063.761	-2.719.683
2003	1.367.591	5.451.316	6.818.907	-4.083.725
2004	1.859.187	9.033.138	10.892.325	-7.173.951
2005	2.377.050	12.905.620	15.282.670	-10.528.570
2006	3.237.611	17.806.239	21.043.850	-14.568.628
2007	4.726.853	23.508.494	28.235.347	-18.781.641
2008	6.483.004	31.364.477	37.847.481	-24.881.473
2009	3.202.398	19.450.085	22.652.483	-16.247.687
2010	4.628.153	21.600.641	26.228.794	-16.972.488
2011	5.992.633	23.952.914	29.945.548	-17.960.281
2012	6.680.586	26.625.286	33.305.872	-19.944.700
2013	6.964.209	25.064.214	32.028.423	-18.100.004
2014	5.943.014	25.293.392	31.239.105	-19.347.679
2015	3.588.657	20.401.756	23.990.413	-16.813.099
2016	1.732.954	15.162.386	16.895.340	-13.429.432
2017	2.734.316	19.514.094	22.248.410	-16.779.778
2018	3.401.617	22.306.475	25.708.092	-18.904.858
2018/1	244.016	2.049.300	2.293.316	-1.805.284
2019/1	264.251	1.708.568	1.972.819	-1.444.316

Kaynak: (Kocaeli Ticaret Odası, 2019, s. 24-25)

Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile dış ticaret hacmi küresel mali kriz nedeni ile 2009 yılında %39 oranında gerilemiştir. 2009 yılında hem ihracatta hem de ithalatta gerileme gözlenmiştir.

Ülkeye ihracatımız % 51, ülkeden ithalatımız ise % 37 oranında düşmüştür. 2010 yılında ülkenin küresel krizin olumsuz etkilerinden çıkmaya başlaması ile birlikte Rusya'ya ihracatımız artmaya başlamıştır. 2010 yılında ülkeye ihracatımızda % 45 artış söz konusudur. Aynı dönemde ithalatımızda ise % 11 oranında artış gözlenmiştir. 2011 yılında ise ülkeye ihracatımız 2010 yılına göre % 29,5 oranında, ülkeden ithalatımız ise % 11 oranında artmıştır. Ülkeye ihracatımız 2012 yılında 2011 yılına göre % 11,5 artarak 6,7 milyar Dolar olmuştur. Aynı dönemde ülkeden ithalatımız ise bir önceki yıla göre % 10,8 artarak 26,6 milyar Dolar seviyesine ulaşmıştır. 2013 yılında ihracatımız 2012 yılına kıyasla % 4,2 artarken, ithalatımız ise % 5,9 oranında daralmıştır. 2013 yılında 18,1 milyar dolar olarak gerçekleşen dış ticaret açığı bir önceki yıla göre %9,2 azalmıştır. 2014 yılında Rusya'ya ihracatımız ülke ekonomisindeki yavaşlama ve Rublenin değer kaybına bağlı olarak ithalatın daralması nedeni ile % 14,6 oranında düşüş kaydetmiştir. Ülkeden 2014 yılı ithalatımız ise % 0,01 artmıştır”.

Aşağıdaki Tablo 11’de Türkiye’nin Rusya’ya İhracatında Başlıca Ürünler, daha ayrıntılı olarak sunulmaktadır:

Tablo 11: Türkiye’nin Rusya’ya İhracatında Başlıca Ürünler (milyar \$).

GTİP	ÜRÜNLER	2015	2016	2017	Değişim 2016/2015 %
0805	Turunçgiller (taze veya kurutulmuş)	293	270	332	23
8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	125	108	136	26
0806	Üzümler (taze veya kurutulmuş)	101	4	123	3.044
0809	Kayısı, kiraz, şeftali (nektarin dahil), erik ve çakal eriği (taze)	75	27	108	303
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	64	15	56	262
6403	Ayakkabı; yüzü deri, tabanı kauçuk, plastik, tabii, suni vb kösele	48	15	47	202
8703	Otomobil, steysin vagonlar, yarış arabaları	55	45	46	4
8802	Diğer hava taşıtları, uzay araçları	0	0	41	41

0302	Balıklar (taze veya soğutulmuş)	34	34	37	10
8302	Adi metallerden donanım, tertibat vb. Eşya	42	33	37	15
8716	Taşıtlar için römorklar, yarı römorklar vb. İle aksesuarları	13	7	35	393
7113	Kıymetli metaller ve kaplamalarından mücevherci eşyası	21	14	34	138
8403	Buhar kazanları dışında kalan merkezi ısıtma kazanları	25	17	30	81
9999	Başka yerde belirtilmemiş ürünler	33	20	29	43
3401	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler	35	28	29	3
8516	Elektrikli su ısıtıcıları, elektrotermik cihazlar (şofbenler)	31	30	29	-4
6203	Erkek/erkek çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	27	19	27	40
6204	Kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	24	18	27	48
4303	Kürkten giyim eşyası, aksesuarları, kürkten diğer eşya	18	13	27	104
8544	İzole edilmiş tel, kablo; diğer izole edilmiş elektrik iletkenleri; fiber optik	16	5	26	479
7308	Demir/çelikten inşaat ve aksamı	24	19	25	29
8480	Metal dökümü için kasalar, plakalar, kalıp modelleri	26	16	24	48
6110	Kazak, süveter, hırka, yelek vb. Eşya (örme)	16	14	22	59
0703	Soğanlar, şalotlar, sarımsaklar, pırasalar ve diğer soğanımsı sebzeler (taze veya soğutulmuş)	12	0	22	217.860
3907	Poliasetaller, diğer polieterler, epoksit-alkid reçineler vb (ilk şekilde)	26	20	22	5
6109	Tişört, fanila, diğer iç giyim eşyası (örme)	21	13	21	66
8507	Elektrik akümülatörleri, separatörleri	8	13	20	46
0808	Balıklar (dondurulmuş)	18	3	20	672

0802	Diğer kabuklu meyveler (taze veya kurutulmuş)	38	19	19	0
4011	Kauçuktan yeni dış lastikler	20	16	19	16
6006	Diğer örme mensucat	103	4	18	348
8536	Gerilimi 1000 voltu geçmeyen elektrik devresi teçhizatı	23	15	18	23
8462	Metalleri dövme, işleme, kesme, presleri, makineleri	14	10	18	79
2401	Yaprak tütün ve tütün döküntüleri	31	28	18	-34
1206	Kayısı, kiraz, şeftali, erik ve çakal eriği (taze)	16	16	17	5
7412	Bakır boru bağlantı parçaları (rakor, dirsek, manşon gibi)	22	13	17	36
9401	Oturmaya mahsus mobilyalar, aksam-parçaları	15	13	17	31
7210	Demir/çelik yassı mamul, kaplı, sıvanmış (600mm. Den geniş)	16	10	17	65
8414	Hava-vakum pompası, hava/gaz kompresörü, vantilatör, aspiratör	15	8	17	110
8418	Buzdolapları, dondurucular, soğutucular, ısı pompaları	21	12	16	38

Kaynak: (Kocaeli Ticaret Odası, 2019, s. 25).

Aşağıdaki Tablo 12’de Türkiye’nin Rusya’ya İthalatında Başlıca Ürünler, daha ayrıntılı olarak sunulmaktadır:

Tablo 12: Türkiye’nin Rusya’dan İthalatında Başlıca Ürünler (milyar \$).

GTİP	ÜRÜN	2015	2016	2017	Değişim 2016/1017 %
9999	Başka yerde belirtilmemiş ürünler	9.268	5.202	6.578	26
2710	Petrol yağları ve minerallerden elde edilen	2.467	2.170	3.289	52

	yağlar				
2701	Taşkömürü; taşkömüründen elde edilen briketler, topak vb. Katı yakıtlar	1.134	1.005	1.480	47
7208	Demir/çelik sıcak hadde yassı mamulleri- genişlik 600mm. Fazla	620	564	1.028	82
7207	Demir/çelikten yarı mamuller	582	563	761	35
7204	Demir/çelik döküntü ve hurdaları, bunların külçeleri	651	562	684	22
1001	Buğday ve mahlut	693	491	582	19
7601	İşlenmemiş alüminyum	855	618	548	-11
7403	Arıtılmış bakır, işlenmemiş bakır alaşımları	133	433	540	25
1512	Ayçiçeği, pamuk tohumu yağları (kimyasal olarak değiştirilmemiş)	796	726	398	-45
7201	Dökme demir (pik) aynalı demir (kütle, blok vb. İlk şekillerde)	170	97	244	150
7209	Demir/çelik yassı mamul, soğuk haddelenmiş kaplanmış (600mm. Den geniş)	146	146	222	52
1005	Mısır	164	76	171	125
2601	Demir cevherleri ve konsantreleri	134	143	163	14
2302	Hububat ve baklagillerin kepek, kavuz ve diğer kalıntıları	117	127	152	20
2711	Petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar	370	230	134	-42
4412	Kontrplaklar, kaplama panolar, benzeri kaplama ağaçlar	141	147	118	-20
1206	Ayçiçeği tohumu	12	33	113	243
2814	Saf amonyak/amonyağın sulu çözeltileri	128	89	111	26
7203	Ağırlık; %99, 94 ü demir olan (parça, pellet, vb.)	96	48	107	121
2306	Bitkisel yağların üretiminden (23.04-05' hariç)arta kalan küspe ve katı atıklar	95	97	87	-10
3102	Azotlu mineral/kimyasal gübreler	129	168	81	-52

7108	Altın (ham, yarı işlenmiş, pudra halinde)	27	12	77	560
1204	Keten tohumu	17	65	77	18
7801	İşlenmemiş kurşun	31	34	76	124
4002	Sentetik kauçuk, taklit kauçuk, stiren-butadien kauçuğu vb.	58	51	76	47
7202	Ferro alyajlar	43	41	75	81
7213	Demir/çelik filmaşın (sıcak haddelenmiş, rulo halinde)	0	4	73	1.611
7408	Bakır teller	45	78	70	-11
7225	Alaşımli çeliklerden yassı hadde mamulü (genişlik 600mm.den çok)	102	54	68	24
4802	Sıvanmamış kâğıt ve karton (perfore edilmemiş kart ve şeritler)	37	58	58	1
2803	Karbon (tarifenin başka yerinde belirtilmeyen)	44	38	53	40
3902	Propilen ve diğer olefinlerin polimerleri (ilk şekillerde)	61	34	49	43
4801	Gazete kâğıdı (rulo veya tabaka)	64	56	47	-16
2303	Niştacılık, şeker pancarı, şeker ve içki sanayinin artık ve posaları	47	40	47	16
4804	Kraft kâğıt/kartonlar-sıvanmamış-rulo veya tabaka halinde	36	36	46	31
7224	Diğer alaşımli çelik (ilk şekillerde ve yarı mamulleri)	9	10	44	326
2704	Taşkömürü, linyit ve turbdan elde edilen kok/sömikok, karni kömürü	18	5	43	801
1207	Diğer yağlı tohumlar ve meyveler	44	40	41	5
2916	Monokarboksilik asitler ve türevleri	2	1	39	2.824

Kaynak: (Kocaeli Ticaret Odası, 2019, s. 26).

Kocaeli Ticaret Odası'nın (2019, s. 26) Rusya Federasyonu Ülke Raporundaki bilgilere dayanarak: "1998 yılında Rusya'da yaşanan ekonomik kriz sonrasında Türkiye-Rusya dış

ticaret hacmi önemli ölçüde daralmış, iki ülke arasındaki ticaret 2000 yılından itibaren yeniden ivme kazanmıştır. Diğer yandan Türkiye-Rusya dış ticaretindeki açık ise 1997 yılından itibaren artarak devam etmiştir. Ticaret açığının en önemli nedeni Türkiye'nin 2000'li yıllarda enerji ihtiyacının önemli bir bölümünü Rusya Federasyonu'ndan sağlama konusunda bir tercih yapmasına rağmen, 18.9.1984 tarihinde S.S.C.B ile imzalanan Doğal Gaz Anlaşması çerçevesinde, doğal gaz karşılığında mal ihracı uygulamasının devam ettirilememesidir. Türkiye ihracatının artırılması için potansiyel Türk ihraç ürünlerinin ülkede yoğun tanıtımı ve tutundurma faaliyetleri önem arz etmektedir.

2016 yılında ihracat rakamlarının neticesi 1.733.568.570 milyar Dolar (geçen yıl rakamlarına göre yaklaşık % 52 düşüş göstermektedir), ithalat rakamlarının neticesi ise 15.160.961 milyar Dolar olarak (geçen dönemine göre tahminen %25 düşüş). 2016 yılında devletlerarasındaki ticaret hacmi geçen döneme göre tahminen % 30 oranında azalarak 16,9 milyar dolara düşüş yaşandığını göstermektedir.

Rapor sonuçlarına bakarak 2017 yılındaki rakamları incelediğimizde Rusya'ya Türkiye ihracatı, yaklaşık % 58 oranında değeri yükselerek, 2.735.484 milyar Dolara ulaştığını göstermektedir. İthalat için de aynı döneme baktığımızda ise tahminen % 29 oranında artarak 19.513.833 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Söz konusu dönemde Türkiye ticaret hacmi ise geçen dönemine göre tahminen % 32 oranında değeri yükselerek 22.249.317 milyar dolar olmuştur.

3.3. TÜRKİYE – RUSYA ARASINDAKİ ENERJİ TİCARETİ

Türkiye ve Rusya arasında en önemli konumuz iki devlet arasındaki ilişkilerde enerji konusudur. Türkiye ve Rusya arasındaki ikili ilişkiler Soğuk Savaş sonrası dönemde genel olarak enerji projeleri geliştirme alanı çerçevesinde oluşmuştur. İki ülke arasında dış ticaret hacminin büyük parçasını oluşturan enerji alanında çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır. Bu nedenle bu bölümde bu olandaki ticaretin yapısı ve boyutu ele alınacaktır.

Aşağıdaki Harita 2’de Doğalgaz Boru Hatları, daha ayrıntılı olarak sunulmaktadır:

Harita 2: Doğalgaz Boru Hatları.

Kaynak: <http://www.aljazeera.com.tr>.

Diğer taraftan incelersek söz konusu olan ve imzalanan antlaşmalarda öncelik Türkiye’nin devletin artan enerji ihtiyacına paralel olarak oluşturulmuştur. Soğuk Savaş Dönemi’nde doğalgaz kullanım alanlarının genişlemesi ile birlikte doğalgaz tedarik etme ihtiyacı artmış ve bu durum Türkiye’nin doğalgaz ithal edebileceği ülke arayışına girmesine sebep olmuştur. Böylelikle Sovyetler o yıllarda tercih edilen ülkeler arasında yerini almıştır.

3.3.1. Doğal Gaz Anlaşması

18.9.1984 tarihinde imzalanmış Doğal Gaz Anlaşması 1987 yılından başlayarak 25 yıl süreyle Sovyet tarafı Türkiye Cumhuriyeti'ne doğal gaz sevk etmeyi garanti ederken, Türk tarafı da bu süre zarfında doğal gaz ithal etmeyi taahhüt etmiştir. Anlaşma ile doğal gaz bedellerinin Türkiye tarafından döviz cinsinden ödenmesi, Rus tarafının ise bu ödemeleri genelde Türk malları alımında kullanması amaçlanmıştır. Anlaşmanın imzalandığı dönemde, doğal gaz karşılığında mal ihracı uygulaması ile geleneksel Türk ihrac ürünleri ihracatından ziyade, Türk sanayi ürünlerinin ihracatının artırılması için yeni bir imkân yaratılması hedeflenmiştir.

Zengin (2015, s. 88-89) kendi yazılarında doğalgaz anlaşmasının Türkiye açısından diğer önemli bir yönlerini açıkladığı gibi: *“Doğal gaz bedellerinin bir kısmının, Türk müteahhitlik firmalarının Rusya’da gerçekleştirmiş oldukları projelerin finansmanında kullanılmasıdır. 1986 yılında imzalanan 9. Dönem KEK Protokolünde bu konuda hükümlere yer verilmiştir. İlk doğal gaz alımına başlanıldığı yıl olan 1987 ile 1994 yılları arasında 1,9 milyar dolar tutarında doğal gaz ithalatı gerçekleştirilmiş olup, bu tarihler arasında belirlenen mal listeleri kapsamında kayda alınan ihracat miktarı 271 milyon dolar, gerçekleştirilen müteahhitlik hizmetleri toplamı ise 609 milyon dolar olmuştur. Ancak, söz konusu Doğal Gaz Hesabı Uygulaması, 1994 yılından itibaren devam ettirilememektedir. Diğer taraftan, Türkiye’deki doğal gaz kullanımının giderek yaygınlaşması ve 1990’lı yıllardaki ihtiyaçlar nedeniyle, ithal edilen doğal gaz miktarının artırılması yönünde Türkiye çalışmalarına başlanmıştır. 1994 yılında imzalanan protokol ile mevcut 6 milyar m³ doğal gaz alımının, 1995 yılından itibaren tedricen artırılması ve 1998 yılında 10,5 milyar m³ ’e çıkarılması öngörülmüş, 1996 yılında imzalanan bir protokolle de Batı hattından sağlanacak ilave gaz miktarı 8 milyar m³ ’e çıkarılmıştır. Ayrıca, mevcut Batı hattına ilave olarak Rusya Federasyonu’ndan ithal edilecek doğal gazın Karadeniz’in altından geçerek Türkiye’ye getirilmesine ilişkin anlaşma 1997 yılında imzalanmıştır. Mavi Akım olarak adlandırılan bu anlaşma ile Türkiye’ye Karadeniz’in altından 16 milyar m³ doğal gaz sevk edilmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye 2000’li yıllarda enerji ihtiyacının önemli bir bölümünü Rusya Federasyonu’ndan sağlama konusunda bir tercih yapmıştır. Bu tercih, Rusya Federasyonu ile ekonomik ve ticari ilişkilerindeki temel noktalardan birini teşkil etmektedir. Türkiye Rusya Federasyonu’ndan 2008 yılında 23,8 milyar m³, 2009 yılında 19,9 milyar m³ doğal gaz satın almıştır”.*

3.3.2. Trans Balkan Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı)

Batı Hattı adıyla tanınmış Türkiye ve Rusya arasında ilk doğal gaz hattı özelliğini taşıyan diğer adı Trans Balkan Doğal Gaz Boru Hattı'nın inşasına 12 Eylül 1986 yılında Türkiye ve Sovyetler arasında 25 yıl sürecek olan sözleşmenin imzalanması ile karar verilmiştir. Aydın ve Hodaloğulları'nın (2016, s. 748) kendi yazılarında ifade ettiği gibi: "Kontrat miktarı yıllık 4 milyar m³ olan ve Rusya arz kaynağından Türkiye'ye doğal gaz iletimi sağlayan Rusya Federasyonu-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı 845 km. Uzunluğunda olup, Türkiye'ye Bulgaristan sınırında Malkoçlar'dan başlayarak, Hamitabat, Ambarlı, İstanbul, İzmit, Bursa, Eskişehir güzergâhını takip ederek Ankara'ya ulaşmaktadır".

1987 yılında Trans Balkan Doğal Gaz Boru Hattı'nın yapımı tamamlanmıştır. Türkiye'nin Rusya'dan satın aldığı doğalgaz kapasitesi 8 milyar m³ daha artarak toplam 14 milyar m³'e kadar yükseldiği yedeniyle ardından 1988 yılında 2002 yılına kadar yürürlükte kalacak olan ikinci bir sözleşmesi imzalanmıştır. İki ülke arasında imzalanan bu 25 yıl süreli sözleşme ile Rusya, Türkiye'yi sözleşme süresi boyunca kendisine bağlı konuma getirmiş ve doğalgaz satın alma yükümlülüğünde bırakmıştır. Türkiye ise imzalanan sözleşmeden sonra doğalgaz nakil hatlarının bulunduğu önemli bir konumda yer alan bir ülke olmuştur. Türkiye'nin enerji alanında ihtiyacını karşılamak maksadıyla Trans Balkan Doğal Gaz Boru Hattı oluşturulmuştur. Oluşturulan hat Türkiye'nin küresel anlamda enerji hareketliliğindeki rolünün aksine bölgesel olarak etkinliğini artırmıştır. Türkiye Rusya'dan her ne kadar doğalgaz ithal eden bir ülke olsa da bölgesel anlamda rekabetinden geri kalmamıştır. (Ediger, 2016, s. 41).

3.3.3. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı (BTC) ve Trans Hazar Doğalgaz Boru Hattı

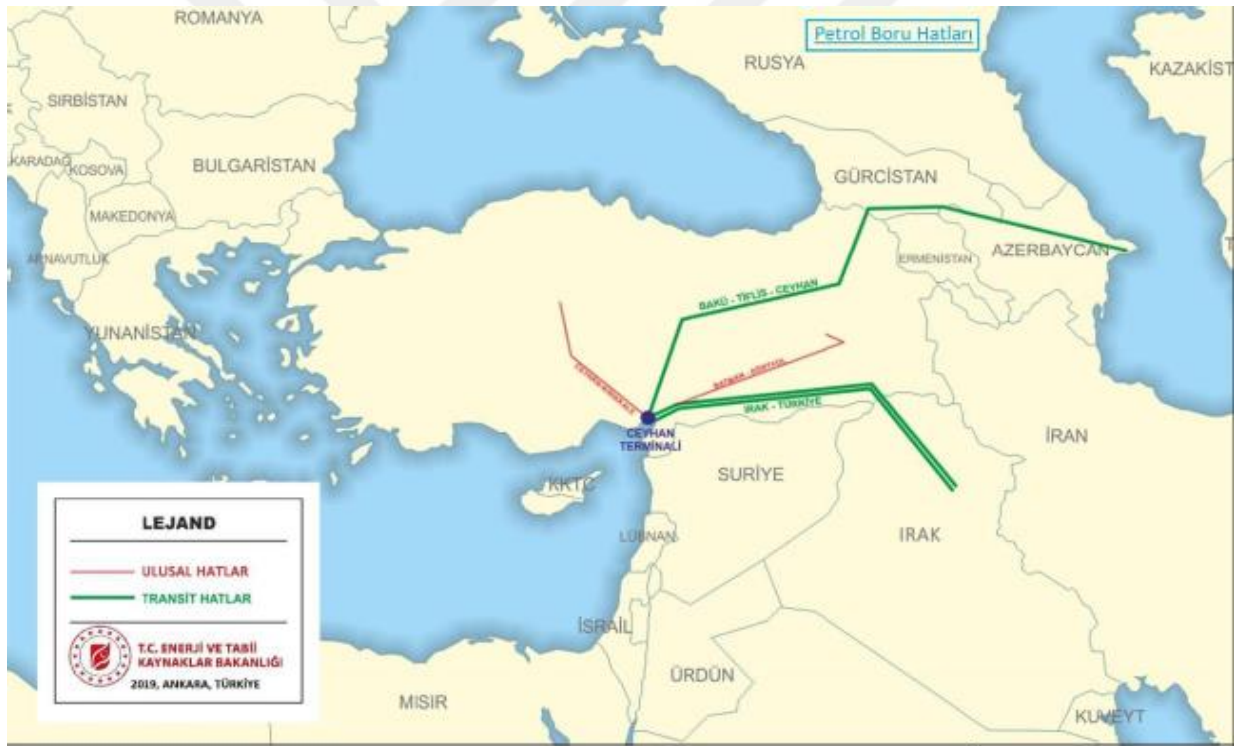
İran'ın rekabet ortamından saf dışı kalmasının ardından Türkiye ve Rusya arasında rekabet başlamıştır. Bu rekabet örneği olarak 1989 yılında İngiltere yönetiminde olan bir şirketin gündeme sunmuş olduğu BTC Boru Hattı projesi ile Azerbaycan petrolün Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaştırılması amaçlanmıştır. Rusya'nın bu projeye karşı durması ve rekabet ortamının doğmasının nedeni kendisine ait olan enerji nakil işlemindeki hatların devre dışı kalmasıdır. 1989'da gündeme gelen bu projesi uzun yıllarca tamamlanamamıştır. Proje 2006 yılında tamamlanarak Türkiye'nin Akdeniz kıyısındaki Ceyhan Limanı'na

Azerbaycan petrolü ulaştırılmış ve buradan dünya piyasalarına ihracı başlanmıştır. BTC Boru Hattı'nın 1076 kilometrelik Türkiye bölümü BOTAS tarafından yapılmış olup boru hattının Türkiye kısmının işletimi BOTAS İnternational Limited (BIL) tarafından yapılmaktadır (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2018).

BTC Boru Hattı'na daha sonra Türkmenistan ve Kazakistan da dahil olmuştur. Bu süreçten sonra BTC Boru Hattı'nın ihracattaki mevcut kapasitesi artmıştır. Boru hattının kapasitesinin genişlemesi ile beraber Türkiye, Hazar Bölgesi petrol kaynaklarını dünyaya taşıyan bir liman haline gelmiştir. Bu süreç Türkiye'nin bölgesel anlamda önemini artırmıştır.

Aşağıdaki Harita 3'te Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hatları, daha ayrıntılı olarak sunulmaktadır:

Harita 3: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı.

Kaynak: (<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari>).

BTC Boru Hattı Projesi öncesinde Rusya Federasyonu Azerbaycan ve Kazakistan'daki petrol rezervlerini kendi kontrolünde Avrupa pazarına ulaştırmaktaydı. BTC Boru Hattı'nın yapımının tamamlanması ve Türkiye'nin dünya piyasalarına petrol aktarımında geçiş bölgesi

haline gelmesi ile Rusya'nın bu alandaki tek durumu rolü kırılmıştır. Bu teklici hâkimiyetin kırılmasında etken olan BTC Boru Hattı'nın hissedarı olan Batılı enerji şirketlerinin de rolü büyüktür. Rusya'nın enerji alanındaki politikaları sabote etmiştir. BTC Boru Hattı'nın yapımı ile Doğu ve Batı arasındaki enerji aktarımının ikinci bölümünü THD Boru Hattı oluşturur. Trans Hazar hattı ile Hazar denizinde yapılacak doğalgaz boru hattıyla Türkmenistan doğalgazının önce Azerbaycan'a daha sonra da Türkiye'ye ulaştırılması ve Türkiye üzerinden de Avrupa'ya aktarımı hedeflenmiştir. Rusya'nın bu proje karşı çıkmasının nedeni ise enerji alanındaki bölgesel ve küresel politikalarının olumsuz yönde etkileneceği kaygısıdır.

3.3.4. Türk-Güney ve Mavi Akın Projeleri

Ulusal çıkarlarını ve politikalarını etkileyecek Trans Hazar Projesi'ne karşı olarak Rusya, Mavi Akın Projesi'ni gündeme getirmiştir. Rusya'nın enerji alanında en lider isimlerinden biri olan dönemin başbakanı Victor Çernomirdin Trans Hazar ile rekabete de bilmek için Mavi Akın'ı gündeme getirmiş ve etkili lobicilik faaliyetleri neticesinde ülkeler arasındaki antlaşmasını sağlamıştır.

Aşağıdaki Harita 4'te Türk-Güney ve Mavi Akın Projeleri, daha ayrıntılı olarak sunulmaktadır:

Harita 4: Türk-Güney ve Mavi Akın Projeleri.

Kaynak: (www.memurlar.net/haber/502074/turk-akimi-gaz-boru-hatti-projesi-nin-guzergahi).

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın (2018) bilgilerine dayanarak: "1997 Aralık ayında Türkiye ve Rusya arasında imzalanan üçüncü yeni bir doğalgaz ithalatı - ihracatı antlaşması ile Mavi Akım Projesi hayata geçirilmeye başlanmıştır. Mavi Akım Projesi ile herhangi bir geçiş ülkesine ihtiyaç duyulmaksızın doğalgaz aktarımı doğrudan Türkiye ve Rusya hattı arasında gerçekleştirilecektir. 25 gibi uzun bir süreyi kapsayan üçüncü doğalgaz antlaşmasıyla her yıl 16 milyar m³ doğalgaz Türkiye'ye ihraç edilmeye başlanmıştır. Mavi Akım Projesi ile Rusya ve Türkiye arasında ekonomik anlamda ilişkiler gelişmiş, ilerleyen yıllarda ikili ilişkilerde caydırıcı bir güç niteliğinde olmuştur. Bölgesel olarak rakip iki devlet olan Rusya ve Türkiye, Mavi Akım Projesi gibi projeler ile ekonomik işbirliğini geliştirmiştir. Türkiye açısından bakılacak olursa Rusya en büyük enerji ortağı konumuna erişmiştir. İki ülkenin Mavi Akım Projesi'ne bakış açılarını birbirlerinden farklılık göstermektedir".

Türkiye bu projede enerji ve ekonomik boyuta önem verirken Rusya ise, küresel anlamda güç elde etme ve Avrasya'da tekrar sözü geçen bir ülke olmak istemiştir. Türkiye açısından daha karlı bir proje olan Mavi Akım Projesi'ne Türkiye'nin yaklaşımı enerji ihtiyacının karşılanması üzerine olmuştur. Ancak Türkiye için bu proje bazı politik kısıtlamalar getirmiştir; Türkiye bu proje ile elde etmiş olduğu doğalgazı Rusya'nın izni olmadan üçüncü bir tarafa satmamak taahhüdü vermiştir.

Kakışım'ın (2019, s. 80) ifade ettiği gibi: "Mavi Akım Projesi tıpkı Batı Hattı'nda olduğu gibi sadece Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu doğalgazı karşılamak için yapılmıştır. Ayrıca Rusya politik sınırlamalara ek olarak projenin taahhüdünün bazı maddelerinde Türkiye'nin bölgede etki kapasitesini artıracak faaliyetlerine ve devletlerarası ticari ilişkilerine sınırlamalar getirmiştir. Rusya'nın asıl amacı esas olarak Türkiye'nin Rusya'dan doğrudan aldığı doğalgazı üçüncü bir ülkeye satmasını engellemekten ziyade Avrupa ülkelerine satışını engellemektir. Mavi Akım Projesi'nin uygulanmaya başlanması ile birlikte Türkiye'nin Rusya'ya olan bağımlılığı daha da artmıştır. Doğalgaz ithalatında önem arz eden Mavi Akım Projesi doğalgaz ihtiyacının aracısız bir şekilde karşılanmasının yanında bağımlılık derecesini de artırmıştır. Türkiye, Rusya'nın Mavi Akım Projesi'nden elde etmiş olduğu kazancı ve başarıyı sağlayamamıştır. Şayet, Mavi Akım Projesi'nin yerine Trans Hazar Projesi hayata geçmiş olsaydı Türkiye doğalgaz alımı yaptığı ülke sayısını ve enerji aktarım yollarını çeşitlendirmiş olacaktı. Fakat Türkiye, Mavi Akım Projesi'nin aksine adeta bir fırsat niteliği taşıyan Trans Hazar Projesi'ni kaybederek Rusya'ya bağımlılığını artırmıştır. Mavi Akım Projesi ile Türkiye'nin Rusya'dan tedarik ettiği doğalgaz miktarı neredeyse 30 m³'e

ulaşmıştır. Türkiye'nin nüfusunun artmasına karşılık enerji ihtiyacı da artmaya devam etmektedir. Artan enerji ihtiyacı Türkiye ve Rusya arasında karşılıklı bağımlılık olgusunu azaltmış, Türkiye'nin aleyhine olacak karmaşık bir bağımlılığa doğru kaydırmıştır. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkilerde gücün kaynağı Rusya olmaya başlamıştır. Üçüncü ülkelere doğalgaz satışının önüne geçen Rusya, Türkiye ile olan ilişkilerinde bir adım önde olmuştur. Mavi Akım sonrasında Türkiye tekrar Rusya ve Batılı ülkeler tarafından desteklenen, birbirine rakip iki ayrı doğalgaz boru hattı projesinin rekabet alanı haline gelmiştir. Bu projeler Avrupa Birliği ve Amerika tarafında destek bulan NABUCCO Doğal Gaz Boru Hattı ve bu projeye karşı Rusya'nın öne sürdüğü Güney Akım projesidir”.

3.3.5. NABUCCO Doğal Gaz Boru Hattı

NABUCCO Doğalgaz Boru Hattı projesi 2004 yılında sunulmuş olup, NABUCCO ile hedeflenen İran, Azerbaycan, Irak ve Türkmenistan doğalgazının, Avrupa Birliği ülkelerine transit geçişinin Türkiye üzerinden sağlanmasıdır. NABUCCO hattı projesi 2009 yılında devletlerarasında imzalanan bir sözleşme ile başlamıştır. Türkiye'den Avrupa Birliği devletlerine doğal gaz aktarımı yapmak projenin ası hedefidir. Ayrıca NABUCCO Projesi, Rus GAZPROM şirketinin piyasa tekeliğini kırmak ve Avrupa'yı Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtarma amacı güdülen bir Avrupa Birliği projesidir. Avrupa ile Orta Asya enerji kaynaklarına üyelik müzakerelerini yürüttüğü Türkiye üzerinden ulaşabilecek ve Rusya'ya bağımlılığı bir nebze azalacaktır (<http://www.tuicakademi.org/nabucco-projesi/>).

Aşağıdaki Harita 5'te Nabucco Doğalgaz Boru Hattı Projesi, daha ayrıntılı olarak sunulmaktadır:

Harita 5: Nabucco Doğalgaz Boru Hattı Projesi

Kaynak: (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2018).

Fakat Rusya bu durumun ulusal çıkarlarına ve uluslararası ticaretine zarar vereceğini fark etmiş bu projeye karşı Güney Akım projesini gündeme getirmiştir. Güney Akım'la hedeflenen Avrupa Birliği ülkelerine doğalgaz aktarımının Karadeniz münhasır ekonomik bölgesinden yapılmasıdır. Rusya'nın Güney Akım ile hedeflediği bir diğer amacı ise Ukrayna'ya olan bağımlılığını azaltmaktır. Çünkü Ukrayna üzerinden Avrupa Birliği ülkelere gaz aktarımı yapılmaktadır. Ukrayna üstünden gaz akışını Güney Akım projesi ile Karadeniz'e kaydırmayı planlamıştır. Ayrıca Rusya sunmuş olduğu Mavi Akım projesinin ikincisine Türkiye'nin onay vermemesinden ötürü bu projeyi geliştirmiştir. 2009 'da Karadeniz'de Rusya çalışmanın jeolojik kısmına başlamıştır. Projede yıllık taşınması planlanan doğal gaz miktarı 63 milyar metreküp olarak hedeflenmişti. Proje'nin yapımını 2013 yılında başlanacağı söylene de bazı olumsuz faktörler engel olmuştur. Türkiye, 2011 yılında kendine ait ekonomik bölge de Güney Akım projesinin yapımına kesin onayı verse de

2014 yılında proje Vladimir Putin tarafından iptal edilmiştir. İptal edilmesinin nedeni ise o dönem ekonomik ve siyasi Konjonktürün uygun olmamasıydı. Projenin maliyeti 30 milyar dolara yakındı ve Rusya bu maliyetin altından dönemin ekonomik koşullarından dolayı kalkamazdı. Kırım işgal edilmiş ve Rusya'ya karşı yaptırımlar uygulanmıştı. Ekonomik ve politik engellerin etkisiyle Putin önderliğinde Rusya Güney Akım'dan 2014 yılında vazgeçmiştir. Rusya ve Türkiye'nin ekonomik ve politik ilişkilerinin gelişim gösterdiği yıllarda Güney Akım projesi ortaya çıkmıştır. İki ülkenin de ekonomik anlamda birbirlerine yakınlaşması olmuştur. Ayrıca o dönemde Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan ilişkilerinin kötü olması da iki ülkenin daha yakın ilişkiler geliştirmesine olanak sağlamıştır. Türkiye ve Avrupa Birliği arasında ki ilişkilerin duraksaması Rusya ve Türkiye'nin daha yoğun ilişkiler geliştirmesine temel hazırlamış ve iki ülke, 6 Ağustos 2009 tarihinde nükleer enerji, doğal gaz ve petrol alanlarında işbirliğinin geliştirilmesini hedefleyen toplam 20 protokol imzalamıştır (BBC, 2009). Bu protokollerden sonra nükleer enerjiler konusunda Türkiye'ye ilk nükleer santral kurma konusunda iki ülke işbirliği yapmıştır. Türkiye'nin Karadeniz'den güney akım çerçevesinde Ruslara geç iş tanınması karşılığında Ruslarda Samsun-Ceyhan petrol hattına Rusya'dan petrol gönderme taahhüdünü sunmuştur. Fakat bu projede tıpkı Güney Akım projesi gibi iptal edilmiştir. Güney Akım projesinin iptalinin nedenini yukarıda açıklamıştık. Samsun-Ceyhan petrol boru hattı projesinin iptal edilmesinin nedeni ise Rusya tarafından öne sürülen bu projenin ekonomik proje olmadığı açıklamasıdır.

Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında enerji alanında işbirliği gelişim gösterirken, Türkiye'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığı da artmaya başlamıştır. Türkiye bu enerji bağımlılığını azaltma yönünde girişimlerde bulunmaya devam edecektir.

Transit ülke olma rolünü ve doğal gaz ithal ettiği ülke sayısını arttıracak projeler arayışında vazgeçmeyecektir. Daha önce petrol alanında işbirliğine gittiği Azerbaycan ile bu kez de doğalgaz tedarik etme alanın işbirliğine gitmiş ve projeler geliştirmiştir.

3.3.6. TANAP ve Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı

Bu doğrultu da Azerbaycan'ın Güney Hazar Denizi kesiminde yer alan Şah Deniz sahasında üretilecek olan doğal gazın Türkiye'ye arzını amaçlayan **Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı** 12 Mart 2001' de imzalanan Türkiye- Azerbaycan Hükümetler arası Antlaşması çerçevesinde hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda yılda 6,6 milyar metreküp Azerbaycan doğal

gazının Türkiye'ye sevğine ilişkin 15 yıl süreli Doğal Gaz Alım Satım Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile Türkiye'nin doğal gaz alımı yaptığı ülkeler arasında Rusya ve İran'dan sonra Azerbaycan gelmiştir.

2007 yılında yapılan bir başka boru hattın olan **Türkiye -Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı** ile yine Azerbaycan doğal gazı transit ülke olan Türkiye üstünden Yunanistan'a aktarılmıştır. Bu proje ile de ilk kez Türkiye üzerinden bir Avrupa Birliği ülkesine doğalgaz taşınmıştır. Kardeş ülke Azerbaycan'ın Türkiye'nin geçiş ülkesi olması yönünde kayda değer katkıları olmuştur. Rusya ile olan ilişkilerde bağımlılığın azaltılmasında şüphesiz Azerbaycan'ın katkısı çok büyüktür. Azerbaycan ve Türkiye tarafından Rusya'yı ilgilendirecek hatta rahatsız edecek bir hat daha yapılması kararlaştırılmıştır. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı ile 31 milyar metreküp kapasitesiyle Azerbaycan doğal gaz kaynaklarının Türkiye ile Avrupa'ya aktarımını hedeflenmiştir.

Aşağıdaki Harita 6'de TANAP ve Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı, daha ayrıntılı olarak sunulmaktadır:

Harita 6: TANAP ve Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı

Kaynak: (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2018).

Yapımına 2015 yılında başlanmış 2018 yılında ise tamamlanmıştır. Bu hattın daha sonra **Trans Adriyatik Boru Hattına** bağlanması öngörülmektedir. Şayet bağlanırsa Azerbaycan doğal gazı Türkiye üzerinden Yunanistan'a oradan İtalya ve diğer Avrupa devletlerine aktarılacaktır. Bu projenin hayata geçmesi ile Rusya'nın bu bölgelerdeki Pazar alanı

daralacaktır. Türkiye, transit ülke olarak bölgesel enerji oluşumlarında yer almasına rağmen Rusya ile olan enerji ilişkilerinden sapmamış hatta enerji alanında işbirliği farklı alanlara da kaymıştır. 2010’da iki ülke arasında Türkiye’ye ilk nükleer santral yapılmasını amaçlayan 20 milyar dolar değerinde anlaşmaya imza atılmıştır.

Aşağıdaki Resim 1’de Akkuyu Nükleer Santral Projesi, daha ayrıntılı olarak sunulmaktadır:

Resim 1: Akkuyu Nükleer Santral Projesi

Kaynak: (SPUTNİK, Güney Akım’ın Alternatifi Türk Akımı, 2015).

Bu antlaşmayla Mersin Akkuyu yakınlarında toplam kapasitesi 4800 megavat olan dünyanın en büyük nükleer enerji santrallerinden birinin inşa edilmesi planlanmıştır (Forbes, 2010). Nükleer santralin 2023 yılında faaliyete geçmesi öngörülmektedir. Bu proje ile Türkiye ve Rusya yakın ortak haline gelecektir. Projenin %51 Rusya, %49 Türkiye hissedar sahibidir. Akkuyu Nükleer Santral Projesi, yaklaşık 500 yıllık Türkiye-Rusya ilişkilerinin en önemli ortak projesidir. Sadece teknik değil, aynı zamanda siyasi bir projedir. Projenin tek başına Türkiye’nin enerji ihtiyacının yaklaşık yüzde 7’sini karşılaması bekleniyor. Rusya’da nükleer enerji konusunda öğrenim gören 250 Türk öğrencinin 35’i diplomasını almıştır. Bu proje tarihi bir projedir. Nükleer enerji sahibi ülkeler kulübüne yükseliyor. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri Türkiye’nin birçok ağır sanayi kuruluşu Sovyetler Birliği’nin imzasını taşımaktadır. Gerek Rusya gerekse Türkiye tarafında ve Batı dünyasında Türkiye’nin nükleer enerjiye sahip olmasını istemeyen lobiler bulunmaktadır. Bu nedenle 2010’dan beri Akkuyu projesi çok ağır yürümektedir. Örneğin, Akkuyu ile aynı tarihlerde başlayan, Güney Kore’nin Birleşik Arap Emirlikleri’nde inşa ettiği Baraka Nükleer Santrali bitirilmiştir (Sakal, 2019, s. 32). Nükleer enerji Santralında Türkiye açısından Rusya’nın ortak olarak görülmesi ve tercih

edilmesi iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmiştir. Bu antlaşmadan sonra ilişkileri geliştirmekten taraf olan Rusya, daha önce iptal edilmiş olan Güney Akım projesine alternatif bir proje olan Türk Akımı projesini gündeme getirmiştir. 2014 yılında Putin'in Türkiye ziyaret sırasında, Türk Akımı projesini konusunu gündeme getirmiş ve bununla ilgili Türk yetkililerle görüşmeler yapılmıştır. Türk Akımı projesi ile Rusya, Türkiye'nin ve Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu doğal gazı karşılamak amacını gütmüştür. Boru hattının deniz kısmı, Rusya'nın Anapakenti yakınlarındaki Russkaya kompresör istasyonundan Karadeniz üzerinden Türkiye kıyılarına uzanıyor. Ardından Karadeniz kısmının transit kolu Türkiye'nin batı komşularıyla sınırına kadar uzatılacak. Bu sayede de Türkiye'nin bölgedeki enerji geçişindeki önemi artacaktır (SPUTNİK, Güney Akım'ın Alternatifi Türk Akımı, 2015).

Türkiye açısından olumlu karşılanan ve kamuoyunda da genel anlamda iyi tepkiler alan Türk Akım Projesi, Putin tarafından önerildiği dönemde Türk - Rus siyasi ilişkilerinde gerilme olmuştur. Özellikle Suriye' de 2011'den sonra yaşanan iç savaş ve çatışmalar bölgesel gelişmeleri etkilemiştir. Bu siyasi ve politik çekişmeler de hem enerji alanındaki projeleri hem ekonomik ve ticari ilişkileri hem de iki ülke arasında yüksek miktarda ticaret hacmine sahip olan turizm sektörünü etkileyecektir. Yine bahsedeceğimiz 2015 yılında Rus savaş uçaklarının sınır ihlali yaptığı gerekçesiyle Türk hava sahası jetleri tarafından düşürülmesi siyasi ve diplomatik krize dönecektir. Kriz sonrasında gerilim tırmanmış ve enerji alanında işbirliği projeleri ve Türk Akımı Projesi ile ilgili müzakereler durdurulmuştur. Rusya daha sonra doğal gaz fiyatlarındaki %10'luk indirimi de kaldırmıştır. Rusya'nın yapmış olduğu bu girişimler Türkiye tarafında endişe yaratmış, olası doğal gaz aktarımının durdurulması ya da sınırlandırılması konusu Türkiye'nin gündeminde bir dönem çok konuşulmuştur. Türkiye, Rusya'nın bu girişimlerine karşı olarak doğal gaz alımı yapmış olduğu ülke sayısını arttırma ya da tekelciliği kırma yoluna gitmiştir. Aslında Türkiye 2015 uçak krizinde bağımlılığın etkisini hissetmiştir. Bu sebepten de TANAP'ın en kısa sürede tamamlanması için Azerbaycan ile mutabakata varılırken, Katar'dan daha fazla sıvı doğalgaz tedarik edilebilmesi için girişimde bulunmuştur (Reuters, 2015). Türkiye atmış olduğu bu adımlarla büyük oranda Rusya'dan karşıladığı enerji ihtiyacına denge aramış ve çeşitlendirmek istemiş, enerji alanında bağımlılığın maliyetini hesap etmiştir. Fakat kısa vadede artan nüfus ile aynı oranda artan enerji ihtiyacının karşılanmasının mümkün olmadığını da bilerek korunmasız olduğunu fark etmiştir. Rusya devlet başkanı Vladimir Putin'in 2010 yılında yapılan nükleer enerji antlaşmasına sadık kalınacağı ve nükleer enerji santrali inşasının krizden etkilenmeyeceğini belirtmesi üzerine Türkiye rahat bir nefes almıştır. Türkiye'nin korktuğu doğal gaz aktarımının

durması veyahut sınırlandırılması durumu olmamıştır. Kriz esnasında Rusya'nın uygulamış olduğu yaptırımlar Türkiye'nin ekonomisini hedef almaktaydı. Farklı bir perspektiften bakarsak Rusya, Türkiye'ye kendisine olan enerji bağımlılığını çok iyi bir şekilde hissettirmiştir. Türkiye'nin bu etkiyi hissetmesini fark etmesinden sonra da hızlı bir şekilde kendi ekonomisinin de bu yaptırımlardan etkilenmemesi ve Rusya doğal gazı için iyi bir Pazar olan Türkiye'yi kaybetmemek için yaptırımları hafifletmiştir. Rusya, karşılıklı bağımlılıkta Türkiye'nin elindeki koz olan tarım, turizm ve ulaştırma alanında enerji alanına oranla daha fazla yatırım uygulamıştır. Rusya'nın enerjide yatırım uygulamamasının nedeni ise enerji alanında bir karşılıklı bağımlılık durumunun olduğunu bilmesidir. Çünkü Rusya'nın dış satımında en önemli ürünler enerji kaynaklarıdır ve Türkiye enerji kaynakları alımında ilk sıralarda yer almaktadır. Ayrıca Türkiye'nin kendisine alternatif olarak Azerbaycan'a yakınlaşması da bir etkidir. Rusya'nın enerji akışını kesmesi, her iki tarafın da kaybedeceği negatif toplamlı bir durumu ortaya çıkaracağı için uçak krizi enerji krizine dönüşmeden atlatılabilmektedir (Kakışım, 2019, s. 83). Krizden sonra ilişkiler yumuşamaya başlamış ve enerji sektöründeki ilk girişim 2016 Ekim ayında Türk Akımı projesi üstünde hükümetler arası antlaşmanın imzalanmasıyla olmuştur. Türk akımı her ne kadar Türkiye'de olumlu yer edinse ve Türkiye'nin bölgesel anlamda önemini arttırsa da Rus doğal gazına olan bağımlılığın artmasına neden olacaktır. Fakat projenin şöyle de bir avantajı olmuş olacak; Ukrayna ve Rusya arasında yaşanabilecek bir kriz ve çatışmadan Türkiye etkilenmeyecek. Ukrayna üzerinde Türkiye'ye gelen Batı Hat Projesi Türk Akımı ile devre dışı kalacaktır. Bu da Türkiye'nin enerji ithalatındaki güvenliği arttıracaktır.

Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında özellikle savaştan sonra enerji alanındaki ilişkiler artmıştır. İki ülke arasında birçok enerji projeleri geliştirilmiştir. Rusya, doğal gazının büyük bir kısmını Türkiye'ye ihraç etmektedir. Ayrıca Türkiye üzerinden de Avrupa'ya doğal gaz göndermektedir. 2016 yılından sonra iki ülke arasında yatırımlar yapılmaya devam edilirken, sorun ve kriz ortamı yaratacak birçok konu varlığını sürdürmektedir. Bu kriz doğuracak konular varlığını sürdürdükçe de karşılıklı bağımlılıkta maliyeti doğuran korunmasızlık, Türkiye'nin aleyhine olacaktır. Türkiye bu korunmasızlığa karşı enerji alanında kendisini çıkarlarını gözetererek yeni yollar aramaktadır. **Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı** yapımı tamamlandığında Rusya'ya karşı olan bu korunmasız durumu ve krizlere karşı etkilerini yüksek oranda azaltacaktır. Türkiye'nin enerji arz kaynaklarını çeşitlendirmesi için enerji bağımlılığını azaltması ve arz güvenliğini arttırması önemlidir. Bu çerçevede Türk Akım ve Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı gibi kapsamlı projelerde yer almak elini

kuvvetlendirecektir. Azerbaycan ve Rusya gibi enerji deposuna sahip olan ülkeler ile iş birliğinin güçlendirilmesi bölgesel ve küresel enerji denkleminde Türkiye'nin yer alması açısından kritik bir öneme sahiptir (Budak & Furuncu, 2018, s. 216). İki ülke arasında karşılıklı bağımlılık olgusunu dengeleyecek olan bu projeler ile iki ülke arasında olası krizlerde yaptırımlar yerini uzlaşmalara bırakacaktır.

Genel olarak bir değerlendirme yapacak olursak Soğuk Savaş sonrasında Türkiye ve Rusya arasındaki siyasi ve iktisadi ilişkilerin temelini enerji alanındaki ilişkiler ve bu alanda imzalanan anlaşmalar, protokoller ve projeler oluşturmaktadır. İki ülke arasındaki ticari ilişkilerde incelemiş olduğumuz dış ticaret hacmini göz önüne alırsak yıllara oranla artışın en büyük nedenlerinden biri Türkiye'nin Rusya'dan yüksek oranda ithal ettiği doğal gazdır. İki ülke arasındaki enerji ilişkileri zaman zaman krizler ve politik meselelerden dolayı sorunlu olsa da her iki ülkeye de verim sağlamaktadır. Rusya doğal gaz ithalatından yüksek oranda gelir elde etmekte, Türkiye ise enerji arz ihtiyacının çok büyük bir kısmını Rusya'dan karşılamaktadır. Fakat iki ülke arasındaki ilişkiler her ne kadar verimli olsa da Türkiye'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığı günü gelir ulusal çıkarları tehdit edecek boyutlara ulaşabilir. Rusya'ya olan enerji alanındaki bağımlılık gün geçtikçe artmakta ve Türkiye'nin dış ticaret açığını arttırmakta, ticaret dengesini de bozmaktadır.

2015 yılında yaşanan Uçak Krizi'nde Türkiye politik anlamda bu gerçeğe yüzleşmiştir. Şüphesiz iki ülke arasında yaşanan uçak krizi ilk kriz değil son da olmayacaktır. Bugünde geçmişte de ekonomik ilişkiler devam etmiştir. Sonuç olarak; Türkiye ve Rusya Federasyonu arasındaki enerji alanında projeler ve ortaklık devamlılığını sürdürmelidir. Enerji alanındaki işbirliği devam ederken Türkiye, enerji kaynaklarına olan bağımlılığını arttırma çabasında olmalıdır. Rusya vazgeçilmez bir tedarikçi olarak görülmemeli, kaynaklar çeşitlendirilmeli ve doğalgaza alternatif diğer kaynaklara yönelmelidir. Nükleer santraller inşasında ise Rusya'ya bağımlılık derecesinde tavizler verilmemelidir ve tek bir ülkenin kontrolüne bırakılmamalıdır. Nükleer santrallerin bir ülkeye yapılması o santralin yapımını üstelenen ya da ortak olan devletin stratejik olarak ülke de var olmasını da beraberinde getirir.

Rusya ve Türkiye gibi coğrafik olarak birbirine yakın ve bölgede güçlü iki devletin asimetric olarak karşılıklı bağımlı değil tam anlamıyla karşılıklı bağımlı olması en azından Türkiye açısından daha iyi olacaktır. Yaşanan herhangi bir krizde maliyet her iki taraf içinde eşit olmalıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye devleti Rusya ile köklü siyasi ve tarihsel bağlarının yanı sıra önemli bir ticari ilişki içerisinde. Bölgenin en güçlü devletleri arasında Türkiye ve Rusya tanınan ülkelerdir. Dolayısıyla, iki ülkenin arasındaki ikili ilişkileri bölgede bulunan tüm devletlere yansımaktadır. Bölgede istikrarın olması, barış ve güven ortamının oluşmasında direkt etki edebilmektedir. Devler arasındaki gelişmiş olan işbirliği, ticari dengelerin kurulmasında da en önemli unsurlardan biridir. Günümüzde Türkiye'nin Rusya ile ticari ilişkilerinin potansiyelinin de üstünde gerçekleştiği görülmektedir. Rusya'nın enerji kaynakları bakımından zengin bir ülke olmasına rağmen, iklim koşulları nedeniyle tarımsal üretimde kısıtlı imkânları olması, coğrafi konumları açısından Türkiye ve Rusya arasındaki ticari ilişkilerin de belirleyicisi olmuştur. Enerji tüketimi her geçen yıl daha da artan Türkiye enerji konusunda büyük ölçüde dışa bağımlı bir ülkedir. Bu açıdan Türkiye-Rusya arasındaki ticari ilişkilerin yönü Rusya açısından pozitif bir seyir izlemektedir. Türkiye özellikle doğal gaz ihtiyacının büyük bir bölümünü Rusya'dan ithal etmektedir. İki ülke arasındaki işbirliğinin yeteri kadar görülmesi de var olduğu söylenebilmektedir. Türkiye'nin ekonomik ve ticari ortakları içerisinde Rusya önemli bir yere sahiptir. İki ülke arasındaki ticaret sonuçlarına bakıldığında, bu ticaret sonuçları hiç de önemsizmeyecek seviyede değildir. Zaman zaman dalgalanmalar yaşansa da son zamanlarda iki ülke arasındaki işbirliğinin ve ticaret hacminin giderek arttığı görülmektedir. 2008 yılında tarihin en yüksek düzeyine ulaşan yaklaşık olarak 35 milyar dolar olan iki ülke arasındaki ticaret hacmi, daha sonra zaman zaman dalgalanmalar yaşamış olsa da 2015 yılına kadar 30 milyar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2015 yılında yakın gelecekte 100 milyar dolar düzeyine ulaşılması amaç olarak belirlenmiştir. Ancak 2015 yılı sonunda yaşanan uçak krizi nedeni ile ülkeler arasındaki ikili ilişkileri son derece negatif bir şekilde etkilenmiş ilişkiler durma seviyesine gelmiştir. 2016 yılına kadar iki devlet arasındaki ekonomik ilişkiler karşılıklı yaptırımlarla minimum düzeye gelmiştir. 2016 Haziran ayında ülke liderinin durumu düzeltme zamanının geldiğini açıklayarak, ilk adımı Türkiye Cumhurbaşkanı'nın atması ile birlikte iki ülke ilişkilerinde yumuşama dönemi başlamış ardından da hızla ilişkileri tamir etme sürecine girilmiştir. Atılan adımların sonuçları olumlu bir şekilde etkileyerek 2016 yılı sonunda iki ülke arasındaki ticaret hacmi 20 milyar düzeyine kalmıştır. Aynı zamanda Türkiye ve Rusya ilişkilerinin aynı zamanda dünyadaki diğer olaylardan da etkilendiği gözlenmektedir.

2008 yılındaki küresel ekonomik kriz tüm Dünya'yı etkilediği gibi Türkiye ve Rusya ekonomisini de negatif yönde etkilemiştir. Aynı şekilde, 2011 yılında Suriye ortaya çıkan düzensizlik durum ve savaş ortamı iki ülkenin hem siyasi hem de ticari ilişkilerine yansımıştır. Rusya'nın Suriye'ye sahip çıkması, Türkiye'nin ise Suriye'deki muhalefete ve halkana kapılarını açarak sahip çıkması ile ardından bu durumlar iki ülke arasında gerilim yaratmıştır. Bu ilişkiler doğrudan iki ülke arasındaki ticareti de olumsuz etkilemiş ve 2011 yılından sonra iki ülke arasında gerçekleşen ithalat ve ihracat miktarlarına da negatif yönde etkilemiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerinin gelişmesine ve ticaret hacminin artmasına Suriye krizi olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Genel olarak iki ülke arasındaki ilişkiler incelendiğinde, iki ülkenin dünyanın hızlı gelişen, büyüyen ekonomilerine sahip oldukları ve bölgede etkin söz sahibi oldukları görülmektedir. Önümüzdeki yıllarda bu iki ülkenin ekonomik alanda yapacağı işbirliği sayesinde küresel ekonomide önemli rol alacağı konuşulmaktadır. İki ülke arasında amaçlanan yüksek ticari işbirliğinin gelecekte ekonomilerinin çok daha artacağına ve bölgede çok farklı ticari ortaklıkların kurulmasına işaret etmektedir.

Rusya ve Türkiye arasındaki ticari ilişkiler incelediğimizde şunu fark edebildik ki; Rusya ile Türkiye arasındaki dış ticari ilişkiler dış ticarete ilişkin incelediğimiz yeni teorilerin hiç birisiyle de tam olarak örtüşmemektedir. Bu iki ülkenin ekonomileri tamamlayıcı ekonomilerdir ve ticarete konu olan malların ayrıntılarına bakıldığında bu tamamlayıcılık gözlenmektedir. Dış ticaretlerinde birincil ürünler ağırlıktadır. Rusya devleti İklim koşulları uygun olmayan bölgelere sahip olan dev ülke tarımsal ürünleri kendi halkına yeterince yetiştiremeyen ve dolayısıyla ihtiyacı olan başta narenciye ürünleri olmak üzere tarım ürünlerinin büyük bir kısmını Türkiye'den karşılamaktadır. Türkiye'de ise enerji ihtiyacı giderek daha da artmakta ve dışarıya bağlı olması nedeniyle o ihtiyacı büyük bir doğal gaz deposuna sahip olan devletlerarasında ön sırada olan Rusya devletinden karşılamaktadır. Bu ise; iki ülkenin dış ticaretinde tamamlayıcılığa işaret etmekte ve iki devletlerarası ticaret ilişkilerini daha da sağlam ve uzun süreli olacağına işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ak, S. (2018, Eylül). “**Uluslararası Ticaret, Türkiye – Rusya İlişkileri ve Taşımacılık**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Akademi, İ. (2016). “Türk-Rus İlişkileri”, **Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Türkiye Yazarlar Birliği, Özel Ofset Matbaası, Sayı 17.
- Aydın, A. Hodaloğulları, Z. (2016). **Türkiye İle Rusya Arasındaki Doğal Gaz İşbirliğinin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkisi**. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9. Sayı 43.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (2009). **Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Daire Başkanlığı GATT Müdürlüğü**. Yayın 95.
- Başbuğ, F. (2007). “**Türk-Rus İlişkilerinin Tarihi Süreçte Avrasya'daki Sosyal ve Kültürel Yansımaları**” Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS 38), 10- 15 Eylül 2007, Ankara.
- Başol, K. (2001). “**Türkiye Ekonomisi**” Anadolu Matbaası, İzmir.
- Bocharova, A. O. (2018). **Rusya Federasyonu'nun Dış Ticareti: Mevcut Durum ve Kalkınma Teknikleri**, SWTR, FTS. Moskova.
- Bostan, İ. (2006). **Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği**, Kitap Yayınevi, Cilt 38.
- Budak, Furuncu, Y. (2018, Kasım). “Türkiye'nin Enerji Politikasında TANAP ve Türk Akımı. “Enerji Güvenliği ve Karşılıklı Bağımlılık Perspektifinden Türk Akım Projesi”, **SETA Perspektif**, sayı: 216.
- Çambel, A. (2014). **Yeni Ticaret Teorileri**, Academia.
- Çelikpala, M. (2017). **Rusya Gazı Keser mi?**, İletişim yayınları, İstanbul.
- DEİK. (2012). **Rusya Federasyonu Ülke Bülteni**, Türk-Rus Konseyi, İstanbul.
- Demirdöğner, A., Olhan, E. (2014). “Türkiye ve Rusya Tarımsal Ticaretinin Politika Değişimi Açısından Değerlendirilmesi”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, TYB Akademia.
- Deviren, D. N. (2004). “Yeni Dış Ticaret Teorileri”, **Mevzuat Dergisi**, 81.
- Doğan, V. (2005). **Uluslararası Ticarete Ödeme Aracı Olarak Akreditif**, Ankara.
- Duman, M., Samadova, N. (2003). “Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İktisadi ve Ticari İlişkilerin Yapısı”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**(1).
- Ediger, V. Ş. (2016). “Enerji ve Siyaset: Türkiye Rusya Enerji İlişkileri”, **Panorama**, 20, ss.40-46.
- Elmas Arslan, G. (2019), “Küresel Kapitalizmin Sanayileşme Stratejisi “İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi” İflas mı Etti?”, **Ufuk Üniversitesi SBE Dergisi**, yıl:8, Sayı:15. ss.

- Egeli, H. A. (1997). “Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirmesi”. **Sosyal Bilimler Dergisi**. Turhan Kitabevi Yayını No: 11.
- Gençosmanoğlu, Ö. T. (2014). **Uluslararası Ticarete Tarife Dışı Engeller ve Kullanım Kısıtları Türkiye Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Ankara.
- Gültekin, R., Üyümez, M. (2015). **Türkiye ile Rusya Federasyonu Serbest Ticaret Anlaşmasının İki Ülke Ticaretine Olası Etkileri ve Vergisel Yansımaları**.
- Güran, N., Aktürk, İ. (1999). **Uluslararası İktisadi Kuruluşlar**, Isparta.
- Kakışım, C. (2019). “Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Türkiye -Rusya Enerji İlişkilerinin Analizi”, **U.A. Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi**.
- Karataş, M., Vatansever, N. (2001). “Uluslararası Ekonomik ve Mali Kuruluşlar”, **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**, Bahar Sayı 3.
- Kartal, A. P. (2013). **Dünya Ticaret Örgütüne Girişi Sonrasında Rusya ile Türkiye**, TC Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu .
- Kazgan, G., Ulçenko, N. (2003). **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Kazgan, G. (1985). **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Matbası, İstanbul.
- Kepenek, Y., Yentürk, N. (2000). **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Konseyi, R. U. (2016). **New Stage of Russia-Turkey Economic Relations**, Moscow.
- Korkmaz, N. (1997). **Uluslararası Kuruluşlar Rehberi**. İTO, Yayın No:49.
- Korum, U. (1977). **Türk İmalat Sanayii ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme**, AÜSBF. Yayını No:408, Ankara.
- Kocaeli Ticaret Odası (2007- 2019) **Rusya Federasyonu Ülke Raporları**.
- Krendeleva, M. (2015). **Türkiye ve Rusya Federasyonu Arasındaki Dışticaretin Sektörel Analizi**, Erzurum.
- Nagdaliyev, R. (2010). **Rusya Pazar Potansiyeli ve Fırsatlarının Türkiye Açısından Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İşletmecilik Programı, İzmir.
- Oğan, S. (2003). **Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliği, Mavi Akım Projesi**. Strateji ve Araştırma E-dergisi, Sayı 7.
- Öniş, Z., Yılmaz, Ş. (2016) Turkey and Russia in a shifting global order: cooperation, conflict and asymmetric interdependence in a turbulent region. *Third World Quarterly*.
- Özbay, F. (1992 -2010). **Soğuk savaş sonrası Türkiye - Rusya ilişkileri**, Kültür A.Ş. Yayınlar.
- Özel, Uçar (2019) **Türkiye-Rusya İlişkilerinin Ekonomik Boyutu. Dış Politika ve Güvenlik**, Temmuz 2019

- Özgür, Y. (2009). “Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Akademi.
- Parıltı, H. (2015). “Çok Taraflı Ticaret Sistemi ve Ticaret Politikaları: İthalatta Koruma Kolay Bir İş mi?” , **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 65.
- Sakal, H. B. (2019). **Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerji**, Kapadokya Üniversitesi Yayınları.
- Seyidoğlu, P. (2017). **Uluslararası İktisat / Teori Politika ve Uygulama**, 21.Baskı, İstanbul.
- Sezgin, Ş. (2009). “Türkiye”de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme ilişkisi”, Manas Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, **İktisat Bölümü Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 22.
- SPUTNİK. (2015). **Güney Akım'ın Alternatifi Türk Akımı**. Türkiye.
- Şen, H.,Saruç, N. (2011). **Kalkınmanın Finansmanı**. Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi, Ders Kitapları Yayın No:37. Eskişehir
- Tarihler, S. (2016). “Uluslararası Ticarete Türkiye - Rusya İlişkileri ve Taşımacılık”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Tasmacı, M., Ulcay, Y., Kavuncu, O. (1996). Uluslararası Teknolojik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı. Pamuk Birliği, Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği.
- Tomanbay, M. (2014). **Uluslararası Ticaret ve Finansmanı**, Gazi Kitapevi, Ankara.
- Türkiye İhracatlar Meclisi (2019). **Yeni Vizyon, Yeni Yol Haritası İhracat Raporu**.
- The World Bank. (1999/2000). **Reports**.
- Uludağ, İ. (1992). **Sovyetler Birliği sonrasında Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo - Ekonomik analizi ve Türkiye ile İlişkileri**, TOBB, İstanbul.
- Volchkova. (2013). TC Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu.
- Volgina, N. (2018). **Uluslararası Ticaret**, KNORUS, Moskova.
- Yılmaz, S., Yakshi, A. (2016). **Türk - Rus İlişkileri. Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri**. TYB Akademi.
- Zengin, E. (2015). “Türkiye ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)**, IV/1, ss. 61-103.

<http://www.aljazeera.com.tr/konular/turkiye-rusya-iliskileri> Erişim: 21.11.2019

<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari> Erişim: 15.12.2019

<https://www.memurlar.net/haber/502074/turk-akimi-gaz-boru-hatti-projesi-nin-guzergahi.html> Erişim: 20.12.2019

<http://www.tuicakademi.org/nabucco-projesi/> Erişim: 12.01.2020

www.enerji.gov.tr/T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı/Faaliyet Raporları/2018/ Erişim: 20.10.2019

www.forbes.com/The World's Billionaires/Forbes.com/2010/ Erişim: 25.10.2019

www.tepav.org.tr/Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı/2013/ Erişim: 01.02.2020

